

Refleksiv i tet?

En kvalitativ studie av jusstudenters orientering i samfunnet

Jens Lunnan Hjort

Masteroppgave i sosiologi

Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi

UNIVERSITETET I OSLO

15.februar 2008

Forord

Arbeidet med denne oppgaven har jeg til tider opplevd som en ensom kamp mot større krefter. Når jeg i dag likevel kan si meg fornøyd med sluttresultatet, skyldes det at det er flere som har bistått meg i kampen. Disse fortjener en takk. Først vil jeg takke min veileder Olve Krange for lange og fruktbare diskusjoner, som alltid har gått rett på det substansielle. For hvert møte har jeg blitt ett hakk klokere.

Jeg vil takke Markus Jerkø for grundig gjennomlesning og viktige kommentarer både på språk og innhold.

En takk rettes til Anne Lise Ellingsæter, som styrte oppgaveseminaret med sikker hånd og kom med mange nyttige innspill. Andre erfarne hoder som har bistått med kommentarer til prosjektet er Ann Nilsen, Gunnar Aakvaag og Torben Hviid Nielsen.

Og sist men ikke minst, en stor takk til studiekamerater Magne Flemmen, Joakim Parslow, Jørgen Teslo, Henrik Foss og Morten Mikael Tannhoff, både for vennskap og for utveksling av idéer over tallerkener med pasta arrabiata på Fredrikke.

Oslo, 11.februar 2008

Jens Lunnan Hjort

Sammendrag

Temaet for denne oppgaven er spenningen mellom sosial reproduksjon i rekrutteringen til høyere utdanning, og teorier om individualisering og en ny modernitet. Gjennom fire fokusgrupper med tilsammen 19 jusstudenter har jeg studert hvilken form denne motsetningen tar på et subjektivt nivå. Tesen om individualisering forbindes med navn som Beck, Bauman og Giddens, og kan leses som en kritikk av sosiologiens stadige fokus på sosial reproduksjon gjennom klassiske bakgrunnsvariabler. Individualiseringstenen har på sin side blitt møtt med mye kritikk fra et klassisk ulikhetsperspektiv.

I internasjonal ungdomssosiologi har det vært gjort forsøk på å teoretisere en senmoderne ungdomsfase. Teoretiseringen har tatt opp i seg spenningen mellom individualiseringsperspektivet og klasseperspektivet, og karakterisert den som et stort paradoks (Furlong og Cartmel 1997).

Ut fra litteraturen kan man forvente at unge, ressurssterke mennesker som tar høyere utdanning er blant dem som i høyest grad er preget av individualisering – tre kriterier som alle oppfylles av jusstudenter. Samtidig vet vi at rekrutteringen til jusstudiet, i likhet med andre høyt ansette profesjonsutdanninger, er preget av sosial skjevhet. Dermed bør jusstudenter være en velegnet gruppe å studere med tanke på den teoretiske motsetningen. De har alle forutsetninger for å være preget av individualisering – samtidig som deres valg av utdanning ikke kan sees som uavhengig av deres sosiale bakgrunn.

På et teoretisk plan fremstår dette som paradoksalt. Mitt prosjekt har for det første vært å studere jusstudentenes situasjon ut fra begge perspektiver; individualisering og strukturell reproduksjon. Etter at dette var gjort kunne jeg gå tilbake til og kommentere den teoretiske motsetningen på bakgrunn av de empiriske observasjonene.

Individualisering er et begrep for omfattende samfunnsendringer som utvider domenet for det individuelle valg, og tvinger individet til å være refleksivt. En egnet måte å studere individualisering på er å undersøke hvordan folk oppfatter sin situasjon og forholder seg til sine valgmuligheter – kort sagt hvordan de orienterer seg i samfunnet. Jeg har vært opptatt av hvordan de orienterte seg i valgsituasjonen etter videregående, hvordan de bestemte seg for jussen, hvordan de orienterer seg nå mens de er under utdanning, samt hvordan de orienterer seg frem mot arbeidslivet. Slik har jeg fått et innblikk i hvordan ulike stadier av ungdomsfasen kan innebære ulike orienteringer.

Forhold som disse er det vanskelig å få tak på uten å snakke med folk. En kvalitativ tilnærming var dermed naturlig. Ved å snakke med jusstudenter i fokusgrupper, håpet jeg å komme nærmere måter å snakke og tenke om disse orienteringene på, som også har en utbredelse utover akkurat disse 19 jusstudentene.

Fortellinger om individuelle valg og orienteringer vil imidlertid være mangelfulle dersom de ikke også tar opp de sosiale omgivelsene de er preget av. Her trakk jeg

ulikhetperspektivet inn, ved å spørre informantene om hvordan deres sosiale omgivelser hadde påvirket dem i valget av juristutdanningen. Slik ønsket jeg å få belyst informantenes situasjon fra begge synsvinkler.

Jeg fant at informantene oppfatter mestring av usikkerhet og selvrealisering som særlig viktige utfordringer. Gjennom å velge jusstudiet føler de at de reduserer mye av usikkerheten som forbindes med valgsituasjonen etter videregående. Forestillinger om selvrealisering knyttes imidlertid til å åpne seg for fleksibilitet og mobilitet i arbeidslivet. Når de har den trygge utdanningen i boks er de klare til å ta del i og mestre samfunnets grunnleggende usikkerhet.

Denne løsningen på utfordringene kan godt fremstilles som refleksivt utarbeidet. Men samtidig legger ikke informantene skjul på at de har vært preget av sosiale omgivelser. At jussen er et alternativ de var fortrolige med, har sammenheng med deres sosiale bakgrunn.

Jeg har argumentert for at funnene taler for et åpent individualiseringsbegrep, som går ut på at institusjonelle og kulturelle samfunnsendringer stiller unge mennesker overfor visse utfordringer. Hvordan folk løser utfordringene, eller ”post-reflexive choice”, har som regel sammenheng med sosial bakgrunn (Adams 2006). Jusstudentene har landet på én løsning blant mange mulige. Videre innebærer denne løsningen ulike orienteringer i løpet av ungdomsfasen.

Videre har jeg argumentert for at både individualiseringsperspektivet og ulikhetperspektivet er relevante for å forstå jusstudentenes situasjon. Individualisering behøver ikke å gå på tvers av strukturell reproduksjon, den kan like gjerne opprettholde eller styrke reproduksjonen. En slik mekanisme kan være at de trygge valgene blir mer verdsatt i en mer usikker og uoversiktlig situasjon. Med disse innsiktene fremstår helhetsbildet ikke lenger som paradoksalt, og fiendskapet mellom de to perspektivene fremstår som ufruktbart.

Innholdsfortegnelse

FORORD	2
SAMMENDRAG	3
INNHOLDSFORTEGNELSE	5
1.0 INNLEDNING	9
1.1 Bakgrunn	9
1.2 Motsetning og paradoks	11
1.3 Metodologiske vurderinger	12
1.4 Jusstudenter som kasus	12
1.5 Problemstilling	14
1.5.1 Orientering i samfunnet	14
1.5.2 Sosial påvirkning på studievalget	15
1.5.3 Forståelse av sosial struktur	16
1.6 Oppbygningen av oppgaven	17
2.0 TEORETISKE PERSPEKTIVER: KLASSE OG INDIVIDUALISERING	19
2.1 Strukturell reproduksjon av ulikhet	20
2.2 Individualisering	23
2.2.1 Individualisering på institusjonsnivå: funksjonell differensiering og oppløsning av identitetsbærende institusjoner	25
2.2.2 Individualisering på kulturelt nivå: selvrealisering og falsk bevissthet?	27
2.2.3 Individualisering på individnivå: refleksivitet og fleksibilitet	29
2.2.4 Individualisering: Sammenfatning	33
2.3 Kritikk av individualiseringsperspektivet	33
2.3.1 Grunnleggende problemer med samtidsdiagnose	34
2.3.2 Har teorier om individualisering et liberalistisk budskap?	35
2.3.3 Diskusjon av individualiseringsbegrepet i lys av et klassisk ulikhetsperspektiv: blir individet ubundet av sosial struktur?	36
2.4 Sammenfatning: En uavklart teoretisk motsetning	39

3.0 TEORETISKE PERSPEKTIVER: YOUNG ADULTHOOD, PARADOKS OG VEIER VIDERE.....	41
3.1 Ungdomsbegrepet.....	42
3.2 Hva er betegnende for Young Adulthood?.....	43
3.3 Young Adulthood: En individualisert ungdomsfase.....	44
3.4 Individualisering og reproduksjon som et paradoks.....	46
3.5 Mulige veier videre: post-reflexive choice	48
3.5.1 Falsk bevissthet maskerer ulikhet?	49
3.5.2 Økt usikkerhet gjør sosial bakgrunn viktigere?	50
3.6 Sammenfatning	51
4.0 METODE: FOKUSGRUPPER	53
4.1 Samtalen som både naturlig og frembrakt.....	54
4.2 Ulike former for data	54
4.3 Hvorfor fokusgrupper?	57
4.3.1 Rekonstruksjoner og orienteringer.....	58
4.3.2 Informantenes forståelse av strukturelle sammenhenger	60
4.4 Rekruttering.....	62
4.5 Intervjuene	64
4.5.1 Moderatorrollen	66
4.6 Etske betraktninger.....	67
5.0 ANALYSE: HVORDAN ORIENTERER JUSSTUDENTENE SEG GJENNOM EN SENMODERNE UNGDOMSFASE?	69
5.1 Kronologien i informantenes ungdomsfase	69
5.1.1 Etter videregående: usikker valgsituasjon.....	70
5.1.2 Jusstudiet som anker, en trygg vei ut av usikkerheten	73
5.1.3 Selvrealisering og fleksibilitet i arbeidslivet.....	76
5.1.4 Informantenes orienteringer: Sammenfatning	81
5.2 Betydningen av sosiale omgivelser for valget av juss	83
5.2.1 Forventninger.....	84
5.2.2 Fortrolighet	86
5.3 Sammenfatning	88
6.0 ANALYSE: IMPLIKASJONER AV STUDIEN FOR DEBATTER OM INDIVIDUALISERING.....	89

6.1 Informantene mangler ikke strukturell forståelse.....	89
6.2 Ulike orienteringer i løpet av ungdomsfasen.....	93
6.3 Diskusjon av individualiseringsbegrepet.....	95
6.4 Individualisering kan styrke betydningen av sosial bakgrunn.....	97
6.5 Teoretiske implikasjoner	100
6.6 Debatten er unødig polarisert.....	102
 7.0 KONKLUSJON.....	 104
7.1 Orientering i tid og samfunn	105
7.2 Betydningen av sosiale omgivelser for studievalget.....	106
7.3 Forståelse av sosiale sammenhenger	107
7.4 Implikasjoner for motsetningen mellom et individualiseringsperspektiv og et klasseperspektiv	108
7.4.1 Et åpent begrep om individualisering	109
7.4.2 Individualisering går ikke på tvers av reproduksjon	110
7.4.3 Motsetningen er kunstig.....	111
 APPENDIKS: INTERVJUGUIDE.....	 120

1.0 Innledning

Denne studien tar utgangspunkt i spenningen mellom teorier om individualisering og en ny modernitet, og den sosiale skjevheten i rekrutteringen til høyere utdanning.

Spenningen har preget både en nokså steil debatt i faget generelt, og noen innflytelsesrike forsøk på å teoretisere en senmoderne ungdomsfase. Jeg har undersøkt denne spenningen empirisk, gjennom en kvalitativ studie av studenter ved Juridisk fakultet ved Universitetet i Oslo. Fordelt på fire fokusgrupper har jeg intervjuet 19 jusstudenter i alderen 21 til 28 år, av begge kjønn. Studiens strategi har vært å undersøke jusstudentenes situasjon i lys av begge sider av debatten, både et individualiseringsperspektiv og et klassisk ulikhetsperspektiv, for så å kunne gå tilbake til og diskutere den teoretiske debatten i lys av de empiriske observasjonene fra fokusgruppene.

1.1 Bakgrunn

Når man begynner å studere sosiologi, lærer man om hvordan overgangen fra det tradisjonelle til det moderne samfunn fikk konsekvenser for sosiale relasjoner og individuelle tilpasninger. Videre lærer man forskjellige forklaringer på hvordan moderne samfunn opprettholdes, og hvordan dette innebærer systematiske ulikheter mellom grupper. En viktig innsikt er at ulikheter ofte reproduseres fra generasjon til generasjon – barn av folk med høy inntekt har selv høy sannsynlighet for å oppnå høy inntekt. Idag er dette en sammenheng som først og fremst går via utdanning. Det finnes ulike måter å forklare de systematiske skjevhetene på. Få bestrider imidlertid den empiriske observasjonen av at reproduksjonen av sosial ulikhet er svært stabil over tid.

Moderne samfunn er dermed i én forstand preget av stabilitet. Samtidig er det vanskelig å si seg uenig i at samfunnet gjennomgår stadige endringer. Utfasingen av industrisamfunnet, for eksempel, er nødt til å få konsekvenser for sosiale relasjoner og individuelle tilpasninger. Tesen om individualisering, som ofte forbindes med forfattere

som Ulrich Beck, Anthony Giddens og Zygmunt Bauman, representerer et forsøk på å teoretisere de siste tiårs samfunnsendringer. Hovedtesen går ut på at samfunnsutviklingen stiller individet overfor stadig flere valg, samtidig som valgmulighetene blir preget av økende usikkerhet og uoversiktlig. En annen viktig dimensjon er at identitetsbærende fellesskap blir utfordret, slik at individet i større grad blir nødt til å skape sin egen identitet. Samfunnsutviklingen tvinger individet til å bli stadig mer *refleksivt*. Dette innebærer at individet må reflektere over seg selv, treffe stadig nye valg under risiko, og kontinuerlig forme sin egen biografi.

Når man blir presentert for individualiseringstesen etter et år eller to som sosiologistudent, legges det gjerne frem som noe som går på tvers av mange viktige sosiologiske innsikter. Sosiologi handler på mange måter om å se forbi den individuelle situasjon og oppdage de underliggende sosiale strukturene. Med individualiseringsperspektivet skyves i en forstand fokus tilbake på individet selv. Man kan lett bli sittende igjen med inntrykket av at individualiseringstesen er et friskt pust i faget, men at den må tas med en klype salt – kan den samholdes med den empirisk veldokumenterte stabiliteten i klassestrukturen?

Etter selv å ha satt meg inn i litteraturen om individualisering, er det noe som skurrer med en slik behandling av individualiseringstesen. Man kan med rimelighet savne en klarere behandling av klasse og ulikhet hos Beck, Giddens og Bauman – men en entydig forventning om utjevning av klassestrukturen er uansett ikke noe jeg kan finne i deres bidrag. Individualiseringstesen er forbundet med ulike problemer; den kan gjerne kalles i overkant generaliserende, og den har en uklar tilknytning til empiri. Dens vitalitet ligger imidlertid i at den forsøker å systematisere de mange endringer som stadig foregår innad i moderniteten. Med en åpen holdning til disse bidragene tror jeg det er mye å hente for vår forståelse av dagens samfunn.

1.2 Motsetning og paradoks

Motsetningen mellom individualiseringsperspektivet og et klassisk ulikhetsperspektiv er utgangspunktet for denne studien. Individualiseringstesen kan gjerne leses som en kritikk av sosiologiens stadige fokus på stabiliteten i klassestrukturen. Samtidig får individualiseringsperspektivet ofte skarp kritikk for å overse eller bagatellisere strukturell ulikhet. En grunn til å velge seg denne debatten som tema for en masteroppgave i sosiologi, er at den angår sentrale spenninger i faget, nemlig forholdet mellom stabilitet og endring, og forholdet mellom aktør og struktur. Birkelund konstaterer i sin artikkel *Modernitetens flertydighet* (2000) at debatten er preget av skarpe motsetninger:

”...et gap mellom de som driver empirisk analyse og de som ”syntetiserer” teori: Vi vektlegger ulike sider ved moderniteten. Satt på spissen: der teoretikerne ser økt individualisme, ser empirikerne stabil strukturell ulikhet” (Birkelund 2000: 227).

De to perspektivene forsøker på sett og vis å beskrive hver sin virkelighet. Når man fra statlig hold skal skissere opp premissene for hvordan utdanningspolitikk kan drives med tanke på den norske studentmassen, er begge disse to virkelighetene representert som sentrale elementer. På den ene siden observerer man betydelige endringer i unge menneskers liv – de bruker lengre tid på utdanning, søken etter identitet spiller en større rolle, mange har fått utvidede muligheter til å ”prøve og feile” – slik at livsløp blir mindre forutsigbare (NOU 2008: 3: 36). På den andre siden er det fortsatt slik at klasse, kjønn og etnisitet har en tydelig sammenheng med utdanningsnivå. (NOU 2008: 3: 36-7).

På det teoretiske plan fremstår situasjonen for Birkelund som paradoksal (2000: 219). Det gjør den også for bidragsytene innen internasjonal ungdomsforskning, som har forsøkt å teoretisere en senmoderne ungdomsfase. Furlong og Cartmel (1997; 2007) er inspirert av individualiseringsperspektivet, samtidig som de er opptatt av ulikhet langs tradisjonelle bakgrunnsvariabler. De finner ikke noe grunnlag for å avvise noen av de to perspektivene, og oversetter isteden motsetningen til et paradoks. Formuleringen av

situasjonen som et paradoks fremstår for meg som både utilfredsstillende og forlokkende – det impliserer på sett og vis en utfordring om en klarere forståelse.

1.3 Metodologiske vurderinger

Individualiseringstesen kan angripes på flere måter. Jeg har som nevnt tatt utgangspunkt i motsetningen med et klassisk ulikhetsperspektiv. Det finnes imidlertid diskusjoner på et mer vitenskapsteoretisk nivå, som blant annet angår spørsmålet om hvordan sosiologi *bør* drives. Det kan for eksempel stilles spørsmålstegn ved om individualiseringstesen oppfyller vitenskapelige krav til falsifiserbarhet. Samtidig er slike krav noe man vanskelig kan etterleve til fulle, dersom målet er å teoretisere hovedtendenser innen de siste 50 års samfunnsutvikling.

Begrepene fra litteraturen om individualisering har en tendens til å unndra seg empirisk testing i en slik streng, vitenskapelig forstand. Likevel bør begrepene som et minstekrav være gjenstand for en dialog med empiriske studier. Ambisjonen for min studie har vært at den skulle være *eksplorerende*, i den forstand at jeg ville gå inn i empirien med de teoretiske begrepene som innfallsport, og *induktiv*, i den forstand at jeg ville kommentere og nyansere den teoretiske debatten på bakgrunn av empirien.

1.4 Jusstudenter som kasus

Debatten jeg har tatt tak i angår spenningen mellom individualisering og klasse. Blant mulige empiriske nedslagsfelt for denne teoretiske debatten, anså jeg *jusstudenters orientering i samfunnet* for å være velegnet. å studere med tanke på den teoretiske motsetningen. De har alle forutsetninger på plass for å være preget av individualisering – samtidig som rekrutteringen til juss bærer sterkt preg av strukturell reproduksjon. For

Beck er individualisering en prosess som angår hele samfunnet, men samtidig kan man vente at noen grupper har bedre muligheter til å mestre refleksivitet bedre enn andre. I forskjellige sammenhenger trekker han frem ungdom (1997: 154-60), ressurssterke (1992: 98) og mennesker som er under eller har fullført høyere utdanning (1992: 93), som grupper som har særlig gode muligheter. Samtidig vet vi at rekrutteringen til jusstudiet er sterkt knyttet til sosial bakgrunn (Nordli Hansen 1999). Her trer det teoretisk paradoksale frem.

Et kjennetegn på den senmoderne ungdomsfasen slik den legges frem av ungdomsforskere, er at overgangen mellom utdanning og arbeid blir mindre klart og lineært definert. Samtidig er det slik at ressurssterke ungdommer som velger ambisiøse utdanninger, gjennomfører klarere overganger, mer ”knirkefrie” løyper til arbeidslivet enn resten av ungdomsbefolkningen (Furlong og Cartmel 2007: 45). Er det slik at jusstudenter kan trække opp på forhånd definerte løyper, og dermed unngå å forholde seg til senmodernitetens grunnleggende usikkerhet?

En annen grunn til å fokusere på jusstudenter er at kunnskap om samfunnets øvre sjikt er verdifullt i seg selv. I eliteutvalget som ble trukket ut i forbindelse med Makt- og demokratiutredningen, var jussutdanningen best representert, med hele 13% av utvalget (Gulbrandsen m.fl. 2002: 58). Det er rimelig å forvente at også en andel av fremtidens samfunnselite vil rekrutteres fra jussutdanningen. Utredningen konkluderte videre med at samfunnet gjennomgår en stadig rettsliggjøring, med andre ord at domstoler og andre rettslige instanser får stadig mer betydning på bekostning av folkevalgte organer (Østerud m.fl. 2003: 125). Dermed kan man forvente at det juridiske felt vil ha stor innflytelse på samfunnet også i årene fremover. I lys av dette er det ytterligere interessant å studere hvilke vurderinger som ligger bak valget av juristdanningen, og videre, hva jusstudentene ønsker seg av sitt fremtidige arbeidsliv.

1.5 Problemstilling

Jeg ville studere motsetningen – eller paradokset – empirisk, ved å studere jusstudenters orientering i samfunnet ut fra begge perspektiver, individualisering og strukturell reproduksjon. Intensjonen har vært å først anlegge begge perspektivene idet jeg går inn i ”feltet”, for så å kunne bruke de empiriske observasjonene til å gå tilbake til og kommentere den teoretiske debatten. I tråd med dette består problemstillingen av fire empiriske spørsmål som er utledet fra de teoretiske perspektivene, i tillegg til det siste og viktigste spørsmålet, som spør hvilke konklusjoner som kan trekkes på det teoretiske plan ut fra de empiriske observasjonene:

- 1) *Hvordan oppfattet informantene situasjonen etter videregående skole, og hvordan begrunner de valget av jusstudiet?*
- 2) *Hvordan orienterer de seg underveis på jusstudiet og frem mot et fremtidig arbeidsliv?*
- 3) *På hvilke måter gir informantene uttrykk for at studievalget har vært preget av deres sosiale omgivelser?*
- 4) *Hva slags forståelse har de av sammenhengen mellom strukturelle forhold og individuelle valg?*
- 5) *Hvilke implikasjoner har studien for motsetningen mellom et individualiseringsperspektiv og et klassisk ulikhetsperspektiv?*

I det følgende vil jeg ta for meg hvorfor de fire første spørsmålene er særlig relevante for den teoretiske debatten, og hvordan jeg har tenkt å besvare dem.

1.5.1 Orientering i samfunnet

De to første delspørsmålene er ment som en undersøkelse av individualiseringsperspektivet. En egnet måte å studere individualisering på er å undersøke hvordan folk oppfatter sin situasjon og forholder seg til sine valgmuligheter –

kort sagt hvordan de orienterer seg i samfunnet. Slike forhold er det vanskelig å få tak på uten å snakke med folk. Andre kvalitative studier av individualisering (Brannen og Nilsen 2002, Leccardi 2005, du Bois Reymond 1998) har fokusert på hvordan unge mennesker orienterer seg mot fremtiden. Jeg har vært inspirert av disse studiene, men var også nysgjerrig på hvordan informantene orienterte seg etter videregående og hvordan de bestemte seg for å studere juss. Selve studievalget, som er av sentral betydning sett fra begge de to teoretiske perspektivene, tilhører jo fortiden. Empirien tar dermed form av rekonstruksjoner av tidligere situasjonsoppfatninger og valg, såvel som presentasjoner av orientering mot fremtiden.

Ved å snakke med jusstudenter i fokusgrupper, håpet jeg å komme nærmere måter å snakke og tenke om disse orienteringene på, som også har en utbredelse utover akkurat disse 19 jusstudentene. Snakker de om sine valg og orienteringer på måter som stemmer overens med individualiseringstesen? Gir de inntrykk av å være refleksive?

Jeg ønsket å fange inn et mest mulig nyansert og helhetlig bilde av hvordan de orienterer seg gjennom ulike stadier av ungdomsfasen. I tråd med dette har spørsmål om hvordan de orienterte seg i valgsituasjonen etter videregående, hvordan de bestemte seg for jussen, hvordan de orienterer seg nå mens de er under utdanning, samt hvordan de orienterer seg frem mot arbeidslivet, vært i fokus.

1.5.2 Sosial påvirkning på studievalget

Jeg ville imidlertid unngå at dette skal være en ensidig studie av individualisering. Fortellinger om individuelle valg vil være ufullstendige dersom de ikke også tar for seg påvirkningen fra sosiale omgivelser. Derfor inviterte jeg også informantene til å snakke om hvordan de selv var påvirket av sine omgivelser da de bestemte seg for å studere juss. Utover i intervjuene fikk informantene dermed muligheten til å belyse sine egne og hverandres valg fra begge sider, både som refleksive valg og som valg påvirket av sosiale strukturer. Hensikten var at dette skulle gi et empirisk grunnlag for å kommentere den

teoretiske motsetningen. Hvordan ser fortellingen om utdanningsvalget ut når den er beskrevet fra begge synsvinkler?

Likevel må det presiseres at dette ikke er en systematisk studie av strukturell reproduksjon. Når det gjelder det empiriske forhold at både samfunnet generelt og rekrutteringen til jussen spesielt, er preget av strukturell reproduksjon, vil jeg lenke meg på tidligere forskning.

1.5.3 Forståelse av sosial struktur

Det fjerde delspørsmålet har en nokså komplisert begrunnelse. Mange diskusjoner om individualiseringsbegrepet omtaler individets muligheter for å forstå hvordan individuelle livssituasjoner er bundet opp i sosiale strukturer. Blant annet finnes det hos Beck og Bauman en bekymring om at et stadig voksende individfokus i offentlige diskurser, kan vanskeliggjøre en slik forståelse hos individet. Refleksivitetsbegrepet omfatter altså ikke en slik strukturell forståelse – snarere går bekymringen ut på at alt arbeidet med å refleksivt utforme sin egen biografi kan gjøre en blind på hvordan ens objektive mulighetsbetingelser er sosialt strukturerte.

Det kan sees på som en videreføring av denne bekymringen når bygger Furlong og Cartmel sin teoretisering av en senmoderne ungdomsfase på det de kaller en ”feilslutning” hos den enkelte unge. Furlong og Cartmel hevder at mens individualismen rår på overflaten, fortsetter sosial struktur å virke, uavhengig av de unges egen bevissthet.

Mot slutten av fokusgruppene stilte jeg spørsmål som angår større sosiale sammenhenger. Jeg forklarte hva som menes med stabilitet i klassestrukturen over tid, og inviterte dem til å peke på mekanismer som opprettholder denne stabiliteten. Til slutt presenterte jeg kort

den teoretiske motsetningen som er utgangspunktet for studien, og åpnet for kommentarer til den.

Det kan naturligvis ha seg slik at jusstudentenes strukturelle forståelse har sammenheng med deres utdanningsnivå og posisjon i samfunnet. Videre kan det ha seg slik at selve samtalesituasjonen brakte frem innsikter hos informantene som ellers ligger mer latent hos dem. Uansett har svarene de kom med vært nyttige i mitt analytiske arbeid. I løpet av fokusgruppene fikk vi belyst de aktuelle temaene både fra et individuelt og et strukturelt perspektiv. Dermed fikk vi også belyst hvordan den teoretiske motsetningen, som er utgangspunktet for studien, oppfattes fra jusstentenes ståsted.

1.6 Oppbygningen av oppgaven

I kapittel 2 presenterer jeg grundigere den teoretiske motsetningen mellom et individualiseringsperspektiv og et klassisk ulikhetsperspektiv. Dette innebærer en drøfting av individualiseringsbegrepet, som jo er mer sammensatt og rommer mer enn det jeg har presentert så langt. For å få mer klarhet i hva som menes med begrepet benytter jeg meg av Kranges (2004) skille mellom individualisering på institusjonelt, kulturelt og individuelt nivå. Videre gjør jeg en mer grundig drøfting enn det har vært plass til her i innledningen, av debatten mellom de to perspektivene.

I kapittel 3 tar jeg for meg enkelte forsøk fra internasjonal ungdomsforskning på å teoretisere en senmoderne ungdomsfase, eller *Young Adulthood* (EGRIS 2001). Felles for disse bidragene er det at de tar opp i seg mye av individualiseringstesen. Samtidig observerer disse bidragsyterne at livssjanser for ungdom fortsetter å være sosialt strukturerte. Motsetningen mellom individualiseringsperspektivet og ulikhetsperspektivet oversettes her til et paradoks. Til slutt i kapitlet presenterer jeg mulige veier videre fra dette paradokset, inkludert relativt nye teoretiske bidrag som forsøker å bygge bro mellom de to perspektivene.

Kapittel 4 presenterer det metodiske opplegget for studien, og argumenterer for at fokusgrupper er en velegnet metode for å studere den teoretiske motsetningen. Jeg tar opp flerfoldige metodiske utfordringer forbundet med opplegget, og diskuterer hvilken status jeg med rimelighet kan tilskrive de datene jeg sitter igjen med etter fokusgruppene.

Kapittel 5 og 6 er de analytiske kapitlene. I kapittel 5 anlegger jeg de to teoretiske perspektivene for å presentere den empirien som kommer frem i fokusgruppene, mens jeg i kapittel 6 bruker empirien til å gå tilbake til og nyansere den teoretiske motsetningen. I kapittel 5 legger jeg frem hvordan informantene orienterer seg gjennom en senmoderne ungdomsfase. Videre presenterer jeg informantenes erfaringer av sosial påvirkning på studievalget. I kapittel 6 diskuterer jeg implikasjoner av disse empiriske observasjonene for teorier om individualisering, og for debatten mellom slike teorier og et klassisk ulikhetsperspektiv.

I et sammenfattende kapittel forsøker jeg å trekke noen klare konklusjoner ut fra diskusjonen som gjennomsyrrer analysekapitlene, formulert som svar på spørsmålene i problemstillingen.

2.0 Teoretiske perspektiver: klasse og individualisering

Debatter om individualisering er gjerne preget av skarpe motsetninger.

Modernitetsteoretikere som Beck, Bauman og Giddens hevder alle at forholdet mellom individ og samfunn har blitt fundamentalt endret siden etterkrigstiden. Omgripende samfunnsendringer har tvunget individet ut i en situasjon der det må skape sin egen identitet og orientere seg på nye måter. Teoriene om individualisering kan leses som en kritikk av den mer tradisjonelle sosiologiens konsentrerte fokus på reproduksjon av ulikhet langs klassiske bakgrunnsvariabler. På sin side blir individualiseringsten til stadighet møtt med skarp kritikk fra et klasseperspektiv.

I dette kapittelet vil jeg først forklare hva som menes med reproduksjon av sosial ulikhet. Innenfor klasseanalyse finnes det en rekke debatter, men så å si alle parter vil si seg enige på ett punkt; nemlig at reproduksjonen av sosial ulikhet viser få tegn til endring. Videre vil jeg ta for meg individualiseringsperspektivet. Individualisering innebærer samfunnsendringer på institusjonelt og kulturelt nivå, som får konsekvenser for hvordan individer orienterer seg i samfunnet. Jeg vil ta for meg disse nivåene i tur og orden, primært ut fra en lesning av Becks tekster om individualisering i *Risk Society* (1992), men med supplerende innsikter fra Bauman, Giddens og Sennett.

Når dette er gjort, blir det mulig å gjøre rede for debatter mellom individualiseringsperspektivet og ulikhetsperspektivet. Mitt inntrykk er at den skarpe motsetningen mellom de to perspektivene gjør det vanskelig å nærme seg spørsmålet om *hvordan individualiseringsprosesser og reproduksjonsprosesser brytes mot hverandre i en felles sosial virkelighet*. Gitt at individualiseringsperspektivet har noe for seg, oppfatter jeg nettopp dette spørsmålet som spesielt viktig.

2.1 Strukturell reproduksjon av ulikhet

Mange av angrepene på individualiseringstesen går som nevnt ut på at den underkommuniserer systematiske ulikheter i samfunnet. Jeg vil her gjøre rede for hva som menes med at moderne vestlige samfunn er preget av en høy grad av strukturell reproduksjon.

Det å ha en solid utdanning er en stadig viktigere forutsetning for å oppnå ettertraktede posisjoner i arbeidsmarkedet. I likhet med blant annet medisinstudiet og siviløkonomstudiet, er juristutdanningen en etablert profesjonsutdanning som gir høy sannsynlighet for en høyt ansett karriere og en høy inntekt. I denne sammenhengen blir det interessant hva slags sosial profil studentmassen på slike studier har.

Juristutdanningen har en klar eliteprofil, både i den forstand at den er en kanal til høye posisjoner i arbeidslivet, og i den forstand at den i høy grad rekrutterer ungdom med en høy sosial bakgrunn.

Barn av foreldre med høy utdanning og inntekt har en høy sannsynlighet for selv å oppnå høy utdanning og inntekt. At dette statistiske mønsteret viser få tegn til utjevning, er godt dokumentert (f. eks. Goldthorpe 2000). I og med blir utdanning er et stadig viktigere kriterium for å oppnå høye posisjoner, bidrar sosiale skjevheter i utdanningsvalg til at samfunnets klassesammensetning kan reproduseres over tid. Det at stadig større deler av befolkningen tar høyere utdanning jevner ikke nødvendigvis ut dette mønsteret, i og med at unge mennesker med høy sosial bakgrunn har høyere sannsynlighet både for å innfri karakterkravene til, og å ha en preferanse for, de utdanningene som gir best uttelling på arbeidsmarkedet.

Nordli Hansen har studert rekrutteringen til høyere utdanning i Norge mellom 1985 og 1996. Hun finner at den generelle økningen av folk som tar høyere utdanning fører med seg en utjevning av den sosiale profilen på høyskoleutdanninger, men ikke på universitetsutdanninger og de elitepregede profesjonsutdanningene. For eksempel, blant menn født etter 1973 var sannsynligheten for å velge en eliteutdanning fremfor annen

utdanning 35 ganger større hvis foreldrene er høyt lønnede akademikere, enn hvis de er lavt lønnede ufaglærte arbeidere (Nordli Hansen 1999). I en annen studie finner Nordli Hansen at sosial bakgrunn også har betydning for sannsynligheten for å oppnå gode karakterer på jusstudiet. Det er en tendens til at barn av jurister, og dernest barn av akademikere, oppnår de beste resultatene (Nordli Hansen 2000). Av tilsvarende betydning er det at Mastekaasa (2004) finner en sterk sammenheng mellom høy sosial bakgrunn og eliteposisjon i arbeidslivet, en sammenheng som hovedsakelig går gjennom utdanning.

Den kanskje viktigste lærdommen slike funn, og det totale mønsteret av sosial reproduksjon gir oss, er at sjanselighet er fullt forenlig med resultatulikhet. Med en slik systematisk resultatulikhet, kan vi se at sjanseligheten først og fremst er formell. Selv om vi i Norge har lik rett til utdanning, er ikke dette ensbetydende med at vi har et egalitært samfunn eller et *meritokrati*, ettersom vi altså erfarer utfall som er sosialt strukturerte. Dette kan sosiologer enes om. Et annet spørsmål er hvordan man kan forklare den strukturelt sett stabile situasjonen, og her er debatten mangefasettert. I denne sammenhengen har jeg ikke ambisjoner om å gjøre rede for alle nyansene og uenighetene. Det er snakk om en svært omfattende litteratur som det ville kreve en egen avhandling å yte full rettferdighet.

Det viktigste poenget her blir snarere å illustrere hvordan det *fokus* som partene i denne debatten har til felles, kan kontrasteres med det fokus vi finner innen nyere modernitetsteori. I debatten om sosial reproduksjon forsøker man på ulike vis å forklare *stabiliteten i strukturelle ulikheter*. Modernitetsteoretikerne forsøker å beskrive *fundamentale endringer i moderniteten*, og hvordan disse fortoner seg og får konsekvenser for det enkelte individ. Imidlertid er det fundamentale forskjeller også mellom posisjoner innad i debatten om sosial reproduksjon. Jeg vil kort skissere to perspektiver på reproduksjon av ulikhet som er svært sentrale, og som bygger på helt motstridende handlingsteorier: et rational choice-perspektiv som kan assosieres med Boudon og Goldthorpe, og et kulturperspektiv som kan assosieres med Bourdieu.

Boudon (1974) opererer med et skille mellom primære effekter, som går ut på at barn fra høyere sosiale lag gjør det bedre på skolen, og sekundære effekter, som innebærer forhold som påvirker preferansene for valg av videre utdanning. Når stadig større deler av befolkningen tar høyere utdanning, blir de sekundære effektene viktigere, hevder Goldthorpe (2000: 169-71). Ungdommer (og deres familier) anses som rasjonelle aktører, som i hovedsak velger utdanning ut fra økonomiske betraktninger om kostnader og fremtidig nytte, samt sannsynligheten for å lykkes med utdanningen. Goldthorpes konkluderende forklaring på de stabile forskjellene i utdanningsvalg blir at forskjellene i oppfattede kostnader og nytte, relativt sett har vært stabile. Mindre ressurssterke familier trenger fremdeles en sterkere ”garanti” for suksess på en lang og krevende utdanning enn mer ressurssterke familier (2000: 175).

Bourdieu vil på sin side avvise teorier som bygger på metodologisk individualisme. For Bourdieu er handlingsdisposisjoner (*habitus*) sosialt strukturerte, i hovedsak prerefleksive og sjelden underlagt strengt rasjonelle overveininger. Slik vil ungdommer med solid sosial bakgrunn føle det naturlig å velge utdanninger med høy sannsynlighet for høy lønn og prestisje, mens ungdommer fra lavere sosiale lag vil tenke om de samme utdanningene at dette ikke er noe som passer for dem. I tillegg vil ungdommene som kommer fra høyere lag ha lettere for å gjøre det bra på skolen, ettersom skolesystemet belønner deres kulturelle kapital, deres fortrolighet med den verdsatte kulturen (f. eks. Bourdieu og Passeron 1977). Videre kan man ut fra et Bourdieu-perspektiv forvente at elitepregede utdanningsinstitusjoner er preget av strenge underforståtte koder og en hierarkisk kultur, noe studentene med en privilegert sosial bakgrunn er best utrustet til å mestre (f. eks. Wacquant 1993).

Det sentrale med denne korte gjennomgangen var å få frem at den strukturelle reproduksjonen er veldokumentert, selv om den kan forklares på ulike måter. En studie av jusstudenters valg og orienteringer i lys av individualiseringsteser, blir ensidig og ufullstendig dersom den ikke tar den sosiale struktureringen av individuelle valg på alvor. Jeg vil derfor også undersøke hvilken subjektive betydning sosiale omgivelser har hatt for

studentene i deres studievalg, for til slutt å kunne studere hvordan deres historie ser ut når den er beskrevet fra begge synsvinkler.

2.2 Individualisering

Tesen om individualisering er den mest sentrale dimensjon innen de samtidsdiagnosene som har sprunget ut av forfatterskapene til Beck, Giddens og Bauman. Selve idéen om at samfunnsutviklingen går i retning av økt individualisering og svekkede identitetsfellesskap kan imidlertid godt også knyttes til fagets klassikere, og deres beskrivelse av overgangen fra det tradisjonelle til det moderne samfunn (f.eks. Dürkheim, Tönnies og Simmel, men også Marx). For eksempel forstår jeg Simmel (1990) dithen at for ham var *urbanisering*, en prosess som har eskalert enormt siden hans tid, så å si ensbetydende med *individualisering*, selv om disse begrepene ikke var del av vokabularet på hans tid. Videre kan flere senere viktige tenkere tas til inntekt for idéen om at individualisering forstått som en historisk tendens, også fortsetter i etterkant av overgangen til det moderne samfunnet. Aakvaag (2006) finner sentrale elementer av denne idéen hos så forskjellige teoretikere som Parsons, Foucault, Luhmann, Taylor og Habermas, i tillegg til Beck, Bauman og Giddens.

Jeg vil likevel i hovedsak konsentrere meg om Becks tese om individualisering, og tidvis supplere med beslektede innsikter fra Giddens, Bauman og Sennett. Beck formulerer sin teori eksplisitt som en teori om individualisering. Videre er det særlig denne inkarnasjonen av individualiseringsbegrepet som har ansporet til debatt med et klassisk ulikhetsperspektiv.

Becks hovedverk *Risk society*, først utgitt i 1986, er blant mye annet en kritikk av det han oppfatter som sosiologiens tendens til å overfokusere på reproduksjon langs klassiske bakgrunnsvariabler. Beck anerkjenner at strukturert ulikhet har vist en ”forbløffende stabilitet” (1992: 91), men hevder likevel at forholdet mellom individ og samfunn har gjennomgått noen fundamentale endringer. Individualisering kan sees på som et

paraplybegrep for disse endringene. Sosiologien kritiseres for å i liten grad ha fanget opp endringene, på grunn av det ensidige fokuset på strukturell ulikhet: "(...) persisting inequalities have concealed it from our view" (1992: 92).

Hos Bauman finner vi et sjeldent forsøk på å oppsummere individualiseringsbegrepet i én setning:

"To put it in a nutshell, 'individualization' consists of transforming human 'identity' from a 'given' into a 'task' and charging the actors with the responsibility for performing that task and for the consequences (also the side-effects) of their performance" (Bauman 2000: 31-2).

Bauman beskriver her essensen av begrepet; individer tvinges til å ta viktige valg under betydelig usikkerhet, og holdes selv ansvarlige for valgene de treffer. Dette er likevel ikke noen uttømmende definisjon. En rekke ulike og overlappende samfunnsmessige prosesser kan kalles drivkrefter for individualisering:

"Extended reflexivity stems from the dynamic interplay of a number of social changes which are increasingly characteristic of late modernity. Paramount are expansive changes in communication technologies and structures (Helaas 1996: 5), increasing our exposure to others, and relativizing our established and individual practices to the point where nothing can be taken for granted as simply 'the way things are done' (Gergen 1991: 48-80). Increasing global flows of employment, finance, imagery and ideas and the mass-culture of consumption that accompany changes in communication only exacerbate the situation. (...) resulting in a post-traditional and individualizing society" (Adams 2006: 512).

Individualisering er tenkt som en historisk prosess som angår *hele* samfunnet på dets mangfoldige arenaer; en definisjon må derfor legge seg på et høyt abstraksjonsnivå. Videre er det en prosess *i emning*, som overlapper med og slites mot andre prosesser vi kjenner fra tidligere epoker, og som vil slå ulikt ut i ulike kontekster. I forordet til *Risk Society* hevder Beck at hans ambisjon er: "(...) to move the future which is just beginning to *take shape* into view against the *still* predominant past" (1992: 9, kursiv i originalteksten).

Et ytterligere kompliserende moment er det at tidligere epoker også var preget av individualisering – det er bare å se tilbake på hvordan klassikerne beskrev overgangen fra det tradisjonelle til det moderne samfunnet. Spørsmålet blir dermed ikke bare hva som definerer individualisering, men også hva som gjør individualisering i den nye moderniteten til noe nytt. Av slike grunner ansporer lett begrepet til forvirring.

Jeg vil derfor bruke en del plass på å legge frem individualiseringsbegrepet slik jeg forstår det. Krange (2004) skiller mellom individualisering langs tre analytiske dimensjoner; på institusjonsnivå, på kulturelt nivå og på det individuelle nivå. Jeg vil ta utgangspunkt i dette skillet for å få tak på det sammensatte begrepet.

2.2.1 Individualisering på institusjonsnivå: funksjonell differensiering og oppløsning av identitetsbærende institusjoner

Momentene jeg vil presentere som individualisering på institusjonsnivå, trekker i retning av økt usikkerhet på individuelt nivå. Individet må ta stilling til stadig *flere handlingsalternativer*, som hver for seg har stadig mer uoversiktlige konsekvenser. Med den generelle velstandsøkningen har også stadig flere de nødvendige ressursene til å kunne velge blant dem. Videre kan man i stadig mindre grad håndtere risiko på gruppenivå, i og med at de klassiske gruppeenhetene, som familien og klassen, mister betydning.

De nevnte teoretikerne ser for seg at samfunnsstrukturen blir mer kompleks og uoversiktlig, i det etterkrigstidens industrisamfunn utfases til fordel for et mer sammensatt ”informasjonssamfunn”. Denne observasjonen er i tråd med hvordan Parsons, Habermas og Luhmann har teoretisert samfunnets *funksjonelle differensiering*, og kan støttes empirisk som en generell tendens. ”Retter man fokus på det institusjonelle nivået er det ingen sak å identifisere en forsterket tendens til individualisering i vår tid”, slår Krange fast (2004: 54). Beck peker ut endringer i arbeidsmarkedet som sentrale i denne utviklingen (1992: 92-5). Arbeidsmarkedet har blitt mer kunnskapsavhengig, noe

som har gitt oss den mye omtalte utdanningsekspløsjonen, og det har blitt mer dynamisk og konkurransepreget. Man må velge mellom et radikalt utvidet antall ulike utdanninger, og i arbeidslivet er hyppige jobbskifter normen, snarere enn en forutsigbar karriere på én arbeidsplass. Som resultat står individet overfor flere handlingsalternativer, samtidig som usikkerheten knyttet til hvert alternativ øker.

Parallelt med dette har *markedsretting* blitt stadig mer sentralt på mange områder, blant annet også som politisk løsning på problemet med en stor og ”ineffektiv” velferdsstat. Markeder tvinger individet til å ta flere valg, ikke overraskende som konsument, men også som arbeidstager, student og bruker av offentlige tjenester. Økt valgfrihet i forbindelse med velferdstjenester har blitt et viktig politisk mål, som med helsetjenester og skolegang. Innen høyere utdanning blir lærestedene opptatte av å markedsføre seg selv, og underlegges i økende grad en markedslogikk i sitt forhold til staten (Krange 2004: 53-6).

Slik jeg leser Beck skiller han mellom to typer institusjoner, hvorav en type blir svakere, og en type blir sterkere, i den nye moderniteten. Den typen institusjon som mister betydning er den som tradisjonelt står individet nærmest, som familien, nabolaget, og klassen – Beck kaller disse ”traditional support networks” eller ”conscience collectives”. I Dürkheims termer er det her snakk om institusjoner som i stor grad bygger på mekanisk solidaritet. Tilhørighet kan i stadig mindre grad tas for gitt i den nye moderniteten, den må velges aktivt: ”(...) people have lost their traditional support networks and have had to rely on themselves and their own individual (labor market) fate with all its attendant risks, opportunities, and contradictions” (Beck 1992: 92).

Individet må dermed forholde seg mer direkte til de store institusjonene, samfunnsaktørene, noe som gjør at disse får større makt over individet. Blant disse institusjonene ser man for seg en stadig differensiering og spesialisering. Individualisering er dermed ikke ensbetydende med individuell frigjøring. For Beck er det snarere tvert imot: ”Individualization (...) takes effect precisely under general social conditions which allow an individual autonomous private existence even less than

before” (1992: 131). De samme prosessene som leder til individualisering fører også med seg *standardisering*. Individet blir mer direkte sårbart for de store institusjoners makt, når familien og andre ”små” institusjoner blir destabilisert og i mindre grad kan opptre som buffersoner.

”Individualization means market dependency in all areas of living. The forms of existence that arise are the isolated *mass market*, not conscious of itself, and *mass consumption* of generically designed housing, furnishings, articles of daily use, as well as opinions, habits, attitudes and lifestyles launched and adopted through the mass media. In other words, individualization delivers people over to an *external control and standardization* that was unknown in the enclaves of familial and feudal subcultures” (Beck 1992: 132, kursiv i originalteksten).

2.2.2 Individualisering på kulturelt nivå: selvrealisering og falsk bevissthet?

Individualisering på et kulturelt nivå innebærer at folk i økende grad blir utsatt for budskapet om at de må *realisere seg selv*, og at enhver selv har ansvaret for å få dette til. Sitatet ovenfor tar en overraskende vending; det er ikke bare varer og tjenester som kan masseproduseres, men også meninger, vaner og livsstiler. Med dette understreker Beck betydningen av dominerende diskurser i samfunnet. I den nye moderniteten blir dominerende diskurser i høyere grad preget av en individualistisk logikk, mens klassebevisstheten forvitrer og andre tilløp til gruppetilhørighet er flyktige. Individet utsettes kontinuerlig for budskapet om individuell selvbestemmelse, selvrealisering og suksess: ”The ethic of self-fulfillment and achievement is the most powerful current in modern society” (Beck og Beck-Gernsheim 2002: 22).

Dette bygger opp under og forsterker betydningen av den institusjonelle utviklingen som ble presentert ovenfor. Massemedia bunter sammen nyheter, politisk debatt, underholdning og reklame. Individuelle suksesshistorier og tragedier løftes frem, samtidig som fokus rettes mot hvordan individet kan forbedre alle aspekter av sitt liv. Valgfrihet i forhold til offentlige velferdstjenester har blitt svært vanskelig å argumentere

mot i politiske debatter. Bruken av pronomenet *du* tiltar i dagsavisene. Til sammen får *du* et kontinuerlig budskap om nye og bedre valgmuligheter innen forbruk og fritid, så vel som utdanninger og yrker, og i siste instans *identitet*.

Et problem med det kulturelle kravet om selvrealisering er imidlertid at det har et svært diffust innhold, og at det kan ta mange forskjellige mulige former. For Bauman har det økte individfokuset sammenheng med forvitringen av en moderne kollektiv fremtidsoptimisme. Målet er ikke lenger et fremtidig idealsamfunn, men en nåtidig individuell selvrealisering, hva det nå måtte innebære (2000: 29). Bauman hevder at forholdet mellom mål og midler har blitt snudd på hodet i det han kaller ”den flytende moderniteten”. I dag er gjerne midlene på plass – men det er ofte uklart hva de skal brukes til. Selve utvelgelsen av personlige prosjekter blir dermed vanskeligere enn utførelsen av dem. Det å hele tiden ta valg blir ikke noe privilegium, men en byrde:

”It is, rather, the question of considering and deciding, in the face of all the risks known or merely guessed, which of the many floating, seductive ends ‘within reach’ (that is, such as can be reasonably pursued) offer priority – given the quantity of means in possession and taking into account the meagre chances of their lasting usefulness” (2000: 61).

I forlengelsen av det økte individfokuset i dominerende diskurser, er det flere som hevder at den enkelte i økende grad settes ut av stand til å forstå større sosiale sammenhenger (Beck 1992, Bauman 2001, Furlong og Cartmel 1997, Brannen og Nilsen 2005).

Individfokuset gjør det vanskeligere for individet både å se at livssjanser fortsetter å være sosialt strukturerte, og at institusjoner får økt makt over individet – ”(...) contrary to the image of individual control which establishes itself in consciousness” (1992: 131). Den nye sosiale strukturen tar form av *individualisert sosial ulikhet*. Den individuelle, objektive livssituasjon fortsetter å ha sin rot i sosiale og institusjonelle relasjoner, men oppfattes først og fremst som individuell (1992: 100).

Med andre ord finner vi hos Beck og Bauman en hypotese om at den nye modernitetens individfokus fører med seg en forvitring av individets strukturelle forståelse. Videre

bidrar dette til å maskere klassebetingede ulikheter: ”(...) *processes of individualization deprive class distinctions of their social identity*” (Beck 1992: 100, kursiv i originalteksten). Bauman er den som formulerer denne tesen sterkest:

”For the good and the bad that fill one’s life a person has only himself or herself to thank or to blame. And the way the ‘whole-life story’ is told raises this assumption to the rank of an axiom. (...) All articulations open up certain possibilities and close down some others. The distinctive feature of the stories told in our times is that they articulate individual lives in a way that excludes or suppresses (prevents from articulation) the possibility of tracking down the links connecting individual fate to the ways and means by which society as a whole operates (...). The point is, though, that the game of life we all play, with our self-reflections and story-telling as its most prominent parts, is conducted in such a way that the rules of the game, the contents of the pack of cards and the fashion in which the cards are shuffled and dealt seldom come under scrutiny and even less frequently become a matter of reflection, let alone serious discussion” (Bauman 2001: 9-10).

2.2.3 Individualisering på individnivå: refleksivitet og fleksibilitet

Spørsmålet her blir hvilke konsekvenser samfunnsendringer på det institusjonelle og det kulturelle nivået får for individet. Mens jeg i avsnittene over har vært inne på hva slags situasjon disse endringene setter individet i, inneholder teorier om individualisering også forventninger om hvordan folk vil orientere seg i en slik situasjon. Som en oppsummering så langt, tvinger de institusjonelle endringene individet til å ta viktige valg under betydelig usikkerhet, mens de kulturelle endringene setter selvrealisering i fokus. Det mest dekkende begrepet for hvordan individer håndterer en slik situasjon, er *refleksivitet*. I det følgende vil jeg forklare hva Beck og Giddens legger i dette begrepet, samt presisere at refleksivitet innebærer noe annet enn en forståelse av hvordan en selv er del av større strukturelle relasjoner. Videre vil jeg ved hjelp av Sennetts innsikter vise hvordan de nevnte samfunnsendringene stimulerer individer til å innta en *fleksibel orientering*.

-Refleksivitet:

Refleksivitet er begrepet som har blitt brukt om den typen selvrefleksjon som individet gjør bruk av i den kontinuerlige formingen av sin identitet og sin biografi. Tesen Beck og Giddens knytter til dette begrepet er egentlig ukomplisert nok; i den nye moderniteten stilles individet overfor stadig flere valgsituasjoner, og må ta valg som gjelder stadig flere aspekter av livet. Å referere til en tradisjon er ifølge Giddens (1991: 146) ikke lenger en legitim grunn til å gjøre noe på en bestemt måte; det å videreføre en tradisjon blir også noe man aktivt må overveie og velge. Det å forholde seg passiv eller fatalistisk til valgmulighetene, blir også et slags valg, som man uansett må bære konsekvensene av selv (Beck 1992: 135). Dermed blir refleksivitet noe som karakteriserer individet i det senmoderne samfunnet i høyere grad enn tidligere epokers individer.

”Each of us not only ‘has’, but *lives* a biography reflexively organised in terms of flows of social and psychological information about possible ways of life. Modernity is a post-traditional order, in which the question, ‘How shall I live?’ has to be answered in day-to-day decisions (...)” (Giddens 1991: 14).

I tråd med dette gir de klassiske sosiale bakgrunnsvariablene ifølge Beck stadig mindre konkrete handlingsanvisninger for individet:

”People within the same income level, or put in the old-fashioned way, within the same ‘class’, can or even must choose between different lifestyles, subcultures, social ties and identities. From knowing one’s ‘class’ position one can no longer determine one’s personal outlook, relations, family position, social and political ideas or identity” (1992: 131).

Denne nødvendigheten av å ta kontinuerlige valg gjør at individet i høyere grad blir refleksivt. I den uoversiktlige og risikofylte moderniteten blir det opp til individet å skape en helhetlig fortelling om seg selv – en biografisk løsning på samfunnsstrukturens turbulens. Fortellingen blir en ”choice biography”, som til forskjell fra en ”standard biography” er formet ut fra en kontinuerlig overveieing av mulige handlingsalternativer (Beck 1992: 135).

-Refleksivitet omfatter ikke strukturell forståelse:

Følger vi Beck, blir altså individet mer bevisst på seg selv, i betydningen mer refleksivt. Men samtidig, som nevnt tidligere, hevder både Beck og andre at individet kan få mindre oversikt over hvordan ens egen livssituasjon er bundet opp i sosiale og institusjonelle relasjoner.

”If biographies spoke only of ‘blows of fate’, ‘objective conditions’ and ‘outside forces’ that ‘overwhelmed’, ‘predetermined’ or ‘compelled’, that would refute our formulated theory, for it has been argued that individuals have to perceive themselves as at least partly shaping themselves and the conditions of their lives (...) Life’s events are ascribed not mainly to ‘alien’ causes, but to aspects of the individual (decisions, non-decisions, omissions, capacities, compromises, defeats). This does not, of course, rule out the possibility of false consciousness” (Beck og Beck-Gernsheim 2002: 25).

Altså en økning av én type selvforståelse, parallelt med et mulig tap av en annen type selvforståelse. Her kan det lett oppstå forvirring. Dermed blir det viktig å holde disse to typene selvforståelse fra hverandre analytisk; på den ene side refleksivitet, på den andre side en strukturell forståelse. For eksempel vil jeg hevde at Bugge blander kortene, når han kritiserer individualiseringstesen med følgende poeng:

”I en bestemt forstand kan man, stikk i strid med tesen om ”refleksiv modernisering”, hevde at det (sen)moderne selvet er mindre refleksivt enn selvet i det tradisjonelle klassesamfunnet, nettopp fordi det ikke lenger erkjenner sine objektive sosiale mulighetsbetingelser” (Bugge 2002: 145).

For Bugge blir det her snakk om en gradsforskjell innen refleksivitetsbegrepet. Poenget hans er imidlertid helt i tråd med Becks og Baumans bekymring om at individualisering kan føre med seg et tap av strukturell forståelse hos individet.

Refleksivitet innebærer arbeidet med å utforme sin biografi og identitet, aktivt og kontinuerlig. I den nye moderniteten tvinges individet til å være refleksivt på denne måten – men dette arbeidet behøver altså ikke være basert på en realistisk forståelse av hvordan

ens egne muligheter har sammenheng med sosiale strukturer. Teoretisk sett er det her snakk om to forskjellige typer selvrefleksjon.

-Fleksibel orientering:

De samme samfunnsendringene som tvinger individer til å være refleksive, stimulerer til og belønner en *fleksibel orientering*. Sennett (1998; 2006) tar utgangspunkt i et dynamisk arbeidsliv preget av konkurranse og mobilitet, og skisserer ”idealmennseket for den nye kapitalismen”, som har fleksibilitet som sin fremste egenskap. Særlig illustrerende er en sammenligning av J.D. Rockefeller og Bill Gates, begge toneangivende frontfigurer for sin tids kapitalisme. Mens Rockefeller investerte i ”store, tunge” ting som skulle gi avkastning over lang tid, slo Gates seg opp på stadig nye ”små, lette” produkter som gjerne kunne være utdatert etter kort tid. Nøkkelen til suksess i Gates’ tid er å være i stadig bevegelse, og ikke binde seg til tunge, langsiktige prosjekter. Prinsippet om å være fleksibel blir viktigere enn selve innholdet i det enkelte prosjekt (Sennett 1998).

Idealmennesket for den nye kapitalismen har evnen til å kunne håndtere usikkerhet og kortsiktighet, evnen til å improvisere og fokusere på potensielle ferdigheter (i motsetning til tålmodig innlærte håndverk), og evnen til ”gi slipp på fortiden” (Sennett 2006: 3-5). Kravene gjelder først og fremst innen ”the cutting edge” av dagens kapitalisme, men idealet har blitt akseptert og adoptert innen store deler av arbeidslivet, og samtidens kultur generelt (2006: 12). Imidlertid påpeker Sennett at idealet for den nye kapitalismen kan være et svært frustrerende ideal å leve opp til for de fleste.

”A self oriented to the short term, focused on potential ability, willing to abandon past experience is (...) an unusual sort of human being. Most people are not like this; they need a sustaining life narrative, they take pride in being good at something specific, and they value the experiences they’ve lived through. The cultural ideal required in new institutions thus damages many of the people who inhabit them” (2006: 5).

2.2.4 Individualisering: Sammenfatning

Jeg har nå lagt frem min forståelse av individualiseringstesen. Individualiseringsbegrepet er et samlebegrep på samfunnsendringer som stiller individet overfor stadig flere valg, og dermed tvinger individet til å bli mer refleksivt. Valgene forbindes gjerne med uoversiktlig usikkerhet og risiko – like fullt står individet selv ansvarlig for utfallene.

Vi kan med Krange (2004) skille mellom individualisering på institusjonelt, kulturelt og individuelt nivå. På institusjonelt nivå foregår det en stadig funksjonell differensiering, noe som gir individet flere handlingsalternativer, samtidig som tradisjonelle identitetsbærende institusjoner mister betydning. På kulturelt nivå kan man observere en økende individualistisk logikk i dominerende diskurser. Nødvendigheten av selvrealisering brer om seg. Hos Beck og Bauman finner jeg en bekymring for at individfokus kan fortrenge folks bevissthet om sosiale strukturer.

På det individuelle nivå går tesen ut på at individet tvinges til å bli mer refleksivt, det vil si å aktivt ta kontinuerlige valg, og slik utforme sin identitet og biografi. Videre stimulerer individualisering folk til å innta en fleksibel orientering i samfunnet. Jeg tolker de aktuelle teoretikerne slik at refleksivitet ikke behøver å være basert på en realistisk forståelse av ens egen posisjon innen sosiale strukturer – det er heller slik at folks strukturelle forståelse står i fare for å blokkeres i kjølvannet av individualisering.

2.3 Kritikk av individualiseringsperspektivet

Individualiseringstesen har imidlertid blitt tolket på flere ulike måter. Som jeg skal komme tilbake til er dette problematisk i seg selv. Individualiseringstesen har blitt møtt med flere typer kritikk. I det følgende vil jeg diskutere problematiske aspekter ved individualiseringstesen, med særlig vekt på innvendinger som har basis i et klassisk ulikhetsperspektiv. Så langt har jeg med vilje ikke gått særlig inn på hva slags rolle Beck og de andre gir ulikhetsprosesser i sine teorier. Teorier om individualisering er ikke

blottet for et ulikhetsperspektiv, slik man kan få inntrykk av hvis man leser noen av de mest innbitte kritikerne. Uansett har nok ikke modernitetsteoretikerne vært flinke nok til å systematisk integrere et ulikhetsperspektiv i sine teorier.

2.3.1 Grunnleggende problemer med samtidsdiagnose

Før jeg presenterer kritikker av individualiseringstesen ut fra et klassisk ulikhetsperspektiv, vil jeg kort nevne noen andre forhold tesen har blitt kritisert for. Motsetningen mellom de to perspektivene speiler en grunnleggende forskjell i fokus, mellom stabilitet og endring. I tråd med dette er det en naturlig innvending mot individualiseringsperspektivet at det i for stor grad fokuserer på endringer, slik at viktige kontinuiteter blir oversett. Et beslektet problem er at man ved å stille opp teser om hva som er nytt, lett kan overforenkle bildet av tidligere epoker. For eksempel protesterer Vickerstaff (2003) mot at overgangen mellom utdanning og arbeid i perioden 1945-1970 var såpass lineær og irreversibel som det antas med Becks ”standard biography”-begrep.

Videre kan individualiseringstesen kritiseres både for å ha en lite tilfredsstillende empirisk forankring, og for å være vanskelig empirisk testbar. Omgangen med empiriske eksempler virker gjerne selektiv og anekdotisk – for eksempel har de blitt hentet fra så ukonvensjonelle kilder som reality-TV og selvhjelpslitteratur. Begrepene kan kritiseres for å være reduksjonistiske, for å ligge på et for høyt abstraksjonsnivå og for å være tautologiske. Særlig når individualiseringstesen er ment å beskrive en prosess i emning, og som slites mot og overlapper med andre prosesser, slik Beck (1992: 9) legger opp til, blir det vanskelig å forestille seg empiri som kan tilbakevise tesen. Disse problemene er alvorlige og omfattende, og jeg får her bare skrapet i overflaten på dem.

Samtidig er det snakk om problemer man vanskelig kommer utenom dersom man vil drive med samtidsdiagnose. Teoretikernes ambisjon om å løfte blikket og gripe tak i de dimensjonene av samfunnsutviklingen som ikke er umiddelbart åpenbare for oss, får forrang fremfor en vanntett omgang med empiri. Det er vanskelig å benekte at det har

foregått vesentlige samfunnsendringer siden etterkrigstiden. Et forsvar mot kritikken kan være at den empiriske forskningen trenger videreutviklede begreper som stemmer bedre overens med et samfunn som er i stadig utvikling. Tilsvarende er det nødvendig å justere og berike samtidsdiagnosene med empirisk basert kritikk og nyansering av begrepene de bygger på.

2.3.2 Har teorier om individualisering et liberalistisk budskap?

Dette er en annen type kritikk individualiseringsperspektivet har blitt utsatt for; at det har en ideologisk slagside, som videre har en uheldig innflytelse på politiske diskurser og dominerende diskurser i samfunnet forøvrig (Brannen og Nilsen 2005).

”The dominant public discourses in the western world, particularly in its emphasis on markets and the consumer, supports and celebrates individualisation and individual choice. Autonomy and independence are held up as desirable goals for human beings which thereby makes it difficult to address the ways in which people are dependent upon one another” (Brannen og Nilsen 2005: 426).

Her ytrer Brannen og Nilsen en bekymring som faktisk er så å si identisk med Becks og Baumans bekymring, som jeg har presentert tidligere, om hvordan en individualistisk diskurs kan fortrenge sosial forståelse. Kritikken rettes hovedsakelig mot Beck og Giddens, mens Bauman tas til inntekt for et mer nyansert perspektiv. Det virker dermed som om de har oversett Becks ideologikritikk, og de viser heller ikke til noen konkrete eksempler på hvordan teori har påvirket politikk eller diskurs på denne måten.

Likevel kan det godt hende kritikken har noe for seg. Muligens er dette en type kritikk som først og fremst rammer Giddens, som har vært innflytelsesrik som politisk rådgiver. Det kan imidlertid også godt hende at Becks og Baumans tekster blir tolket og brukt som ammunisjon til visse ideologier eller menneskesyn, selv om de har inkludert kritiske innvendinger i sine forfatterskap. Man kunne hevde at mye av denne uklarheten stammer fra de aktuelle originaltekstene. I så måte er det illustrerende at Atkinson (2007) kritiserer Beck for å motsi seg selv på flere sentrale punkter i løpet av sitt forfatterskap.

2.3.3 Diskusjon av individualiseringsbegrepet i lys av et klassisk ulikhetsperspektiv: blir individet ubundet av sosial struktur?

Videre kritiserer Brannen og Nilsen individualiseringstesen for å undervurdere betydningen av sosial bakgrunn. På bakgrunn av en kryssnasjonal kvalitativ studie hevder de at idéen om en "choice biography" primært stemmer overens med de mest privilegerte gruppers erfaringer.

"... the 'discourse of choice' is likely to be more prominent among particular groups: among the relatively privileged young whose education is likely to lead to 'better' career opportunities, while among the other groups, the old order of collectivism prevails. Moreover, diversity is not random. As Bauman's thesis suggests, in a society where individualism and choice are a dominant motif, the privileged stand a better chance of being the choosers" (Brannen og Nilsen 2002: 64).

På den annen side hevder Heggen (2004; Heggen m.fl. 2003) at også underprivilegerte og marginaliserte grupper må forholde seg til senmoderne krav om å ta aktive valg, og at de også må forholde seg til konsekvensene av å ha et manglende ressursgrunnlag for å treffe de "riktige" valgene:

"Siden framtida tilhører ungdommen, eier de seg selv på en helt annen måte enn i tidligere samfunn. De må være sine egne veiledere og dermed skape seg selv. Men, og dette underkommuniseres hos Giddens, denne selvskapelsesprosessen foregår ikke i et sosialt vakuum uten sosiale føringer. Individet er fristilt, ikke i betydningen av at en kan velge fritt, men i betydningen av at en er tvunget til å velge og ta konsekvensene av valgene – også av de valgene en ikke greier å ta" (Heggen m.fl. 2003: 204).

Mange stemmer kan uansett enes om at teorier om individualisering ikke har tatt opp betydningen av sosial bakgrunn i tilstrekkelig grad. Begreper som refleksivitet og "choice biography" gir unektelig assosiasjoner til den udestemte, rasjonelle aktør. I den nye moderniteten er individet nødt til å aktivt utforme sin egen biografi, hevder både Beck, Giddens og Bauman. Skal individualiseringstesen tolkes dithen at individet blir totalt ubundet av sin historie og de kontekster det ferdes i? En slik tanke er svært kontraintuitiv og bryter med noen av de viktigste innsiktene fra sosiologien. Og videre, hvordan skal vi i så fall forklare den vedvarende reproduksjonen av ulikhet?

Enkelte sosiologer legger en slik tolkning til grunn. ”Fra Beck, Giddens og Bauman kan vi utlede en tese om at økt individualisering på det institusjonelle nivået fører med seg at unge velger sin framtid uten å være preget av internalisert sosial struktur”, hevder Krange (2004: 57). Dersom dette er en rimelig tolkning av individualiseringstesen, blir det en nokså enkel oppgave å tilbakevise den. Et individ som er ubundet av egen historie og sosial kontekst blir noe i retning av en sosiologisk absurditet. Krange viser til klassiske sosiologiske innsikter, som at individet aldri handler i et sosialt vakuum; det går gjennom en oppvekst, og det møtes med forventninger og normer fra de sosiale kontekstene det beveger seg i. Endringer i moderniteten som går i retning av individualisering må være opprivende i en så å si umulig grad for å rukke ved denne sosiologiske innsikten, som Krange henter særlig belegg for hos G.H. Mead og Erik Eriksson (Krange 2004, Krange og Øia 2005)

Gitt denne tolkningen av individualiseringstesen, kan den også tilbakevises ved å referere til den veldokumenterte reproduksjonen av sosial ulikhet. Dersom individer ikke lenger er preget av sosial struktur, må man forvente at de klassiske bakgrunnsvariablene ikke lenger vil være relevante for hvordan ulikhet struktureres.

”Men empiriske studier viser at tesen neppe er sann. (...) norsk forskning om skoleprestasjoner og rekruttering til høyere utdanning (viser) at det fremdeles er betydelige sosiale forskjeller. Sønner og døtre av foreldre med høy utdanning eller høy sosial status har fremdeles større sannsynlighet for å ta utdanning på universitet og høyskole” (Krange 2004: 58).

Andre eksempler på en slik tolkning og tilbakevisning av individualiseringstesen finnes hos Nordli Hansen og Mastekaasa (2003) og hos Åkvik Nilsen (2007: 8).

Dette er imidlertid ikke den eneste tilgjengelige tolkningen av individualiseringstesen. Bechmann Jensen kritiserer den for å være for ensidig, i en anmeldelse av Krange og Øias *Den nye moderniteten* (2005):

”(...) Krange og Øia vil gerne vise hvordan norske unge til stadighet oplever både mere frihed og er bundet af deres kulturelle historie på en måte, så man ikke kan påstå at der er tale om et egentlig brud mht. individualisering, men at der bare er tale om krusninger på overfladen. (...) igen skurrer det lidt, at forfatterne tilsyneladende tolker modernitetsteoretikerne (...) så firkantet, som at de igennem deres bøger påstår at alle unge skulle leve på en radikalt annerledes måte” (Bechmann Jensen 2006: 374).

I min presentasjon av individualiseringstesen har jeg primært tatt utgangspunkt i to kapitler fra Becks *Risk Society*, som jo må sees på som en sentral originaltekst i denne sammenhengen. Her understreker han flere steder at den sosiale struktureringen av objektive livssjanser fortsetter å være virksom i den nye moderniteten.

Beck åpner for at den nye moderniteten introduserer en ny type ulikhetsmekanisme. Individets evne til å mestre risiko gjennom refleksivitet blir avgjørende i kampen om samfunnets goder. Han vedgår at det er de deler av befolkningen med mest materielle, kulturelle og sosiale ressurser å mobilisere, som vil håndtere denne utfordringen best. Begrepet om *individualisert sosial ulikhet* (1992: 100) trekker i en tilsvarende retning. Objektive livssjanser fortsetter å være sosialt strukturerte, mens bevisstheten om dette forvitrer til fordel for et økt fokus på individet som sin egen lykkes smed.

”The ability to choose and maintain one’s own social relations is not an ability everyone has by nature. It is, as sociologists of class know, a *learned* ability which *depends on special social and family backgrounds*. The reflexive conduct of life, the planning of one’s own biography and social relations, gives rise to a new inequality, the *inequality of dealing with insecurity and reflexivity*” (Beck 1992: 98, kursiv i originalteksten).

”Class differences and family connections are not really annulled in the course of individualization processes. Rather, they recede into the background relative to the newly emerging ‘center’ of the biographical life plan” (Beck 1992: 131).

Sitater som dette går direkte på tvers av tolkningen av det refleksive individ som ubundet av sosial struktur.

Ut fra disse passasjene blir det heller ikke riktig å tolke Beck dithen at han forventer at individualisering skal forstyrre den sosiale struktureringen av objektive livssjanser. Andre steder i forfatterskapet virker det likevel som om han forventer nettopp dette:

”Individualization can no longer be understood as a mere subjective reality which has to be relativized by and confronted with objective class analysis. Because individualization not only effects the *Überbau* – ideology, false consciousness – but also the economic *Unterbau* of ‘real classes’... (it) is becoming *the social structure of second modernity itself*” (Beck og Beck-Gernsheim 2002: xxii, kursiv i originalteksten).

Hos Beck får man altså ikke noe entydig svar på hvordan individualiseringsprosesser og ulikhetsprosesser er ment å skulle påvirke hverandre.

Atkinson (2007) kommer med en kritikk av individualiseringstesen, som går rett i strupen på denne ambivalensen, og som dermed muligens er mer alvorlig.

”Ambivalence is a key theme for Beck (...) It is perhaps ironic, then, that it abounds in his own work in terms of, firstly, what exactly individualization *is* and, secondly, its precise consequences for class” (Atkinson 2007: 356).

Atkinson setter her fingeren på et reelt problem. Mye av den generelle uklarheten som omgir debatter om individualiseringsbegrepet kan nok spores tilbake til ambivalens og uklarheter i forfatterskapene som er utgangspunktet for debattene.

2.4 Sammenfatning: En uavklart teoretisk motsetning

I dette kapitlet har jeg diskutert den teoretiske motsetningen mellom et individualiseringsperspektiv og et klassisk ulikhetsperspektiv. Teorien om individualisering er ambisiøs, sammensatt og tidvis uklar. Jeg har derfor brukt mye plass på å legge frem min forståelse av hva individualisering innebærer, i form av institusjonelle og kulturelle endringer, og hvilke følger disse får for individer og sosiale relasjoner. Kort fortalt går det ut på at samfunnsutviklingen tvinger individet ut i usikre valgsituasjoner, der individet selv må bære konsekvensene av valgene det tar. Dette innebærer en kvalitativ endring av hvordan individer orienterer seg i samfunnet – de må ta sine valg og forme sine identiteter og biografier ut fra refleksive vurderinger.

Det er imidlertid ikke klart hvordan slike endringer kan settes i sammenheng med den vedvarende reproduksjonen av sosial ulikhet. Diskusjon på tvers av de to perspektivene gir inntrykk av *en uavklart og steil teoretisk motsetning*. Bidragene til Beck, Giddens og Bauman kan alle leses som en kritikk av sosiologiens ensidige fokus på de klassiske bakgrunnsvariablene. Tilsvarende får modernitetsteoretikerne kritikk, enten for å totalt mangle en ulikhetsside, eller for å ikke ha integrert en ulikhetsside på en tilfredsstillende måte.

Jeg har argumentert for at tolkningen av det refleksive individ som totalt ubundet av sosial struktur, blir for ensidig. I forlengelsen av dette blir det heller ikke rimelig å tilbakevise individualiseringstesen på grunnlag av stabiliteten i klassestrukturen. Litteraturen om individualisering er likevel såpass ambivalent på spørsmål om klasse og reproduksjon, at det er vanskelig å vite hva individualiseringstesen er tenkt å innebære for ulikhetsprosesser. Modernitetsteoretikerne har ikke reproduksjon av ulikhet som sitt overordnede fokus, og et ulikhetsperspektiv kan heller ikke sies å være tilfredsstillende integrert i teoriene om individualisering. Selv om teoriene om individualisering ikke er blottet for et ulikhetsperspektiv, *forblir det uavklart hvordan individualiseringsprosesser og ulikhetsmekanismer kan tenkes å påvirke hverandre innbyrdes i den nye moderniteten*.

3.0 Teoretiske perspektiver: Young Adulthood, paradoks og veier videre

Modernitetsteori og ungdomsforskning har en naturlig overlappende interesse, ettersom ungdom gjerne raskt tar opp i seg nye elementer av samfunnsutviklingen. Det er rimelig å hevde at ungdomsfasen er den mest individualiserte livsfasen. I høyere grad enn i andre livsfaser handler ungdomsfasen om å skape seg en identitet, og legge grunnlaget for ens fremtidige identitet. I tråd med dette har toneangivende bidrag fra internasjonal ungdomsforskning noen klare fellestrekk med teorier om individualisering og en ny modernitet. Ved at jeg tar for meg disse bidragene, flyttes den teoretiske diskusjonen ett skritt nærmere det empiriske kasuset for studien, fra "samfunn" til "ungdom". I tillegg åpner det for en videre behandling av den teoretiske behandling av den teoretiske spenningen mellom individualisering og ulikhet, som spiller en sentral rolle også her.

Innenfor internasjonal ungdomsforskning har det vokst frem en forståelse av at ungdomsfasens karakter har blitt betydelig endret i løpet av de siste 30-40 år. Blant mange forhold det pekes på er at ungdomstiden har blitt lengre, at overgangen fra ungdom til voksen er blitt mer glidende og at det individuelle livsløp har blitt mindre forutsigbart. Flere har forsøkt å begrepsfeste den nye ungdomsfasen under faner som *young adulthood* (EGRIS 2001), *new youth* (Leccardi og Ruspini 2006) og *emerging adulthood* (Arnett 2004). Det finnes ikke noen bred oppslutning om én slik fane, men innholdet i disse begrepene har mye til felles. Jeg vil for enkelhets skyld la begrepet *young adulthood* representere forståelsen av den senmoderne ungdomsfasen som vesentlig forskjellig fra etterkrigstidens ungdomsfase.

Young adulthood-perspektivet er inspirert av teoriene om individualisering, samtidig som det ikke legges skjul på at bakgrunnsvariabler som klasse, kjønn og etnisitet fortsatt er sterkt strukturerende. Dermed blir både et individualiseringsperspektiv og et klassisk ulikhetsperspektiv akseptert. Likevel forblir den teoretiske motsetningen mellom dem uavklart; den oversettes istedet til et *paradoks* (Furlong og Cartmel 1997; 2007, Wyn og White 2000).

Mot slutten av kapitlet vil jeg ta for meg mulige veier videre fra dette paradokset, som kan lede mot en bedre forståelse av hvordan individualiseringsprosesser og ulikhetsprosesser påvirker hverandre i en felles sosial virkelighet.

3.1 Ungdomsbegrepet

Før jeg kan gjøre rede for en forståelse av den senmoderne ungdomsfasen, er det nødvendig å drøfte hva selve ungdomsbegrepet innebærer. Begrepet ungdom kan knyttes til mange ulike konnotasjoner, avhengig av sammenhengen. I den kommersielle massekulturen er ungdom gjerne et symbol på frihet og kreativitet. Dette kan kontrasteres til hvordan ungdom representeres i nyhetsbildet i forbindelse med for eksempel kriminalitet, der ungdomskategorien ofte blir fremstilt som et samfunnsproblem i seg selv. Samtidig som ungdomsbegrepet viser til noe som er *felles* for all ungdom, vet vi at betydningen av begrepet varierer enormt mellom ulike tidsepoker, samfunn og sosiale kontekster. En definisjon av begrepet som refererer til en fastlagt *essens* av hva det vil si å være ungdom, vil altså være feilslått (Wyn og White 1997: 4).

Likevel vet vi at ungdom som oftest har mer til felles enn bare deres alder. Tar vi utgangspunkt i norsk ungdom, vet vi for eksempel at de aller fleste har mange erfaringer med statlige institusjoner og massemedia til felles, og at ungdom i andre vestlige land har lignende erfaringer. I den grad vi har oppfatninger av hva det vil si å være ungdom, er det snakk om sosiale konstruksjoner som bunner i hvordan ungdom behandles av institusjoner, hvordan ungdom fremstilles i dominerende diskurser, og selvfølgelig også hvordan ungdom selv opptrer og orienterer seg i samfunnet (Wyn og White 1997: 25).

3.2 Hva er betegnende for Young Adulthood?

Selv om vi må avvise en essensialistisk forståelse av ungdomsbegrepet, er det altså mange som hevder at de ulike erfaringene av å være ungdom i våre dager, på en fundamental måte kan kontrasteres med de erfaringene tidligere ungdomsgenerasjoner har hatt. Rent intuitivt er ikke dette noen urimelig tanke. Det kan bekreftes som en empirisk tendens at ungdomsfasen har blitt lengre og at overgangen mellom ung og voksen har blitt mer glidende. Slike, og flere beslektede aspekter av unge menneskers situasjon i samfunnet, inngår i begreper som *young adulthood* (EGRIS 2001), *new youth* (Leccardi og Ruspini 2006) og *emerging adulthood* (Arnett 2004). Ingen av begrepene har fått noe bredt feste i litteraturen, men de henviser til svært mange av de samme aspektene. Andre mye omtalte bidrag innen ungdomsforskningen kan også tas til inntekt for en lignende forståelse (Wyn og White 1997; 2000, Furlong og Cartmel 1997; 2007).

Innenfor young adulthood-perspektivet ses etterkrigstidens institusjoner som såpass stabile at den enkelte kunne belage seg på en såkalt standardbiografi.

Utdanningsinstitusjonene, arbeidsmarkedet og familien dannet sammen en superstruktur, som gjorde at gangen fra barn til ungdom til voksen fikk en lineær karakter, med klart definerte stadier. Hovedårsaken til at ungdomstilværelsen blir transformert er at denne institusjonelle superstrukturen destabiliseres og brytes opp:

”A few decades ago, life-courses followed a predictable and generally accepted linear pattern: the period of education corresponded to youth; the period of work corresponded to active adulthood (employment and family) (...). As the ‘normal biography’ was heavily structured by the labor market, it is the restructuring of school-to-work transitions and labor market participation that has largely been seen as responsible for the increasingly blurred nature of these [youth and adult] statuses in contemporary societies (...). Threatened by the potential of a potentially excluded generation, policies have been trying to adapt, to modify, to broaden, prolong or narrow the trajectories between youth and adulthood by increasing the provision and diversity of education and training facilities” (EGRIS 2001: 102).

Forskerne i EGRIS-prosjektet observerer altså at arbeidsmarkedet har fått en mer dynamisk karakter, noe som innebærer svakere arbeidskontrakter og mer bruk av deltid

og midlertidige ansettelser. Arbeidslivet har også blitt mer kunnskapsintensivt, og statlige instanser har svart med å drive frem en utdanningseksplasjon.

Utdanning er i dag en absolutt nødvendighet for å oppnå suksess i arbeidslivet, men det er ingen garanti. Kvalifikasjoner må helst suppleres med relevant arbeidserfaring og ”personlige egenskaper”. Parallelt med denne utviklingen kan man også observere flerfoldige nye betydninger av selvrealisering, som ikke nødvendigvis har med arbeid og karriere å gjøre – koblet med en generell velstandsøkning som gjør det mer plausibelt å forfølge individuelle selvrealiseringsprosjekter. Resultatet er et mangfold av mulige kombinasjoner og rekkefølger mellom utdanning og arbeid, samt eventuelle perioder med arbeidsledighet eller ”friperioder”. Det gamle lineære overgangsbegrepet, både mellom ung og voksen, og mellom student og arbeidstager, blir så å si tømt for innhold (f. eks. White og Wyn 2004).

Samtidig hevder ungdomsforskere at det lineære overgangsbegrepet henger igjen i offentlige institusjoners behandling av ungdom, som i utdanningssystemet, og i dominerende diskurser om ungdom (White og Wyn 2004: 134). Som resultat av dette er mange utdanningstilbud og velferdsordninger for unge ikke rustet til å reagere på de raske omskiftningene i arbeidsmarkedet. I den grad dette er en riktig karakteristikk, risikerer unge mennesker å trække opp villedende stier – utdanninger som ikke gir avkastning og jobber som ikke samsvarer med den enkeltes forventninger og utdanningsnivå. Individuelle løyper som innebærer en reell risiko for marginalisering, kaller EGRIS-gruppen for *misleading trajectories*, noe de ser på som et økende problem (EGRIS 2001).

3.3 Young Adulthood: En individualisert ungdomsfase

Forståelsen av en ny ungdomsfase virker inspirert av, og forenlig med, teoriene om individualisering og en ny modernitet. Det er jo ikke unaturlig at ungdomsforskning og modernitetsteori har relevans for hverandre. Det er rimelig å tenke at dersom

individualiseringstesen skal ha noen gyldighet, så må vi i alle fall se tegn til det hos ungdommen, som nettopp befinner seg i en fase der det er viktig å skape seg en identitet og kvalifisere seg for posisjoner i arbeidsmarkedet. Beck tydeliggjør selv dette når han kaller ungdommen ”formen og avantgarden for det egne liv” (1997: 154-60).

De aktuelle ungdomsforskerne hevder altså at livsprosjektene de unge kan velge blant er flere, men i høyere grad preget av usikkerhet. I denne uoversiktlige situasjonen tvinges den enkelte til å ta viktige valg under betydelig usikkerhet. Kjernen i bekymringen om *misleading trajectories* er at institusjoner ikke lenger kan tilby solide holdepunkter for det individuelle livsløp. Med andre ord er individualisering en sentral, og kanskje den viktigste, dimensjon i overgangen fra etterkrigstidens klart definerte ungdomsfase til dagens young adulthood:

”Transitions to employment now tend to take longer to complete, while the diversification of routes means that experiences have become more individualized” (Furlong og Cartmel 2007: 45).

”We may therefore state that its prolonging definitely constitutes the most evident aspect of youth, but perhaps not the most important one. The decisive transformation, in our view, lies in the lack of the possibility to anchor the experiences which young people make – in this phase, as we know, these experiences follow on with an existential intensity and at an almost unrepeatable pace – to the world of social and political institutions” (Leccardi og Ruspini 2006: 3).

Young adulthood-perspektivet tar utgangspunkt i de samme institusjonelle og kulturelle samfunnsendringene som individualiseringsperspektivet. Videre hevdes det, i tråd med individualiseringsperspektivet, at dagens unge tvinges til å være *refleksive*, og at de gjerne inntar en *fleksibel orientering*. Leccardi (2005) finner i sin kvalitative studie av unge milanesere opp til 30-årsalderen, mye støtte til Baumans og Sennetts tanker om hva den nye modernitetens betingelser innebærer for individet. De unge voksne forholder seg til, og tilstreber på sett og vis, Sennetts ”idealmenneske for den nye kapitalismen” (1998; 2006). Nåtidens mange muligheter koblet med fremtidens grunnleggende usikkerhet gjør at man vil være fleksibel, og ikke binde seg til for få og langsiktige prosjekter. Det viktigste er å være på tå hev på flere fronter, med korte tidshorisonter. I forlengelsen av

dette blir selve innholdet i prosjektene underordnet til fordel for prinsippet om å være fleksibel:

”In this context, a tendency to experiment arises – not viewed, however, in the traditional reference to an itinerary of trial and error, whose purpose is to find the most suitable ways of reaching a given goal. The process is inverted (...). The result is a basic orientation in which ‘the secret of success is not to be unduly conservative, to refrain from habitualizing to any particular bed, to be mobile and perpetually at hand’” (Leccardi 2005: 140-1).

Slik Sennett også advarer, kan det fleksible idealet være svært frustrerende å leve opp til. Leccardis intervjuobjekter føler seg overveldet av de mange mulighetene og usikkerheten knyttet til dem, og de er gjerne usikre på om de gjør de riktige valgene, og om de bruker sin begrensede tid godt nok. Her gjenkjenner vi Baumans poeng om at vanskeligheten av å kontinuerlig stilles overfor valg blir en større byrde enn selve utførelsen av prosjektene (Bauman 2000: 61).

”The real possibilities of being able to meet these new biographical obligations are limited. And the result is frequently a sense of personal inadequacy, an uneasiness generated by the gap between what is real and what is possible” (Leccardi 2005: 140).

3.4 Individualisering og reproduksjon som et paradoks

Ettersom young adulthood-perspektivet har såpass mange likheter med individualiseringsperspektivet, vil det møte på mange av de samme utfordringene og problemene. Som nevnt tidligere bunner de skarpeste kritikkene gjerne i et klassisk ulikhetsperspektiv. Den vedvarende og velkjente reproduksjonen av sosial ulikhet kan lett havne i bakgrunnen når man har hovedfokus på å beskrive hva som er nytt. I likhet med litteraturen om individualisering, holder også mange av de aktuelle tekstene her ulikhetsproblematikken litt i bakgrunnen. Imidlertid har Furlong og Cartmel (1997; 2007) holdt et konsentrert fokus på ulikheter langs sosiale bakgrunnsvariabler, i det de har

gjennomgått et bredt, kryssnasjonalt datamateriale. De finner store sosiale forskjeller blant ungdom, innen utdanning og arbeid, så vel som helse, kriminalitet og fritidsaktiviteter.

Av særlig interesse for denne studien er det at de observerer en sosial skjevhet mellom dem som har en klar og lineær overgang fra utdanning til arbeid, og dem som opplever mer uklare og problematiske overganger. I en studie av skotske ungdommer hadde flertallet av dem med høy sosial bakgrunn klare overganger, mens flertallet av dem med lav sosial bakgrunn hadde uklare overganger (Furlong og Cartmel 2007: 45). Likevel presiserer de at den generelle usikkerheten om fremtiden er noe de aller fleste må forholde seg til:

”Having parents who experienced very different transitions, young people often perceive the process as filled with risk and uncertainty. Many, fearing the consequences, shelter from the labour market as long as possible by remaining in education (Biggart and Furlong 1996). Yet it is important to stress that subjective perceptions of risk can be present even among those whose routes appear relatively safe to the outside observer: even young people from privileged social backgrounds and with excellent academic credentials frequently worry about failure and about the uncertainty surrounding future events and experiences (Lucey 1996; Walkerdine et al 2001)” (Furlong og Cartmel 2007: 51).

Selv om Furlong og Cartmel er opptatt av reproduksjon av sosial ulikhet, fastholder de mange av de mest sentrale poengene fra individualiseringstesen. Videre har deres bidrag vært toneangivende for utformingen av det jeg har kalt young adulthood-perspektivet. Furlong og Cartmel aksepterer altså begge sider av den teoretiske motsetningen mellom individualiseringsperspektivet og et klassisk ulikhetsperspektiv. De finner ikke noe grunnlag for å avvise noen av de to perspektivene, og oversetter isteden motsetningen til et *paradoks*. Overgangen til det senmoderne samfunnet innebærer et radikalt utvidet antall valgmuligheter, og en forvitring av kollektive fellesskap som grunnlag for identitet. Samtidig fortsetter de viktigste valgene som unge mennesker faktisk foretar, slik som valg av utdanning, å være sterkt preget av sosial bakgrunn. Dermed oppstår paradokset:

”(...) the paradox of late modernity is that although the collective foundations of social life have become more obscure, they continue to provide powerful frameworks which constrain young people’s experience and life chances” (Furlong og Cartmel 2007: 138).

Det er flere sosiologer som har påpekt det paradoksale i denne situasjonen. Birkelund (2000) stiller spørsmålet om dagens samfunn er preget av ”økende individualisme eller stabil ulikhet”, og finner det samme paradokset som Furlong og Cartmel:

”Økt individualisme i arbeidslivet og samfunnet forøvrig sammenfaller dessuten med relativt stabile mønstre knyttet til for eksempel økonomiske klasseforskjeller – tilsynelatende et paradoks” (Birkelund 2000: 219).

Tilsvarende kaller Wyn og White sin artikkel for *The Paradox of Youth* (2000), der det store paradokset omhandler ”the optimistic generation that lives in difficult times” (2000: 118). De finner at ungdom ser ut til å dele en sterk tro på egen fremtid, på tross av objektivt sett temmelig ulike muligheter, og på tross av en politisk og økonomisk utvikling som gjør det vanskeligere for unge mennesker å etablere seg i arbeidsmarkedet.

3.5 Mulige veier videre: post-reflexive choice

Den teoretiske motsetningen mellom individualiseringsperspektivet og ulikhetsperspektivet blir altså av flere oversatt til et paradoks. Man godtar at begge perspektiver har noe for seg, men selve motsetningen mellom dem forblir altså foreløpig uavklart. Her blir i mine øyne det store spørsmålet hvordan man kan løse opp paradokset, og utvikle en forståelse av *hvordan individualiseringsprosesser og ulikhetsprosesser påvirker hverandre i en felles sosial virkelighet*.

De siste årene har det kommet frem enkelte bidrag som taler for å ta steget videre fra det som kan kalles en teoretisk skyttergravskrig mellom et individualiseringsperspektiv og et klasseperspektiv (Adams 2003; 2006, Sweetman 2003). Blant annet diskuterer Adams

(2006) muligheten for en hybridisering av Bourdieus habitusbegrep med Becks og Giddens' refleksivitetsbegrep. Adams utvikler begrepet *post-reflexive choice* som en slags syntese. Han godtar at senmoderniteten i økende grad gjør folk refleksive – samtidig som dette ikke fjerner betydningen av sosial bakgrunn og ulikt fordelte ressurser for de valgene folk faktisk tar.

”Thus, to fully understand contemporary identity formation we need to also emphasize what comes ‘after’ that moment of reflexive awareness, in which choices are resourced or otherwise. (This is not to say that reflexivity and choice follow a linear, ordered trajectory, that unconscious motivations and dispositions are unimportant in the choices we consider or make, or that the social structuring of choice never escapes reflexivity)” (Adams 2006: 523).

Med tanke på den teoretiske spenningen mellom individualisering og ulikhet, er dette befriende. Det åpner opp for å studere hvordan folk påvirkes av individualiseringsprosesser, samtidig som valgene deres fortsatt er preget av sosiale strukturer, og finner sted i sosiale kontekster. Eller sagt med andre ord, hvordan individer som handler på bakgrunn av refleksive vurderinger, fortsatt gjør bruk av sine sosialt strukturerte ressurser.

3.5.1 Falsk bevissthet maskerer ulikhet?

Et eksempel på en mulig oppløsning av paradokset får vi hvis vi går tilbake til Furlong og Cartmel. Deres konklusjon kan faktisk leses som en løsning på deres eget paradoks, og dermed en hypotese om hvordan de to prosessene påvirker hverandre. For dem er paradokset bundet opp i en utbredt ”feilslutning” på individuelt nivå; nemlig at den økte individualismen gjør unge mennesker blinde på mekanismene som opprettholder sosial ulikhet (dette er forøvrig i tråd med Beck og Baumans bekymringer om falsk bevissthet). De kaller dette "the epistemological fallacy of late modernity,

...in which feeling of separation from the collectivity represents part of a long-term historical process which is closely associated with subjective perceptions of risks and uncertainty. Individuals are forced to negotiate

a set of risks which impinge on all aspects of their daily lives, yet the intensification of individualism means that crises are perceived as individual shortcomings rather than the outcome of processes which are largely outside the control of individuals (...). Blind to the existence of powerful chains of interdependency, young people frequently attempt to resolve collective problems through individual action and hold themselves responsible for their inevitable future" (2007:144).

Dermed er individualiseringen total på et kulturelt nivå og et subjektivt bevissthetsnivå, men den har ikke kraft til å endre de mer dyptgripende reproduksjonsmekanismene. Likevel er det et samspill involvert, i at individualisering *maskerer og legitimerer* ulikhetsprosessene. Hvis vi her tenker med Adams, gjør individualisering folk refleksive, men samtidig frarøves de forståelsen av sosiale sammenhenger. Valgene de treffer, etter refleksive vurderinger, fortsetter å være sosialt strukturerte, selv om de ikke selv registrerer dette.

3.5.2 Økt usikkerhet gjør sosial bakgrunn viktigere?

Et annet innblikk i hvordan prosessene finner sted i en felles sosial realitet, får vi om vi tar for oss familiens rolle i ungdoms liv. Beck er mest opptatt av at familien som institusjon destabiliseres og får mindre betydning i den nye moderniteten. På den annen side er det rimelig å innvende at de fleste foreldre fortsetter å føle ansvar for sine barn, selv om etterkrigstidens kjernefamilie ikke lenger er den selvsagte normen. Dersom det stemmer at ungdomsfasen både er blitt lengre og mer risikofylt, vil det være naturlig at ungdom i større grad enn tidligere støtter seg på sine foreldre:

"It has led to children and parents signing a new pact of solidarity. This pact is the result of the prolonging of youth (Cavalli and Galland, 1995; Wallace and Kovatcheva, 1998) and, in parallel, of a family support which is increasingly far-reaching in time and complex in the quality demanded by the new education levels of young people (Cicchelli, 2001). But it is also, in wider terms, the result of the growing unpredictability of the future and new responsibilities to 'protect' the younger generations, due to the risks associated with this unpredictability, which the adult generation is called upon to assume" (Leccardi og Ruspini 2006: 2).

Herfra er spranget kort til innsikten om at dette kan bidra til å opprettholde eller styrke sosiale forskjeller. Mens noen har foreldre med et stort reservoar av økonomiske og andre ressurser de kan øse av, kan andre kun regne med ytterst begrenset drahjelp fra sine foreldre. Altså blir det et samspill mellom de to prosessene, der den individualiserte og risikofylte situasjonen gjør fordelene av å ha tilgang til skjevt fordelte ressurser enda viktigere.

”Clearly family dynamics tend to evolve in ways that ensure greater space and freedoms for young adults and many parents take steps to ensure that resources are made available to their offspring (White and Wyn 2004). Yet many parents simply do not have an excess of resources that makes such transfers possible, and some retain the belief that, as in their day, young people should become independent whilst in their teens. As a consequence, we suggest that many of the most vulnerable young people lack support from family and state and are subject to new risks and uncertainties” (Furlong og Cartmel 2007: 70).

Gjennom å se på disse to eksemplene i lys av Adams’ begrep om post-reflexive choice, aner vi muligheten av at *individualisering faktisk kan bidra til å opprettholde reproduksjon av ulikhet*. Dette er stikk i strid med det inntrykket man kan få ut fra debattene om individualisering i sosiologifaget. Hypoteser om individualisering som støttespiller for strukturelle reproduksjonsprosesser bør naturligvis behandles som empiriske spørsmål. Uansett, i den grad slike hypoteser har noe for seg, utgjør de et skritt mot å løse opp det store paradokset og den store teoretiske motsetningen.

3.6 Sammenfatning

I dette kapitlet har jeg presentert det jeg har kalt et *young adulthood*-perspektiv; en forståelse av at ungdomsfasen er grunnleggende transformert i løpet av de siste 30-40 år. Perspektivet har videre et tydelig slektskap med individualiseringsteser. Jeg har vist hvordan sentrale bidragsytere innenfor dette perspektivet har akseptert begge sider av den

teoretiske motsetningen mellom individualisering og reproduksjon, og dermed oversatt den til et *paradoks*.

Etter min mening kan vi imidlertid ikke si oss fornøye med å ha kommet frem til dette paradokset. Vi må videre, og det innebærer å studere hvordan individualisering og reproduksjon av sosial ulikhet finner sted i en felles sosial virkelighet. Adams' begrep om *post-reflexive choice* gir grobunn for å forstå dette samspillet bedre. Til slutt diskuterte jeg to eksempler fra litteraturen som kan sees på som hypoteser om hvordan individualisering og sosial reproduksjon påvirker hverandre. Begge eksemplene trekker i en annen retning enn hva debatter om individualisering vanligvis gir inntrykk av – de åpner nemlig for muligheten av at individualiseringsprosesser kan bidra til å legitimere og opprettholde reproduksjonsprosesser.

4.0 Metode: Fokusgrupper

Gjennom de to foregående kapitlene har jeg demonstrert uenigheter på mange plan, i diskusjoner om individualisering. Mange av uenighetene kan føres tilbake til motsetningen mellom et ulikhetsperspektiv og et individualiseringsperspektiv. En viktig lærdom jeg kan ta av denne gjennomgangen, er at mange av de teoretiske problemene kan løses dersom man overlater nok rom i begrepene til empirisk undersøkelse. Det vil si at man ikke låser fast begrepene til for konkrete forventninger, forut for erfaring, men heller definerer begrepene bredt, og lar dem fylles med mer kontekst-spesifikk empiri. Dette var Blumers (1954) ambisjon med *sensitizing concepts*. Ettersom debatten stort sett holder seg på et høyt abstraksjonsnivå, vil det være opplysende å studere den teoretiske spenningen empirisk.

Teorier om individualisering omhandler hvordan folk oppfatter sin egen situasjon og tar stilling til sine valgmuligheter. Slike forhold er det vanskelig å komme nært inn på uten å faktisk snakke med folk. Dermed blir en kvalitativ tilnærming naturlig. Jeg har gjennomført fire fokusgrupper med til sammen 19 jusstudenter. Det mest sentrale spørsmålet var, hvordan kan jusstudentenes subjektive erfaringer og vurderinger belyse den teoretiske debatten?

Jeg har forsøkt å tilnærme meg studentenes livssituasjon både fra et individualiseringsperspektiv og et ulikhetsperspektiv. Ambisjonen var å produsere et rikt datamateriale, som spenner over informantenes orientering i samfunnet, deres erfaringer av sosial påvirkning, og deres refleksjoner. I dette kapitlet tar jeg for meg hva det innebærer å bruke fokusgrupper som metode, gitt de ulike formene for data. Mot slutten av kapitlet forteller jeg om hvordan jeg gikk frem, hvordan samtalene gikk for seg, og diskuterer om det er særskilte etiske hensyn som er aktuelle i prosjektet.

4.1 Samtalen som både naturlig og frembrakt

Et mangefasettert datamateriale byr på ulike metodiske utfordringer. Kvalitative data vil alltid være farget av intervjusituasjonen og forskerens antagelser. Data er aldri helt ”naturlige”, men heller aldri utelukkende et produkt av forskningsopplegget (Stewart, Shamdasini og Rook 2007: 40-1). Min empiri består av ulike former for data. Når jeg har studert informantenes orientering i samfunnet, har jeg ønsket å dra nytte av at fokusgruppene ligner på en vanlig samtale. Informantene henvendte seg ikke kun til meg, men også til hverandre. Måtene de presenterte seg selv og rasjonaliserte sine valg på, speiler derfor måter dette forekommer på i dagligdagse sammenhenger. Dermed har jeg fått innblikk i noe som forhåpentligvis har en gyldighet også utenfor fokusgruppene.

På den andre side, når jeg har åpnet for å ”forske sammen med” informantene og trekke deres innsikter inn i analysen, har jeg ønsket å dra nytte av fokusgruppens særegne, frembrakte karakter. Det har vært en aktiv strategi fra min side å stimulere til slike innsikter. Datamaterialet får dermed en dobbelthet. Jeg ville altså gjerne utnytte både samtalens naturlige og dens frembrakte sider. Skillet mellom dem innebærer en balansegang som det er viktig å ha i bakhodet, og som vil være utgangspunkt for metodiske avveininger utover i dette kapitlet.

4.2 Ulike former for data

Det kan være mange måter å analysere et datamateriale fra fokusgrupper på. Jeg vil også bruke materialet til delvis atskilte formål. Det jeg er ute etter å hente fra fokusgruppene kaller jeg informantenes

- 1) *rekonstruksjoner*
- 2) *orienteringer*
- 3) *erfaringer av sosial påvirkning på studievalg, og*
- 4) *forståelse av sammenhengen mellom sosiale strukturer og individuelle valg.*

Disse fire formene for data er ment å svare til hvert sitt delspørsmål i problemstillingen. Til sammen danner de grunnlaget for en drøfting av den teoretiske motsetningen mellom individualiserings- og ulikhetsperspektivene. De tre øverste formene for data tar for seg jusstudentenes situasjon ut fra et individ- og et strukturperspektiv. Det fjerde punktet gjør det mulig å trekke informantenes refleksjoner og innsikter inn i drøftingen.

Med informantenes *rekonstruksjoner* tenker jeg på deres presentasjon av hvordan de oppfattet valgsituasjonen etter videregående, og deres begrunnelser for hvorfor de valgte å studere juss. Med informantenes *orienteringer* tenker jeg på hvordan de fremstiller sin nåtidige situasjon som jusstudent, samt hvordan de orienterer seg mot det fremtidige arbeidslivet. Til sammen utgjør rekonstruksjonene og orienteringene kronologien i ungdomsfasen deres, slik at jeg har kunnet studere hvordan deres orientering varierer gjennom fortid, nåtid og fremtid. Videre kan denne kronologien samholdes med ulike deler av individualiseringsperspektivet. Denne metodestrategien er inspirert av enkelte andre kvalitative studier av individualisering (Brannen og Nilsen 2002; 2005, Leccardi 2005, du Bois Reymond 1998).

”The usefulness – or not – of the individualization thesis becomes evident through its *empirical application* to young people’s orientations to their future lives as workers and parents” (Brannen og Nilsen 2005: 419).

Ambisjonen med å studere rekonstruksjoner av fortidige valg så vel som orienteringer mot fremtiden, kan begrunnes med at jeg slik får et mest mulig helhetlig bilde av orienteringer i tid og samfunn. I tillegg er selve studievalget av en sentral betydning sett fra begge sider av den aktuelle debatten.

Gjennom å ta for meg informantenes *erfaringer av sosial påvirkning på studievalg*, har jeg fått et innblikk i virksomme mekanismer av sosial reproduksjon. Rekonstruksjonene og orienteringene forteller noe om hvordan det er å ta viktige valg for unge idag. Dette må suppleres med et strukturperspektiv – noe mange vil mene er mangelfullt i teoretiseringen av individualiseringsbegrepet. Dermed er både et

individualiseringsperspektiv og et reproduksjonsperspektiv integrert i det metodiske opplegget, slik at jusstudentenes situasjon kan belyses fra begge sider.

Den fjerde formen for data har jeg kalt informantenes *forståelse av sammenhengen mellom sosiale strukturer og individuelle valg*. Det er to ganske ulike grunner til at jeg har vært interessert i dette. For det første kan informantenes forståelse av slike sammenhenger gripe rett inn på det analytiske nivået, med innspill som kan være fruktbare i mitt analytiske arbeid. Informantene supplerte sine egne erfaringer med observasjoner de har gjort rundt seg, og delte sine refleksjoner. Slik blir datamaterialet mangefasettert og rikt, og byr forhåpentligvis på et mest mulig helhetlig bilde av samspillet mellom individualiseringsprosesser og sosiale reproduksjonsmekanismer. Strategien innebærer altså på sett og vis å trekke subjektene med i arbeidet med analysen, eller å *forske sammen med* informantene.

"It is not a question of naively accepting what they have to say, or of ignoring their failings and inadequacies in their accounts, but it is a question of researching *with* them to uncover the real significance of the changes that they – unlike ourselves – have spent their whole lives within" (Dwyer og Wyn 2001: 202).

Som jeg nevnte i innledningen, finnes det også en annen grunn til å studere informantenes forståelse av sosiale strukturer. Den berører en komponent i Becks og Baumans teoretisering av individualiseringsbegrepet, som også har blitt videreført i ungdomsforskningen (Furlong og Cartmel 1997; 2007). Kort fortalt går dette ut på at en individualistisk tankegang og dominerende individualistisk diskurs fortrenger folks forståelse av sosiale strukturer – det er dette Furlong og Cartmel kaller "the epistemological fallacy of late modernity". Å stimulere til refleksjon om sosiale sammenhenger, blir på sett og vis å "teste" denne tesen. Som jeg skal komme tilbake til må jeg imidlertid være forsiktig med å tilskrive en slik test for mye gyldighet.

4.3 Hvorfor fokusgrupper?

Selv om fokusgrupper er noe som gjerne forbindes med markedsundersøkelser, har metoden også en historie innenfor sosiologien. Mens Paul Lazarsfeld og senere Robert Merton var pionérer for metoden i årene før og etter andre verdenskrig, var den lite benyttet gjennom 1960- og 70-tallet. Fra midten av 1980-tallet og fremover meldes det om en gjenoppliving og en stadig økende interesse for metoden (Krueger 1994, Morgan 1996; 1997, Stewart m.fl. 2007).

Med utgangspunkt i problemstillingen, hvorfor velger jeg fokusgrupper fremfor andre metoder? Det er flere grunner til dette, som svarer til de ulike siktemålene ovenfor. Grunnene til at fokusgrupper egner seg blir dermed også av til dels ulik karakter, ettersom analysen forholder seg til ulike former for data. Det innbyrdes forholdet mellom de ulike begrunnelsene er ikke entydig. Potensielt kan de ulike formene for data både styrke hverandre gjensidig, og i noen tilfeller komme i konflikt.

På et helt generelt nivå gjelder mange av fokusgruppens styrker også i dette prosjektet, uavhengig av de ulike siktemålene jeg opererer med. De fleste styrkene som gjerne nevnes i metodelitteratur om fokusgrupper, kan samles under fanen *synergi* (Morgan 1997: 13). I vår sammenheng har ikke synergibegrepet noe mer mystisk innhold enn at informantene simpelthen kan reagere på og bygge på hverandres uttalelser. Det at man er flere om å dra lasset kan generere en mest mulig nyansert samtale.

”The combined effort of the group will produce a wider range of information, insight and ideas than will the cumulation of responses of a number of individuals when these replies are secured privately” (Stewart m.fl. 2007: 46).

”(...) the comparisons that participants make among each other’s experiences and opinions are a valuable source of insights into complex behaviors and motivations” (Morgan 1997: 15).

Samtidig finnes det potensielle svakheter med fokusgrupper, som også er knyttet til interaksjonen i gruppen. Tilstedeværelsen av andre informanter vil prege den enkeltes

vitnesbyrd. Sterke personligheter kan legge føringer på samtalen. Videre kan det være vanskeligere å bryte med gjengse oppfatninger i en fokusgruppe enn i et individuelt intervju. På sin side kan moderatoren vanskelig unngå å stimulere til visse typer utsagn, ved hans eller hennes (bevisste og ubevisste) reaksjoner (Stewart m.fl. 2007: 43-4).

I det følgende vil jeg argumentere for at fokusgrupper egner seg godt til å fange inn rekonstruksjoner og orienteringer (altså de to første formene for data jeg skisserte ovenfor). Videre tar jeg for meg hva det innebærer å bruke fokusgrupper til å studere, samt dra nytte av, informantenes forståelse av sosiale strukturer (den fjerde formen for data). Når det gjelder informantenes erfaringer av sosial påvirkning på studievalg (den tredje formen for data), har dette et mer ukomplisert forhold til fokusgruppe som metode. Synergieffekten er til stede, i og med at informantene kan supplere og kommentere hverandres erfaringer. Dermed kan jeg raskt identifisere erfaringer som de har til felles. Utover dette er det nok ikke store vesensforskjeller mellom fokusgrupper og individuelle intervjuer, med tanke på å fange slike erfaringer.

4.3.1 Rekonstruksjoner og orienteringer

I likhet med enkelte andre kvalitative studier av ungdom og individualisering, retter jeg altså fokus mot informantenes orientering seg i tid og samfunn. Dette innebærer fortid, nåtid og fremtid – *rekonstruksjoner* og *orienteringer* – slik at jeg også kan studere hvordan de forholder seg til ulike situasjoner og stadier. Sentrale i denne forbindelse blir spørsmål om hvordan de forholdt seg til valgmulighetene etter videregående, hvorfor de valgte juss, hvilke forventninger de har til yrkeslivet, samt hvordan de oppfatter egne muligheter sammenlignet med dem foreldrene deres hadde som unge. En fordel med å bruke fokusgrupper er at jeg raskt kan identifisere erfaringer og innstillinger som informantene har *til felles*. Når slike erfaringer og innstillinger blir formulert, møtes de gjerne med tilslutning fra resten av gruppen. Andre informanter kan si seg enige, og eventuelt utdype eller nyansere. I tillegg kan jeg få bekreftet eller avkreftet mine forståelser og tolkninger underveis. Dersom så de samme erfaringene og innstillingene

går igjen fra gruppe til gruppe, kan man argumentere for å ha oppnådd en grad av teoretisk *metning* (f. eks. Bertaux 1981). Dette innebærer at man kan påberope funnene sine en viss gyldighet også utenfor akkurat den gruppen man har snakket med.

Fokusgruppene er naturligvis preget av situasjonsrammen. De er først og fremst intervjuer som inngår i en masteroppgave i sosiologi. Men i forhold til individuelle intervjuer, har fokusgruppene flere fellestrekk med en "naturlig" samtale mellom jusstudenter, og vil også preges av dette. I et individuelt intervju er informantene atskilt fra dagligdagse relasjoner (Flick 2006: 189), og må sammen med intervjueren etablere et passende språk for samtalen. I fokusgruppene kan informantene i større grad støtte seg på et språk som allerede eksisterer.

Skillet jeg tok opp innledningsvis mellom naturlige og frembrakte data er høyaktuelt her. For å få tak i hvordan informantene orienterer seg i tid og samfunn, har jeg forsøkt å stille åpne spørsmål, og la informantenes vanlige talemåter få utfolde seg. I den grad jeg har fått til dette, vil de måter å orientere seg på som informantene har til felles, sannsynligvis også speile måter å orientere seg på som har solid fotfeste blant jusstudenter generelt.

I tråd med dette blir *talemåter* eller *diskurser* en viktig innfallsport til å studere hvordan informantene orienterer seg i tid og samfunn. Jeg har studert hvordan informantene snakker om valgsituasjonen etter videregående, hvordan de snakker om jussen og hvordan de snakker om arbeidslivet. Dette betyr ikke at jeg har gått små språklige detaljer etter i sømmene, eller at jeg á la Foucault har avdekket store, styrende diskurser som informantene ikke har tilgang til selv. Det betyr simpelthen at jeg har studert *bestemte måter å snakke om bestemte temaer på*, som har en dominerende posisjon i gruppene. Det faktum at intervjuene foregår i grupper gjør det lett å identifisere de holdninger og orienteringer som møtes med nikkende tilslutning, entusiasme, eller avstandstaking. Det finnes enkelte *honnørord* som høster automatisk tilslutning, som for eksempel "utfordringer" i forbindelse med arbeidslivet. Samtidig finnes det avstandstagende måter å snakke om for eksempel backpacking på.

Informantenes rekonstruksjoner og orienteringer speiler naturligvis deres individuelle erfaringer og holdninger. Samtidig er dette noe som kontinuerlig må presenteres overfor andre i dagligdagse sosiale relasjoner. Kravet om å presentere seg selv, sin historie og sine planer fremover kommer man sjelden utenom. *Dermed legger også talemåter og diskurser føringer på hvordan folk kan presentere seg selv.* Tanken er at fokusgruppene skal gjenspeile dette kravet på en mest mulig uanstrengt måte.

Når informantene for eksempel omtaler arbeidslivet på bestemte måter, kan det fortelle mye om hvordan de posisjonerer og orienterer seg. Senere i oppgaven vil jeg behandle observasjonen av at de fleste informantene sikter mot å realisere seg selv i arbeidslivet gjennom en fleksibel innstilling, der man søker stadig nye utfordringer heller enn rutine. Dette er ment å oppsummere en måte å omtale arbeidslivet på, som går igjen i fokusgruppene, og som sannsynligvis går igjen utenfor fokusgruppene også. Denne entusiastiske orienteringen mot arbeidslivet er synlig i interaksjonen mellom informantene.

4.3.2 Informantenes forståelse av strukturelle sammenhenger

Mot slutten av fokusgruppene la jeg opp til at informantene skulle reflektere over og diskutere, ikke bare deres egen situasjon, men også større sosiale sammenhenger. Vi snakket om temaer som er direkte relaterte til de teoretiske perspektivene jeg tar utgangspunkt i. Datamaterialet jeg sitter med etter fokusgruppene får dermed en dobbelthet. I tillegg til at jeg ble presentert for jusstudentenes situasjon, kunne de komme med innspill som ligger på et mer analytisk nivå. Samtalene bølget frem og tilbake mellom å omhandle informantenes egne orienteringer i samfunnet, og deres mer generelle refleksjoner om de aktuelle temaene. Her er det samtalenes frembrakte karakter jeg søker å dra nytte av.

Intensjonen var at fokusgruppene slik skulle fungere som en dialog mellom de sosiologiske teorier og studier jeg forholder meg til, og informantenes erfaringer og

refleksjoner. Det faktum at intervjuene foregikk i grupper, styrker denne strategien ytterligere, gjennom å stimulere til en konstruktiv utveksling av erfaringer, observasjoner og innsikter. Her er synergieffekten særlig tydelig. Samtalene blir noe i nærheten av kollokviegrupper, og jeg forsker *med* dem like mye som *på* dem (Dwyer og Wyn 2001: 202).

Et dilemma i denne sammenhengen er det at flere teoretikere ser folks strukturelle forståelse som truet i den nye moderniteten (Beck 1992, Bauman 2001, Furlong og Cartmel 1997). Dermed står strategien med å få frem innsikter om sosiale sammenhenger i fare for å være fåfengt. Slik jeg så det var det likevel ingenting å tape på å stille informantene spørsmål om større sosiale sammenhenger. Dersom informantene har vanskeligheter med å formulere plausible svar, kan det tas til inntekt for den teoretiske bekymringen om falsk bevissthet. Dersom de (mot den teoretiske forventningen) likevel har en bevissthet om større sosiale sammenhenger, kan jeg høste en ”dobbel” analytisk gevinst: Det vil tale for en nyansering av individualiseringstesen, i tillegg til at informantenes innsikter kan trekkes inn i det analytiske arbeidet.

Subjekters strukturelle forståelse er imidlertid en vanskelig størrelse å studere. Et metodisk problem jeg ikke kommer utenom er at jeg med mine spørsmål av strukturell karakter på sett og vis tvinger frem en slik forståelse, og dermed forstyrrer samtals ”naturlige” karakter. Stilisert kunne det tenkes at jeg med disse spørsmålene tvinger informantene til å gå utenom de vanlige talemåtene og diskursene – som jo var en sentral innfallsport til å studere hvordan de orienterer seg i tid og samfunn. I tillegg kan informantenes forståelse ha sammenheng med deres posisjon i samfunnet og deres høye utdanningsnivå. Derfor er det fornuftig å ikke tillegge denne testen for stor gyldighet. Uansett, om strategien gir nyttige innsikter, kan de være verdifulle uavhengig om de er ”autentiske” eller ikke.

4.4 Rekruttering

Jeg arrangerte fire fokusgrupper i tidsrommet november 2006 til februar 2007.

Fokusgruppene ble alle holdt på Domus Nova, en bygning som tilhører det juridiske fakultet ved Universitetet i Oslo. Vi møttes på ettermiddagen, som regel klokken 17:00.

Der satt vi og snakket sammen i små kollokvierom, som for øvrig ikke var i spesielt innbydende stand, i ca. halvannen time. Etter dette spiste vi pizza. Det var fem informanter med i hver gruppe, med unntak av den siste, der det var fire. Informantene var av begge kjønn, med et aldersspenn mellom 21 og 28 år, og de var i forskjellige stadier av jusstudiet. Et par stykker var allerede ferdige, og i prosessen med å se seg om etter jobber, mens de yngste informantene hadde vært jusstudenter bare et par år.

Totalt snakket jeg med 19 jusstudenter. Dette kan langt fra sies å være et representativt utvalg, og det har heller ikke vært noe systematikk i utvelgelsen, annet enn at jeg har passet på å få en rimelig balansert kjønns sammensetning (totalt 8 jenter og 11 gutter). Informantene var i forskjellige stadier i studieløpet. Jeg begynte med å forhøre meg med venner og bekjente, om de visste om jusstudenter jeg kunne snakke med. Videre ble denne metoden kombinert med snøball-metoden, altså at informantene gav meg telefonnumre til flere jusstudenter jeg kunne snakke med.

Denne måten å rekruttere informanter på medfører visse skjevheter som jeg skal ta opp, men det innebærer også at fokusgruppene var lettere å etablere og gjennomføre, noe som tross alt var viktig i denne sammenhengen. Det er naturligvis veldig viktig å få folk til å faktisk møte opp. Jeg tror det var en viktig faktor for mange av informantene, som gjorde det lettere å samtykke til å delta, at et mellomledd kunne ”gå god” for meg som person. I mange av tilfellene hadde også informantene blitt gjort delvis kjent med prosjektet, og blitt fortalt at jeg kom til å ringe. I tilfellet med dem som ble rekruttert via snøball-metoden, hadde de også gjerne fått høre noe om selve erfaringen med å delta, noe som kan gjøre det hele mindre fremmed, og til og med lystbetont.

Jeg måtte selvfølgelig forholde meg til hva slags motivasjon en potensiell informant kan ha for å takke ja, og tilsvarende, for å takke nei til å delta. Å delta innebærer å bruke to timer av sin tid, uten noen garanti for å få noe igjen for det annet enn det lovte måltidet. Det kan også være naturlig å frykte at intervjusituasjonen skal være ubekvem. Jeg vil anslå at omkring halvparten av dem jeg ringte takket ja til å delta. Så å si alle som takket nei oppgav at de skulle noe annet eller at de ikke hadde tid. Jeg har ikke grunn til å tvile på dette, men det er vel også det man sier dersom man rett og slett ikke har lyst til å delta.

Et mer interessant spørsmål blir snarere hvorfor man takker ja. Jeg vil anta at informantene møtte opp ut fra en kombinasjon av lyst, interesse og en slags pliktfølelse, og så kom maten som en bonus. En viss pliktfølelse kunne de kjenne overfor mellomledet som hadde tipset meg om vedkommende, men også overfor meg, som hadde mitt prosjekt i egenskap av å være student, noe de kunne identifisere seg med. I tillegg var flere nysgjerrige på hva dette dreide seg om, og så for seg at det kan bli hyggelig og interessant. De fleste gav også uttrykk for at det hadde vært givende i etterkant av samtalene. Under gruppesamtalen fikk de mulighet til å utveksle erfaringer og reflektere over ting de ikke nødvendigvis vier så mye oppmerksomhet til vanlig.

Det var en betydelig grad av *selvseleksjon* til gruppene. Det kan selvfølgelig være visse mønstre forbundet med hvilke jusstudenter som har felles bekjente med meg. I tillegg kan det altså være skjevheter forbundet med hvem som velger å stille opp. Dette betyr at jeg ikke kan se på utvalget som representativt for jusstudenter generelt, i en streng forstand. Selvseleksjonen hadde imidlertid også en positiv side, i at dem jeg fikk tak i gjerne var interesserte i å bidra på en positiv måte. En av fordelene med fokusgrupper er at deltagerne kan stimulere, supplere og utfordre hverandre (Stewart m.fl. 2007: 46), og dette forsterkes når informantene er positivt innstilte. Jeg opplevde at gruppene ofte hadde et slikt inspirert klima, selv om det varierte mellom gruppene og mellom deltagerne.

Jeg har ikke samlet systematisk informasjon om informantenes sosiale bakgrunn. Dette skyldes først og fremst at jeg anså det som upassende å spørre om foreldres utdanning

eller yrke i en gruppesituasjon. Det er dokumentert at rekrutteringen til jussutdanningen er sterkt sosialt strukturert (Nordli Hansen 1999, 2000). Mitt prosjekt går ikke ut på å bestride dette, snarere godtar jeg det som et utgangspunkt for studien. Likevel, dersom utvalget hadde utgjort et tydelig avvik fra dette mønsteret, ville det stemt dårlig overens med det teoretiske utgangspunktet. I ettertid ser jeg at det hadde vært et fornuftig grep å dele ut et kort spørreskjema om bakgrunnsinformasjon. Til tross for denne mangelen på systematisk informasjon, fikk jeg flere indikasjoner på at også dette utvalget var sosialt strukturert. I løpet av samtalene snakket vi om hvordan foreldrene hadde påvirket studievalget deres, og i den sammenheng nevnte flere sine foreldres yrke eller utdanning. I tillegg mente de fleste at ”oppbacking” hjemmefra var en viktig faktor i studievalget deres – noe som ikke er ensbetydende med økonomisk støtte, men som i alle fall antyder ressurssterke foreldre.

4.5 Intervjuene

Intervjuene ble tatt opp direkte på laptop, og senere transkribert ord for ord. Når vi fikk funnet oss til rette i rommet, holdt jeg en kort presentasjon om hva vi skulle snakke om. Jeg forsikret informantene om at de kom til å være anonyme, og at de kunne få mailadressen min dersom de ønsket innsyn i analysen. Ettersom prosjektet tar utgangspunkt i en fagspesifikk debatt, holdt jeg heller fokus på hva jeg ville få dem til å snakke om. Jeg hadde flere temaer av ulik karakter, som jeg ville innom i løpet av samtalene. Intervjuguiden bestod av om lag 30 spørsmål, men jeg holdt meg ikke strengt til den. Jeg anså det som viktigere å tilstrebe en viss flyt i samtalene, noe som gjorde at mange av spørsmålene ble besvart uten at jeg behøvde å stille dem. I tillegg til intervjuguiden hadde jeg en kort liste i stikkordsform med de viktigste temaene.

Intervjuguiden var ikke risset i stein – den gjennomgikk enkelte endringer fra intervju til intervju. Dette gjorde meg i stand til å plukke opp interessante aspekter fra én gruppe, og få den neste gruppen til å diskutere dem videre. Slik er empirien med på å stille inn

metodeinstrumentene underveis, noe som må sies å være fruktbart så lenge man ikke taper de opprinnelige problemstillingene av syne.

Etter den korte presentasjonen oppfordret jeg informantene til å snakke om hva de gjorde etter videregående. Runden gikk rundt bordet slik at alle fikk presentert seg. Om lag halvparten av informantene hadde hatt andre prosjekter før de begynte på jussen. Disse snakket da om vurderingene de hadde gjort underveis, og hva som gjorde at de til slutt valgte juss, mens de som hadde gått rett på jussen naturlig nok gikk rett på sistnevnte tema. Videre ønsket jeg å få informantene i tale om alternativene til å studere juss. Dette innebar prosjekter som informantene selv hadde hatt mellom videregående og jussen, betydningen av å ha mange valgmuligheter, og hvilke alternativer de vurderte sterkest. I tillegg ville jeg ha dem til å snakke mer generelt om populære utdanninger og andre prosjekter, som for eksempel folkehøyskole, reising, ”friår” og så videre.

Denne vekslingen mellom egen biografi og større samfunnsmessige strømninger var karakteristisk for gangen i samtalene. Videre snakket vi om hvordan sosiale omgivelser kan påvirke valget av utdanning, både med tanke på deres eget valg av juss, og mer generelt på samfunnsnivå. Ved dette tidspunktet i samtalene hadde de fått snakket mye om hvordan de hadde havnet på jussen og hvordan det er å være jusstudent; jeg ville imidlertid også ha dem til å snakke om fremtiden. Vi snakket så om hvordan de ser for seg arbeidslivet, hvilke forventninger de har til det og hva de ønsker seg fra det. Dermed inneholder fokusgruppene fremstillinger av informantenes fortid, nåtid og fremtid.

Mot slutten av samtalene inviterte jeg informantene til å diskutere paradokset som blant andre Furlong og Cartmel (1997; 2007) identifiserer. Med andre ord fikk informantene her muligheten til å kommentere den teoretiske motsetningen som utgjør utgangspunktet for dette prosjektet. Jeg forklarte hva som menes med reproduksjon av sosial ulikhet, og spurte dem hva slags mekanismer de trodde var særlig virksomme i den sammenheng. Og videre, etterlyste kommentarer om hvordan det kan ha seg at reproduksjon av sosial ulikhet vedvarer, samtidig som unge mennesker møtes med radikalt utvidede valgmuligheter, som er åpne for stadig flere.

4.5.1 Moderatorrollen

Som moderator måtte jeg balansere flere hensyn. Som nevnt var jeg opptatt av å stimulere til naturlig flyt i samtalen. Dette krevde at jeg ikke inntok en for dominerende rolle. Samtidig trekker ambisjonene om å få informantene til å komme med innsikter på et analytisk nivå, og å få dekket alle temaene i intervjuguiden, i en annen retning. Det krevde at jeg opptrådte som en aktiv og intervenserende ordstyrer. I tillegg er det ytterligere grunner til å være aktiv; som moderator bør man be informantene klargjøre eller utdype en kommentar når dette trengs, komme med oppfølgingsspørsmål, og på best mulig måte inkludere alle i samtalen. Det er altså en krevende balansegang mellom å være passiv og aktiv, og det vil fort få uheldige konsekvenser å gå for langt i den ene eller andre retningen.

Samlet sett var det en krevende oppgave å holde intervjuene. Jeg hadde liten erfaring som intervjuer, og avveininger som dem i avsnittet over måtte tas på løpende bånd. I tillegg kom praktiske forhold, som opptaksprogrammet på laptopen, som bare tok opp 40 minutter om gangen, og tidsaspektet, med et pizza-bud som kom til å ringe til et avtalt tidspunkt. På toppen av dette kom vissheten om at relasjonene i en fokusgruppe, mellom informantene og moderator så vel som mellom informantene innbyrdes, alltid har potensiale til å påvirke empirien på en uheldig måte (Morgan 1997: 15).

Med disse forholdene i bakhodet gikk det overraskende bra, selv om jeg nødvendigvis også gjorde feil. For eksempel var jeg ikke spesielt flink til å inkludere de som snakket minst. Et resultat av dette var at guttene stort sett ble mest dominerende i samtalen. Totalt var det en mild overvekt av gutter, samt at de i snitt var et par år eldre enn jentene. Jeg var oppmerksom på denne skjevheten underveis, men jeg følte ikke at jeg hadde virkemidlene til å rette den opp. Kjønnsperspektivet har heller ikke fått noen sentral plass i prosjektet som helhet, rett og slett fordi de teoretiske problemene er komplekse nok som de er.

Et annet eksempel på klønete intervjuing er hvordan jeg i det første intervjuet kom med eksempler på hvordan utdanningsvalg kan være preget av sosiale omgivelser, før de selv hadde rukket å svare på spørsmålet, og sannsynligvis dermed la føringer på hvordan de svarte. Tryggheten i moderatorrollen økte fra intervju til intervju. Min autoritet i samtalerne var ikke selvskreven. Jeg nyter ingen høyere anseelse i samfunnet enn informantene, og som dem er jeg student. Sett fra deres hold er jeg nok en litt annen type enn dem selv; en "Blindern-type" med skjegg og uformelle klær, i tillegg til at jeg er noen få år eldre enn de fleste av dem. Jeg visste ikke på forhånd hvordan dette ville slå ut, men alt i alt synes jeg relasjonen vi opprettet oss i mellom var fruktbar. Informantene viste full respekt for meg og mitt prosjekt, og tok temaene på alvor. Samtidig fikk vi opprettet en nokså kameratslig tone, som jeg tror stimulerte til et åpent samtaleklima.

4.6 Etiske betraktninger

I arbeidet med dette prosjektet har jeg ikke møtt på de helt store etiske problemene. Jeg har nok ikke møtt på de store dilemmaene som kan gjøre det etiske aspektet av kvalitativ forskning ekstra spennende og lærerikt (jf. Fangens dilemma: Fangen 1998). Kapitler om etikk i metodelitteraturen er gjerne fylt av eksempler fra deltagende observasjon og/eller studier av marginaliserte og sårbare grupper (f. eks. Ryen 2002). I min studie har jeg snakket med ungdommer som med stor sannsynlighet er på god vei mot høytstående posisjoner i samfunnet. Videre har jeg kun hatt en kortvarig kontakt med dem. Det behøver ikke nødvendigvis være noen dans på roser å være jusstudent – for eksempel kunne informantene bekrefte at karakterpresset kan være psykisk utmattende for noen, selv om de mente at de taklet det på en sunn måte selv. Uansett tror jeg ikke at jeg trakket på noen tær i slike henseender.

Naturligvis fulgte jeg de mest grunnleggende kjørereglene. Som nevnt forsikret jeg informantene om at de kom til å være anonyme. Etter å ha transkribert intervjuene, slettet jeg de opprinnelige lydsporene. I analysen gjengir jeg ikke noen kjennetegn som kan spores tilbake til enkeltpersoner. Videre fortalte jeg informantene at de gjerne kunne få

innsyn i analysen, også før sluttproduktet er på plass. Det at ingen benyttet seg av denne muligheten, betyr naturligvis ikke at jeg har blankofullmakt til å representere fokusgruppene etter eget forgodtbefinnende. Jeg tror heller ikke det betyr at de var uinteresserte i temaene, men heller at de konsentrerte denne interessen til å gjøre seg gjeldende i selve intervjuene – samt at de har tillit til min integritet som seriøs student og som person. Videre innebærer en slik tillit at jeg har plikt til å representere det som blir sagt i intervjuene på en ansvarsbevisst måte.

Informantene møtte opp av egen fri vilje, og selv om det aldri ble aktuelt ville jeg ikke ha nektet noen retten til å trekke seg ved et hvilket som helst tidspunkt. *Informert samtykke* innebærer at de skal få informasjon om hva forskningen går ut på (Ryen 2002: 208). I mine fokusgrupper ble nok informantene først ordentlig kjent med det overordnede temaet for prosjektet mot slutten av samtalene. Jeg ønsket ikke å gå i detalj om den teoretiske motsetningen mellom et individualiseringsperspektiv og et klasseperspektiv ved inngangen til intervjuene. Slik jeg ser det ville det gitt de teoretiske perspektivene for mye innflytelse på samtalen. Jeg ville heller ta utgangspunkt i informantenes erfaringer, for så å peile samtalen inn mot det overordnede temaet mot slutten. Man kan se på dette som å fire på prinsippet om informert samtykke for å produsere mer nyttige data. Ved et par anledninger gjorde dette at jeg måtte si ting som ”vi kommer nærmere inn på det etter hvert”, når de var nysgjerrige på hva prosjektet handlet om.

Det at jeg unnlot å spørre informantene direkte om deres foreldres yrke og utdanning, skyldtes at det muligens kan være ubekvem for noen å snakke om i en gruppesammenheng. Med dette valget lar jeg et etisk hensyn få forrang foran ønsket om en mer systematisk kartlegging av informantenes sosiale bakgrunn. Som jeg argumenterer for andre steder, behøver ikke dette være noen alvorlig svakhet ved prosjektet, men i ettertid ser jeg at problemet kunne vært løst på andre måter.

5.0 Analyse: Hvordan orienterer jusstudentene seg gjennom en senmoderne ungdomsfase?

I tråd med problemstillingen kommer jeg til å angripe analysen i to trinn. I dette kapitlet anlegger jeg de teoretiske perspektivene til å beskrive hva som kom frem i fokusgruppene. De to sentrale spørsmålene her er hvordan informantene orienterer seg i tid og samfunn, samt på hvilke måter sosiale omgivelser har påvirket valget av jussutdanningen. På bakgrunn av de empiriske observasjonene som kommer ut av dette, kan jeg i det neste kapitlet gå tilbake til den teoretiske debatten som er utgangspunktet for studien. Det sentrale spørsmålet der blir hva studien kan fortelle oss om spenningen mellom individualisering og reproduksjon av sosial ulikhet.

5.1 Kronologien i informantenes ungdomsfase

Ettersom jeg har spurt jusstudentene om tidligere valg og situasjonsoppfatninger, så vel som innstillinger mot det fremtidige arbeidslivet, blir fortellingen om hvordan de orienterer seg i samfunnet også fortellingen om ungdomsfasen deres. I fokusgruppene kom det frem at informantene orienterer seg på ulike måter i ulike stadier av ungdomsfasen. Tiden før man bestemmer seg for jusstudiet, tiden på studiet, og tiden etter studiet, innebærer hver sine situasjonsoppfatninger og innstillinger. Videre er det ved hvert stadium snakk om oppfatninger og orienteringer som informantene i stor grad har til felles. Litteraturen om individualisering og en individualisert ungdomsfase er innfallsporten til å studere denne kronologien. Hvordan stemmer det teoretiske perspektivet overens med hvordan informantene oppfatter og håndterer sin egen situasjon?

5.1.1 Etter videregående: usikker valgsituasjon

I fokusgruppene snakket vi mye om den situasjonen man befinner seg i etter fullført videregående skole. Noen av informantene hadde begynt rett på jusstudiet, eventuelt rett etter militærtjeneste, mens andre hadde holdt på med andre ting i noen år før de begynte. Dette betyr at de har hatt litt ulike utgangspunkt for å velge jusstudiet, bestemt seg for det ved ulike tidspunkt i livet og på basis av ulike erfaringer. Likevel synes de alle å ha hatt en idé om hvilke muligheter man har som ung og ressurssterk i våre dager, som har ligget til grunn for valget av jussutdanningen. Informantene oppfatter at situasjonen er preget av en betydelig *usikkerhet*. Informantene legger vekt på at de har hatt svært mange valgmuligheter, men at de fleste alternativene var forbundet med risiko. Valget av juss anså de som et mer sikkert valg. Valget av juss gjenspeiler med andre ord en strategi for en ønsket reduksjon av usikkerhet.

Valgmulighetene for en ressurssterk ung person omtales som så å si uendelige. Studiekatalogen blir stadig tykkere og inneholder stadig flere flotte og spennende titler. Og selv om ingen av informantene har vært i tvil om at de skulle ta en høyere utdanning, har andre prosjekter som ikke nødvendigvis har noe med utdanning å gjøre, også vært aktuelle. De sitter gjerne med en følelse av at situasjonen var grunnleggende nokså *uoversiktlig*. De hadde lite informasjon om hva de mange ulike utdanningene innebar, og hvilke muligheter de førte med seg i arbeidslivet:

”Nå er det jo et spørsmål for seg, om det er opp til den som skal ta utdanning å oppsøke, eller om det skal gå andre veien. Men jeg mener det hadde vært veldig bra, hvis man i større grad på videregående, fikk opplæring, eller informasjon om hvilke muligheter man hadde her i livet. Fordi det jeg visste var økonomi, lege og advokat, hvis du skjønner, jeg visste jo om andre ting, men det var det som man liksom kjente til, på en eller annen måte.”

For Bauman (2000: 61) er det et viktig poeng at valgets kvaler fort kan bli overveldende, når man har et stadig eskalerende antall valgmuligheter å forholde seg til. Byrden blir problemet med å velge mål, istedenfor problemet med å finne midler til å nå et på

forhånd gitt mål. At en informant formulerer denne innsikten for egen maskin, sier noe om betydningen av den nevnte uoversiktligheten:

”Samfunnet i dag, som vi har snakket om, vi har jo større muligheter nå enn noensinne, og det vil jo også si at det å måtte velge noe er vanskeligere. Noe begrenser seg selv selvfølgelig, men man har så mange muligheter, og det kan jo resultere i at det blir litt mer usikkerhet rundt de valgene man tar.”

Informantene oppfatter at *selvrealisering* er en sentral del av tidsånden. Selvrealisering antar idag mange former. Utdanning og arbeid er ikke nødvendigvis de eneste måtene å realisere seg selv på. Av informantene hadde blant annet én jobbet med humanitært arbeid i India, og en annen konkurrert profesjonelt på ski i utlandet. Utover informantenes egne prosjekter, snakket vi om ungdommers mange ulike prosjekter mer generelt. Mange av disse formene for selvrealisering er noe informantene tar avstand fra. Det er noe ”andre folk” driver med – det er sikkert morsomt og spennende, men det er risikofyllt. Vi skal likevel se senere at jusstudentene også sikter mot selvrealisering, men fyller det med et annet innhold.

De registrerer at mange ”flyr rundt” og for eksempel studerer design eller film, eller drar på lange reiser til Asia, mens de selv holder litt igjen: ”Reiselyst... jeg har kjempelyst å reise masse, men jeg har ikke tort å slippe helt taket på skolen og gjøre det ennå, jeg tenker at når skal jeg finne på det nå, det må jo bli når jeg er ferdig da”. Nye typer utdannelser, som gjerne oppfattes som morsomme og spennende, ser de på som særlig usikre med tanke på fremtidig avkastning.

”Det er alle de utdanningene som ligger i grenseland mot folkehøyskoler, det er jo vel og bra å ta hvis du er genuint interessert og ser på det året som en stor opplevelse, da er det jo flott. Men å basere yrkeslivet sitt på noe sånt, det mener jeg også personlig, det er bare tull... Det er altfor mange valgmuligheter i dag da, du kan jo utdanne deg i hva du vil, det er så mange titler at det er helt sykt. Og det er mange av de titlene som ikke har noe reelt innhold... som ikke er noen ferdighet på en måte (...). Og det er sikkert mange som velger sånne lette studier da, litt sånn kose-, interessestudier. Men du må tenke så langt fram at du må se på hva en arbeidsgiver er ute etter. Og da er det viktig å skaffe deg inngangsbilletten til et yrke, hvis du er interessert i noe.”

Det gjelder altså å ikke ”se seg blind på alle de flotte titlene i studiekatalogen”, i den samme informantens ord. Mye av det som fenger unge mennesker i dagens samfunn kan det være grunn til å se med skepsis på, ifølge denne tankegangen. Å hoppe på det som virker spennende her og nå blir å tenke kortsiktig, og kan lett føre til frustrasjon:

”Og det er sånn som jeg opplever at, i forhold til venner av meg som har studert litt her og der, kall det gjerne røverstudier, har hoppa litt frem og tilbake – de sitter igjen med, eller mange av de sitter igjen med en følelse av at de ikke får gjort noe, da... De ser på kompisene sine som er ferdige med studier og kommer seg ut i jobb, og føler at de ikke har oppnådd noenting da. Fordi man skal oppnå sånn og sånn, og jeg tror nok hvertfall at det er et mye større forventningspress idag enn det var.”

Vi ser her at informantene identifiserer det som har blitt omtalt som *misleading trajectories* (EGRIS 2001), altså at ungdommer investerer i utdanninger som har en skjør forankring i arbeidslivet. Videre ser de altså for seg at de utdanningene som er mest skjøre på denne måten, også gjerne er de utdanningene som profilerer seg mest på at de er nye, spennende og selvrealiserende.

Informantene oppfatter i det hele tatt livssituasjonen for dagens unge på en måte som er i tråd med forståelsen av en individualisert ungdomsfase, eller *young adulthood*, preget av usikkerhet, uoversiktighet og risiko. Økt velstand og flere valgmuligheter ser de naturligvis på som noe positivt, men de oppfatter altså at gledene fører med seg nye farer. De deler også med mange ungdomsteoretikere oppfatningen av at denne usikkerheten og uoversiktligheten er noe nytt, sett i forhold til foreldregenerasjonens valgmuligheter:

”Det tror jeg er helt ulike universer, jeg. Det er så sykt stor forskjell. Veldig i forhold til at man har så utrolig mange valg, da. Uavhengig av egentlig, hvilken bakgrunn man har. Men samtidig så, alle disse valgene man har, de skaper et ganske sterkt forventningspress på ungdom i dag, mye større enn det våre foreldre opplevde, tror jeg da.”

Det er viktig å presisere at det her er snakk om en situasjonsbeskrivelse på bevissthetsnivå, eller diskursivt nivå. Jeg har argumentert for at den forståelsen av betingelsene for ungdom som trer frem i fokusgruppene, har mye til felles med forståelsen av young adulthood i ungdomsforskningen (EGRIS 2001, Furlong og Cartmel 1997, Wyn og White 1997, Leccardi og Ruspini 2006). Dette er *måten informantene snakker om valgsituasjonen for unge mennesker på*. Kommentarer som beskriver situasjonen på denne måten får lett tilslutning fra andre informanter. Denne diskursen går igjen i alle gruppene, og møter ikke på alvorlige protester.

Samtidig må dette kvalifiseres videre: jusstudentene selv faller ikke like lett inn under den samme beskrivelsen. De har riktignok på samme måte som sine jevnaldrende lidd valgets kvaler, men med valget av juristutdanningen mener de å ha redusert mye av risikoen og frustrasjonen ungdomstilværelsen kan innebære.

5.1.2 Jusstudiet som anker, en trygg vei ut av usikkerheten

Når man først har bestemt seg for å begynne på juristutdanningen, ser informantene altså for seg at denne grunnleggende usikkerheten reduseres betraktelig. Valget innebærer en relativt klarlagt løype, der man vet hva man skal gjøre de neste fem-seks årene. Man begir seg ut på et *langsiktig* prosjekt om å skaffe seg en relativt klart definert og anerkjent kompetanse. Juristutdanningen er en profesjonsutdanning, med alt dette innebærer av gode muligheter for ettertraktete posisjoner på arbeidsmarkedet og høye lønninger.

”En sånn tilleggsgreie, som kanskje ikke gjelder bare jussen spesielt, men profesjonsutdanninger generelt – men det er veldig trygt å begynne på medisin, økonomi, eller juss. Du har selvfølgelig også sykepleier... Men du begynner på en profesjonsutdannelse som leder deg til nokså konkrete muligheter, som du kan se, da. Og det å studere sosiologi for eksempel, det er litt mer sånn, ”ja, perfekt, da kan jeg bli sosiolog”, men man har ikke så lett for å, det hadde hvertfall ikke jeg da jeg var 18 år gammel, ”hvis man blir sosiolog, da kan man jobbe med, å f... hvor jobber jeg da?” ”

I fokusgruppene er det altså en tendens til at risikoene forbundet med ”det frie ungdomslivet” tas på alvor, og at man øyner et tryggere, mer langsiktig prosjekt i jusstudiet. Inntrykket av at informantene ser på jussen som et *anker* på denne måten fikk jeg allerede under det første intervjuet. Videre fikk jeg bekreftelse fra de andre gruppene på at dette var en rimelig tolkning.

Imidlertid møter denne tryggheten naturlig nok på enkelte utfordringer, som for eksempel det mye omtalte karakterpresset på jussen:

”Men jeg tror det som er spesielt for jussen er at dersom du ikke gjør det bra så mister du en del muligheter. Mens du som lege bare blir ferdig. Får du ståkarakter så får du jobb, hvor du vil egentlig. De trenger jo leger overalt. Mens jurister er det mange av, og de blir silt etter karakter.”

Enkelte slike bekymringer er vel vanskelige å unngå uansett hvor man måtte befinne seg i utdanningssystemet, men svingninger i markedet er naturligvis av betydning for den enkelte ferdigutdannede jurist. Furlong og Cartmel presiserer at også unge mennesker som går tilsynelatende ”knirkefrie” løyper, kan oppleve usikkerhet og risiko (2007: 51). Likevel blir en slik uro i forbindelse med jusstudiet i liten grad formulert, informantene later til å være optimistiske med tanke på fremtiden. Her må man imidlertid huske på metodens begrensninger – en fokusgruppe er nok ikke anledningen til å komme med sine mest personlige bekymringer.

Uansett har disse studentene valgt et studium der de vet hva de skal konsentrere seg om og sikte mot i relativt lang tid fremover.

”Jeg følte det veldig sånn. Det er jo et profesjonsstudie som sagt, hvor du låser deg for fem år, og hvis du gir deg før de fem årene, så får du mye mindre tilbake enn det du har lagt inn i det (...) Men det gir jo en veldig motivasjon til å gjøre noe, og du vet at du slipper å ta stilling til 15 forskjellige valg hvert eneste år. Du bare forholder deg til hva som er pensum, og tar det. Så det blir en trygg og fin ramme på en måte. Du slipper å hele tiden ta stilling til hva i all verden er det jeg vil gjøre det året her, hva er best for meg, og sette deg inn i masse valg, velge feil, angre og gå tilbake igjen. Alle de valgmulighetene er jo et kjempestort gode selvfølgelig, du kan velge det du liker best. Men det legger jo veldig opp til sløsing.”

På denne måten ønsker studentene å unngå problemene og frustrasjonene som er involvert i å orientere seg i en usikker og omskiftende modernitet, som Leccardis (2005) informanter opplever, og som i verste fall kan sende unge mennesker ut i "misleading trajectories" (EGRIS 2001). For Bauman (2000) og Sennett (1998) bunner denne frustrasjonen i at folks livsprosjekter mangler designerte mål; dette problemet ønsker altså studentene å unngå gjennom å konsentrere seg, i flere år fremover, om å sikre seg en god utdanning.

Altså blir jusstudentenes situasjon noe på siden av hva ungdomsforskere ser for seg, i alle fall idealtypisk, med *young adulthood*. Videre kan dette gi støtte til studier som viser at den ressurssterke delen av ungdomsbefolkningen gjerne gjennomfører klarere og mindre kompliserte overganger mellom utdanning og arbeid (Furlong og Cartmel 2007: 45). Slik går det an å hevde at informantene ligger nærmere en såkalt standardbiografi, med klart definerte overganger fra grunnskole til høyere utdanning og videre til arbeid.

Uoversiktligheit blir til oversiktligheit, risiko blir til muligheter, kortsiktighet blir til langsiktighet.

Likevel blir det for stilisert å plassere jusstudentene i deres nåværende situasjon helt i standardbiografien, eller helt utenfor choice biography- eller young adulthood-begrepene. Riktignok er en grunn til at de har valgt jussen at de nå kan konsentrere seg om definerte mål og slippe å forholde seg til stadig nye valg. Men som nevnt over betyr ikke nødvendigvis en klart definert utdanningsløype at man slipper å forholde seg til usikkerhet og risiko. Videre har om lag halvparten av informantene hatt et mer brokete livsløp så langt, og eksperimentert med andre prosjekter før de begynte på jussen. Et ytterligere moment som bryter med standardbiografien er viktigheten av å skaffe seg relevant arbeidserfaring underveis i studietiden, noe flere av informantene har gjort. Som vi skal se, er orienteringen de har mot arbeidslivet mindre preget av ønsket om å redusere usikkerhet, og mer preget av en preferanse for å være fleksibel og mobil. Dermed blir det igjen viktig å være refleksiv, i den forstand at man må delta aktivt i formingen av sin videre biografi og sin yrkeskarriere. Det faktum at en såpass stor del av ungdomsfasen

tilbringes i den ”faste” utdanningen, gjør likevel at jusstudenter ikke kan trekkes frem som kroneksempler på en individualisert ungdomsfase.

5.1.3 Selvrealisering og fleksibilitet i arbeidslivet

Samtalene antok en ganske annen tone når vi gikk over fra å snakke om fortid til å snakke om fremtid. Særlig spennende er det å observere hvilken rolle *usikkerhet* spiller i fortellingene om henholdsvis valg av utdanning og forventninger til yrkeslivet. Informantene har ulike preferanser for hvor de helst vil begynne å jobbe etter studiene. De store advokatfirmaene er desidert flinkest til å markedsføre seg – de har for eksempel påkostede åpne dager med tapas og hvitvin, og ett firma har til og med logoen sin på ølglassene på jusstudentenes bar Frokostkjelleren. Det er delte meninger om hvorvidt det er ønskelig å starte karrieren i et av disse firmaene; noen er innstilt på det, mens andre mener det innebærer for mye hardt arbeid, samt at prioriteringene i disse firmaene er for styrt av økonomiske interesser. Noen av informantene kan tenke seg å jobbe i det offentlige rettssystemet, mens én informant er innstilt på å jobbe for ideelle organisasjoner, og en siste retter seg inn mot en diplomatisk karriere.

Selv om disse preferansene er brokete, er det noen sterke fellestrekk i hvordan informantene uttrykker sine forventninger til arbeidslivet. Jeg har argumentert for at selve valget av juss innebar en preferanse for redusert usikkerhet. *Med tanke på yrkeslivet er derimot usikkerhet noe som på mange måter omfavnes, og gis positiv valør.*

Overgangen til yrkeslivet er på noen måter analog med overgangen til høyere utdanning. Det er i alle fall felles for de to overgangene at det er begrenset hvor mye man på forhånd kan vite om hvert enkelt mulige veivalg. En informants innstilling er i så måte illustrerende:

”Jeg tror det blir en del tilfeldigheter.... Man bygger seg opp en erfaring og så havner man et sted. Selvfølgelig, det er jo fint noen ganger å ha en sterk formening om hvilket segment man vil til, og det kan

jo hjelpe en, men jeg føler liksom at, hvorfor drive å stake seg ut en kurs når man egentlig vet at alt bare, ikke helt flyter etter vinden eller lar seg drive med strømmen, men det som skjer, det skjer. Og den første jobben blir uansett litt sånn at man må opp på et visst nivå, og bare det å lære seg å være ute i det, i arbeidslivet.”

En avgjørende forskjell på de to overgangssituasjonene er imidlertid at man nå har en solid utdanning å støtte seg på. Slik oppleves de ulike valgmulighetene på langt nær like risikobefengte i denne nye situasjonen, som i situasjonen etter videregående. Den generelle holdningen som uttrykkes i samtalene er snarere at ”det er bare å kaste seg ut i det”. Som jeg har diskutert tidligere, var ikke informantene fremmede for de positive og spennende sidene ved andre utdanninger og prosjekter som kan kalles mer usikre enn jussen. Den usikkerheten arbeidslivet måtte by på, kan nå fylles med en lignende positiv energi, men altså uten like alvorlige risikoer truende i bakgrunnen. I denne situasjonen kan vi med andre ord snakke om en *tryggere usikkerhet*. Det klinger selvmotsigende, men det ligger like fullt i kjernen av den innstillingen som kommer til uttrykk i fokusgruppene.

Jeg mener å kunne spore en meget positiv innstilling til yrkeslivet, som til en viss grad er knyttet til nettopp det at man ikke helt vet hvilke former det vil ta og hva som vil møte en der. Dette får uttrykk i måten informantene omtaler sine forventninger til arbeidslivet. Med noen få unntak kan vi snakke om en bestemt diskurs om arbeidslivet som fremtrer i fokusgruppene. En sentral del av denne diskursen er tanken om at man skal *realisere seg selv gjennom deltagelse i arbeidslivet*. Videre ser man gjerne for seg at dette best skjer gjennom en *fleksibel innstilling*, der man oppsøker *utfordringer* snarere enn rutine og stabilitet.

Det sies ofte om juss at det ikke er så spennende å studere, men veldig givende å arbeide med. Dette er noe informantene til en viss grad bekrefter; ”Jeg syns jo forsåvidt det var et studie som passet meg og som var interessant. Men jeg syns det er gørr kjedelig å lese det. Men det er veldig gøy å jobbe med det.” Selv om ikke alle går med på at studiet akkurat er ”gørr kjedelig”, illustrerer dette det langsiktige perspektivet på selvrealisering.

Når de uttrykker skepsis til mange ”nye og spennende” utdanninger og selvrealiseringsprosjekter, skyldes det hovedsakelig risikoen for at de skal gi dårlig avkastning i det lange løp. Det altomfattende, om enn diffuse, kulturelle kravet om selvrealisering er likevel noe de forholder seg til, og slett ikke avviser eller gir avkall på. Selvrealiseringen er imidlertid først og fremst knyttet til det fremtidige yrkeslivet.

Jeg tar med en litt lengre utveksling mellom informantene i en fokusgruppe, som illustrerer godt hva slags forhåpninger de har til yrkeslivet:

P: Jeg kan si en sånn konkret ting da. En av de grunnene til at jeg slutta på arkitekt var at det ble veldig sånn ensretta, at det blir én type mennesker man møter og... Men med juss så kan du støte borti masse forskjellige typer mennesker, og at du må takle mye forskjellige typer mennesker, og det er noe jeg håper på. Takle mye forskjellige konflikter, forskjellige sjefer, forskjellige ansatte, en sånn type utfordring tiltrekker.

I: Utfordringer generelt tror jeg er veldig sunt. Da utvikler du deg hele tiden.

G: En ting som jeg ser på som noe av det mest positive ved utdannelsen er for det første at du har anledning til å gjøre veldig mye forskjellig. Og det er faktisk sånn at du kan gjøre noe annet på et eller annet tidspunkt, og at du har et grunnlag for å skifte beite... Det jeg forventer meg fra en jobb, er å ha en jobb der jeg... utfordres? Og hvor jeg lærer nye ting! At ikke jeg stagnerer på en måte.

I: Enig!

G: Hvis jeg stagnerer, så tror jeg at da vil jeg ikke trives. Hvis hver dag er lik, så vil jeg stå opp om morgenen og "åh!".

Moderator: Så målet er ikke å få seg en jobb som du skal ha resten av livet og, sikker inntekt og...

Alle: absolutt ikke.

G: Det er ikke det at man må oppover i stigen eller noe, det er det at man stimuleres, da. Det kan godt være at det er den samme jobben gjennom hele livet men det tror jeg nok ikke helt men, bare det at arbeidslivet gir deg nye utfordringer da, og at man lærer nye ting, det er hvertfall noe jeg ser som veldig viktig.

P: Og føler at man er litt type der det skjer. At man ikke på en måte er i sin egen perifere del av samfunnet. At det er litt interessant å se på nyhetene også på grunn av den jobben man har, da.

I de orienteringene til arbeidslivet som kommer til uttrykk her, kan vi gjenkjenne mye av Sennetts kulturelle ideal om det fleksible mennesket. Studentene er innstilt på å aktivt møte stadig nye utfordringer, og vil unngå å låse seg til bestemte posisjoner eller ferdigheter. Her er det likhetstrekk med Sennetts ”idealmennesket for den nye

kapitalismen” (2006: 3-5), og informantene i Leccardis studie (2005). Legg også merke til hvor raske informantene er til å gi tilslutning og komme med beslektede innspill som bekrefter den generelle diskursen om selvrealisering i arbeidslivet – dette mener jeg illustrerer verdien av å bruke fokusgrupper som metode.

Den fleksible innstillingen informantene inntar innebærer videre å være klar til å legge ned mye arbeid. Flere av dem er innstilt på å jobbe lange dager med mye overtid, de første årene. Dette speiler delvis en forventning til unge jurister mange steder, men det illustrerer også forventningen om selvrealisering i arbeidet: ”Jeg tror vel, når man kommer inn i et sånt firma, hvis du jobber veldig mye, så er det fordi du synes det er kjempegøy.” I tråd med det fleksible idealet er også et flertall av informantene innstilt på å skifte jobb flere ganger i løpet av karrieren. *Den fleksible innstillingen til arbeidslivet blir også en refleksiv innstilling.* Man må møte kravene fra arbeidslivet og ”ta det som det kommer”, men man må samtidig treffe aktive valg selv, og ikke stivne til i en fastlåst posisjon.

Åkvik Nilsen (2007) hevder at dagens arbeidsetikk i økende grad er preget av en selvrealiseringsideologi. I tidligere perioder har arbeidet vært en forpliktelse overfor Gud, som hos Webers protestanter, eller en forsørgerforpliktelse, som i fordismens tid. Senere har Daniel Bells (1979) bekymring om et alvorlig sprik mellom arbeidets ytelsesetikk og forbrukets nytelsesetikk blitt imøtekommet, ved at man nå ikke bare nyter livet på fritiden, men også gjennom spennende utfordringer på jobben (Åkvik Nilsen 2007: 6-7). Jeg hevder at informantene har en generell holdning til arbeidslivet som stemmer overens med en slik arbeidsetikk. *På denne måten kan man hevde at jussen, som på mange måter representerer et tradisjonelt valg og et tradisjonelt virke, fylles med et mer oppdatert og senmoderne innhold.*

-En alternativ holdning til arbeidslivet:

Det var imidlertid særlig ett avvik fra denne etikken, som jeg tror det kan være fruktbart å diskutere. I en av gruppene var det to av guttene som hadde noen innvendinger mot noen av de måtene arbeidslivet ofte ble omtalt på, og inntok en litt annen posisjon. Dette var den siste av de fire fokusgruppene jeg hadde, og jeg hadde hele veien fått høre at yrkesmulighetene for jurister var svært varierte, at utdanningen kunne ”brukes til alt mulig”. Den ene av disse to så imidlertid på dette som en overdrivelse:

”(…) selvfølgelig, noen sier at når du tar juss, så kan du gjøre hva som helst, men det du kommer til å ende opp med er rettsanvendelse, tror jeg da, i 90 % av tilfellene. Så må du på en måte anvende rettsregler, det er ikke så veldig generelt det, på en måte.

(…) Ja ja, men det kommer an på hvordan du definerer ”forskjellig”. Det er klart det, at det er ulike bygninger og ulike rettsområder, og sånne ting.”

Her gjør informanten litt satirisk narr av den entusiastiske måten å omtale arbeidslivet på. Et annet eksempel på en slik skepsis til diskursen om selvrealisering i arbeidslivet finnes hos Holsen (2005).

Disse to forbinder altså ikke på samme måte som de andre arbeid med selvrealisering, men legger seg isteden tettere opp til en mer tradisjonell holdning:

”Men jeg må innrømme, jeg har vokst opp i et miljø hvor man, holdtpåsi, jussen den velger man, den er trygg, den jobber man med åtte til fem, og så dyrker man hobbyene sine all den ledige tid. Og da kan man nyte de hobbyene sine på et lengre plan, og kose seg med dem, og det kan fylle livet ens og gjøre en glad. Og så har man jussen, som man absolutt ikke hater, og som man trives med, men som man ikke elsker som en slags sånn... det er ikke alt, det fyller ikke livet ens med den største glede eller velsignelse, men det er et godt tålelig onde, og så går du hjem, og så har du et kjempefint liv ved siden av.”

Det er interessant at informanten knytter orienteringen han inntar til hans sosiale bakgrunn. Begge disse to har en far som er advokat, og har gjennom dette blitt utstyrt med en god porsjon fortrolighet med juristyrket. Med andre ord virker det som om de har overtatt ikke bare sine fedres yrke, men også deres arbeidsetikk. Med fare for å trekke for mye ut av dette isolerte eksemplet, kan det muligens illustrere hvor seiglivet sosial

reproduksjon kan være i møte med nye strømninger i tiden. Uansett mener jeg at dette avviket understreker betydningen av diskursen om selvrealisering i arbeidslivet gjennom en fleksibel innstilling. De to informantene bekrefter diskursens dominerende posisjon ved at de føler at de må ta eksplisitt avstand fra den.

5.1.4 Informantenes orienteringer: Sammenfatning

Historien jeg får fra jusstudentene kan forenklet sees på som kronologien i ungdomsfasen deres. Sammenfattet kan jeg si at informantene forbinder særlig *to utfordringer* med det å være ung i dagens samfunn, nemlig en grunnleggende *usikkerhet* og et krav om *selvrealisering*. Man vil sikre seg en utdanning som har en klart definert verdi på arbeidsmarkedet, og man vil realisere seg selv på en eller annen måte. Videre ser de på jusstudiet som en løsning på begge disse utfordringene. *Jussen er et anker i usikre farvann, som også tilbyr et langsiktig selvrealiseringsprosjekt*. Informantene ga tilslutning til denne tolkningen i samtalene.

Etter videregående fins det så å si uendelig med muligheter, inkludert mange muligheter som gjerne mer åpenlyst tilbyr selvrealisering enn jussfaget. Problemet med disse er at det som kanskje virker spennende når man er 20, ikke nødvendigvis leder til en ønsket posisjon i arbeidsmarkedet når man er 30, 40 eller 50. De reduserer ikke den grunnleggende usikkerheten. Det gjør derimot jussen, som blir fremstilt som det trygge alternativet.

Spørsmålet blir så om man også gjennom jussen kan løse den andre utfordringen, og oppnå selvrealisering. Informantene ser for seg at det er mulig, men da først og fremst i arbeidslivet. Og videre, man kan realisere seg selv i arbeidslivet hovedsakelig gjennom å være fleksibel og mobil, og oppsøke stadig nye utfordringer. Den fleksible orienteringen til arbeidslivet innebærer å trykke en ny type usikkerhet til sitt bryst, en usikkerhet som er mindre risikofylt, fordi man har den solide utdanningen å støtte seg på. Informantenes orientering i forhold til usikkerhet blir således snudd på hodet i løpet av ungdomsfasen,

fra en negativt ladet usikkerhet (selve valgsituasjonen etter videregående), via en positivt ladet trygghet i jusstudiet, til en positivt ladet usikkerhet i arbeidslivet. *Valget av juss blir altså en løsning på begge utfordringene – en løsning som er sammensatt, i den forstand at den innebærer ulike orienteringer i ulike stadier av ungdomsfasen.*

Jeg tror disse observasjonene kan ha en viss gyldighet også utenfor fokusgruppene, for jusstudenter generelt, så vel som studenter på andre sterke profesjonsutdanninger. Den brede samstemmigheten i fokusgruppene taler for dette. I tillegg var en type kommentar som gikk igjen at ”sånn tror jeg det er for medisin og økonomi også”.

Gjennomgangen av informantenes orienteringer kan tas til inntekt for mange modernitetsteoretiske innsikter om viktigheten av å ”komme seg ovenpå” senmodernitetens grunnleggende usikkerhet, slik for eksempel Sennets (2006) ”idealmenneske for den nye kapitalismen” gjør det. Utfordringene med å mestre usikkerhet og oppnå selvrealisering er viktige dimensjoner i informantenes liv. I tillegg oppfatter de at dette er noe som karakteriserer vår tid i høyere grad enn tiden da deres foreldre var unge. Individualiseringstesen treffer med andre ord godt med hvordan jusstudentene oppfatter sin egen situasjon. Utfordringene de oppfatter kan ses i sammenheng med de samfunnsendringene som for Beck og andre driver frem individualisering. Usikkerheten informantene oppfatter kan knyttes til de institusjonelle endringene, som gir dem overveldende mange muligheter, hvorav mange forbindes med stor usikkerhet. Viktigheten av selvrealisering kan knyttes til de kulturelle samfunnsendringene.

Jusstudentenes løsning på utfordringene kan godt kalles refleksivt utformet. De har måttet treffe viktige valg blant et hav av valgmuligheter, og oppfattet usikkerhet og risiko i valgsituasjonen. Dagens samfunn stiller dem overfor utfordringer som de må løse selv, på eget ansvar.

Dette er imidlertid bare én side av saken. Individualiseringsperspektivet kan benyttes til å beskrive informantenes oppfatning og håndtering av egen situasjon, men så langt har jeg

ikke diskutert hvordan deres valg og orienteringer også er påvirket av deres sosiale omgivelser.

5.2 Betydningen av sosiale omgivelser for valget av juss

Gjennomgangen av informantenes orienteringer illustrerer viktigheten av å mestre usikkerhet i det senmoderne samfunn. *Samtidig illustrerer det hvor uunnværlig utdanning er for å få dette til.* Og videre, i forlengelsen av dette blir den skjeve rekrutteringen til solide utdanninger som juss svært relevant.

På sidene ovenfor har jeg gjengitt noen av informantenes grunner til å begynne på jusstudiet, med vekt på motivene å mestre usikkerhet og å oppnå selvrealisering på lang sikt. I det følgende skiftes fokus til hvordan informantenes sosiale omgivelser har vært med på å påvirke utdanningsvalget deres. Informantene er jevnt over bevisste på at de kommer fra relativt ”bemidlede” hjem, og at ”oppbacking” hjemmefra har mye å si både for valget og gjennomføringen av studiet. Det faktum at de gir inntrykk av å ha en slik bevissthet er naturligvis interessant i seg selv – dette er noe jeg tar opp i neste kapittel.

De fleste valg er som regel et resultat av både personlige motiver og ytre beveggrunner. Begge kan krysse mellom et bevisst og et ubevisst nivå, og begge kan modifiseres og rasjonaliseres i ettertid. De indre og de ytre grunnene til å ta et bestemt valg påvirker gjerne hverandre gjensidig. Likevel, stilt overfor et hvorfor-spørsmål har vi en tendens til å svare enten med personlige motiver eller med ytre omstendigheter (Krueger 1994: 59). Videre vil formuleringen av spørsmålet naturligvis ha en del å si for hvilken type svar man får.

Det går igjen i alle fokusgruppene at vi først snakker en stund om de personlige motivene for å begynne på jussen. Det jeg finner som en fellesnevner for de fleste er altså at man vil unngå usikkerhet og risiko. Dette betyr imidlertid ikke at informantene er blinde på de ytre, strukturelle faktorene som har vært med på å spille en rolle for utdanningsvalget.

Utover i samtalene har jeg så stilt spørsmål om hvilken betydning oppvekst, foreldre og venner har hatt å si for valget, og vi har snakket om betydningen av sosial bakgrunn for folks utdanningsvalg mer generelt. Jeg oppfatter at informantene har en god forståelse av slike forhold. Som jeg skal komme tilbake til senere, kan ikke denne studien gi støtte til Furlong og Cartmels (1997; 2007) ”epistemological fallacy of late modernity”. En individualistisk diskurs som blir uttrykt som personlige motiver ligger muligens lettere tilgjengelig, men informantene har altså få problemer med å forstå og formulere betydningen av strukturelle forhold.

Jeg har ikke systematisk samlet inn informasjon om informantenes sosiale bakgrunn. Likevel kommer informantene selv med eksempler på hvordan deres sosiale bakgrunn har spilt en rolle i deres personlige utvikling og valg av utdanning. Det som kommer frem i samtalene reflekterer informantenes bevissthet om temaet, men i tillegg kan samtalen også stimulere til å bringe frem innsikter som ligger mer latent hos dem. Videre springer disse refleksjonene nødvendigvis ut av reelle *erfaringer*. Når informantene reflekterer over temaet sosial påvirkning på egne valg, formulerer de den subjektive betydningen sosiale strukturer har hatt i deres tilfelle. Vi vet at jussutdanningen kan sees på som en arena for sosial reproduksjon (f. eks. Nordli Hansen 2000), og ingen vitnesbyrd tyder heller på at noen av informantene har vokst opp i hjem med særlig lav inntekt eller utdanningsnivå. Fire av de 19 har en mor eller far som selv er jurist. De fire er alle klare på at det har hatt betydning for deres egne valg. Særlig fortroligheten med faget og yrket er noe de trekker frem som en viktig faktor. Om enn i noe mindre grad har dette også vært en faktor for de andre informantene.

5.2.1 Forventninger

Informantene har til en viss grad ulike erfaringer med hvilke forventninger de har opplevd fra foreldrenes hold. De er raske til å peke på forskjellen mellom uttalte og uttalte forventninger. Et par av dem har foreldre som virket særlig aktive og eksplisitte.

En informant forteller om foreldre som var aktive i hans studievalg, og som lar ham bo gratis i egen leilighet, så lenge han får gode karakterer.

”Jeg ante ikke hvorfor jeg skulle begynne på juss... Jeg var fast bestemt på at jeg ikke skulle studere medisin, ikke økonomi og egentlig ikke juss. Og så skulle jeg ikke studere i Norge. Så jeg ante ikke, hva gjør du for noe da? Så fikk jeg beskjed hjemmefra, ok du kverulerer som en hest, kom igjen, juss er ditt fag. Så tenkte jeg det virket spennende, det er ingen andre i min familie som har gjort det, jeg har lyst å prøve det.”

Det er imidlertid de uttalte forventningene de fleste kan kjenne seg igjen i. Alle gir inntrykk av at foreldrene var fornøyd med at de hadde valgt å studere juss. Selv om de fleste får høre at de ”må gjøre det de har mest lyst til”, har foreldrene gjerne meninger om hvilke veier det er fornuftig å gå: ”(...) det er jo derfor foreldre setter seg ned søndags middag og argumenterer for de og de studiene da, fordi de mener at det er noe sikkert og noe ordentlig no”. Flere av informantene opplever at det å komme fra en ressurssterk bakgrunn i seg selv fører med seg et visst forventningspress:

”Så vil jeg tro at foreldrene vil jo ofte være en form for idealer, da, og bevisst eller ikke være litt førende for de valgene man tar, samtidig som miljøet man omgås i er det. Jeg tror jo det har en naturlig sammenheng med at man kommer fra en ressurssterk bakgrunn – da har man også ressurssterke forbilder, og en ressurssterk backing, som samtidig gjør forventningene større da. Og det er noe som også gjør fallhøyden høyere, noe som helt sikkert mange syns kan være vanskelig. Men at det vil være et sånt underliggende press i form av forventninger...”

Foreldres forventninger kan variere mellom å være høye og moderate. Forskjeller her kan naturligvis ha en del med sosial bakgrunn å gjøre (selv om foreldre med beskjeden utdanning og inntekt også kan ha høye ambisjoner for sine barn). En informant gir et eksempel på dette – hun opplever lite forventningspress, og knyttet det opp mot at hun kommer fra distrikts-Norge og ikke har noen jurister i familien:

”Det er det som er så genialt med å ikke ha noen jurister i familien, for jeg har ikke hatt noen forventninger. Ikke noe press, nå sier jeg ikke at dere har hatt press eller noenting. Men uansett, det at jeg dro til Oslo og

studerte juss, det syns alle er kjempestas liksom. Og så at jeg har kommet så langt, altså de har jo egentlig ikke peiling, de syns jo det er helt genialt, fjerde avdeling, wow, ja ikke noe stress i det hele tatt.”

Å høre om søsken som hadde gått andre veier er også illustrerende med tanke på foreldrenes forventninger. Uten at dette var et punkt i intervjuguiden, dukket det opp i flere av fokusgruppene. To informanter snakker om søsken som har fått litt mindre aksept fra foreldrene for sine valg.

”Også broren min begynte på jussen, han er eldre enn meg, og han har hoppet av etter noen år, og han har, han har ikke sagt det sånn veldig tydelig, men jeg føler at han syns det er kjipt altså, overfor pappa, at liksom han har to sønner, og så begynte begge på jussen, og en hopper av, og at han syns det er ekkelt liksom, at pappa er skuffet liksom, eller...”

”Men jeg tror også det med at forventninger... Selv om de sier at nei, vi legger ikke noe press på deg, så er det litt det at du skal helst ha en høyere utdanning. Jeg tenker på søsteren min, som har valgt noe helt annet, når da kjæresten hennes som er ferdig jurist, og jeg og farsan driver og prater, så føler hun seg litt utafør, og kanskje hun ikke helt har blitt godtatt den veien hun gikk, og at hun aller helst burde blitt jurist hun også...”

5.2.2 Fortrolighet

Det er kostbart å ta seg en lang utdanning. Med studielån og deltidsjobbing er det mulig å finansiere egne studier, men det er heller ikke uvanlig i Norge at foreldre bidrar med økonomisk støtte. Naturlig nok er det i fokusgruppene lite snakk om hvordan foreldre konkret har støttet disse studentene. Økonomisk støtte blir isteden i samtalerne en komponent blant flere andre komponenter, av begrepet ”oppbacking”. Det virker som om alle informantene kan kjenne seg igjen i at ”oppbacking” fra foreldrene har vært viktig, både i valget og gjennomføringen av jusstudiet. Moralsk støtte og oppmuntring, samt å utstyre dem med en viss *fortrolighet*, synes for informantene å være like viktige komponenter i dette, som det økonomiske.

For noen er det her snakk om fortrolighet med juristutdanningen og juristyrket, for andre er det fortrolighet med høyere utdanning generelt, og særlig profesjonsutdanningene. Juristyrket og juristutdanningen er jo veldig synlig i samfunnet, de preger nyhetene og TV-serier, og nyter generelt høy anseelse. Slik er på mange måter noen og enhver fortrolig med yrket og utdanningen. Videre kan vi imidlertid også snakke om fortrolighet i Bourdieus forstand, i betydningen en akademisk tankegang og kulturelle koder som gjør seg gjeldende ved studiestedet og i arbeidslivet. En fortrolighet som innebærer at man kan tenke om utdanningen at "dette er noe for meg", at det å velge juss fremstår som et fornuftig og rimelig alternativ.

For de fire som har juristforeldre har som sagt fortroligheten med faget og yrket hatt en viktig betydning for studievalget. En informant beskriver det litt spøkefullt som "mangel på fantasi":

"Jeg er veldig kjedelig, jeg bestemte meg veldig tidlig, det var jurist jeg skulle bli. Jeg har en far som er jurist, det er en klassiker, og hadde sett da, merkelig nok, jussen fra en positiv vinkling. Ingen har mast så mye om den, men den har alltid ligget som en sånn... Jeg var alltid med pappa på kontoret da jeg var liten, og fikk en sånn... "Ja, jeg syns det er hyggelig å skrive brev med folk, jeg." Og det er det man gjør, som regel, og... ja, nei, igjen litt mangel på fantasi kanskje..."

Andre igjen sier at de gjerne skulle ha reist mer, eller forfulgt andre prosjekter som smaker mer av "selvrealisering". For de fleste av dem var det noe veldig "naturlig" over å begynne på jussen.

Slik jeg forstår det, taler dette for at betydningen av fortrolighet i Bourdieus forstand er svært avgjørende. Selv om det sikkert finnes mange spennende prosjekter å ta seg til der ute, er de klare på at de er fornøyde med og slett ikke angrer på de valgene de har tatt. Som jeg har diskutert ovenfor, sees mange valgmuligheter og selvrealiseringsprosjekter på som noe spennende, men risikofylt. Den begrensede informasjonen om mange alternativer gjør at de fremstår som mer risikofylte, mens tradisjonelle profesjonsutdanninger som juss, medisin og økonomi beholder sin posisjon som trygge,

kjente og ettertraktede – for mange av informantene var også medisin og økonomi de mest fremtredende alternativene til juss.

Jeg har ikke her vitenskapelig dokumentert reproduksjon av sosial ulikhet, men jeg har beskrevet noen mekanismer som etter alt å dømme kan kvalifisere som *reproduksjonsmekanismer*. Tidligere i oppgaven har jeg slått fast at en vedvarende reproduksjon av ulikhet er veldokumentert, og jeg har kort presentert et rational choice-perspektiv og et Bourdieu-perspektiv. Motsetningen mellom de to perspektivene bunner i ulike forklaringsmetoder – empirien jeg har presentert kan også forklares ut fra begge perspektiver. Jeg har presentert empirien med en Bourdieu-inspirert ramme, men studievalget må også kunne kalles ”rasjonelt” i henhold til økonomiske hensyn og risikohensyn. Det viktigste i denne sammenhengen er at *informantene har vært påvirket av sine sosiale omgivelser i valget av jussutdanningen*.

5.3 Sammenfatning

De samfunnsendringer som kan forbindes med en individualiseringstese, har nok gjort at informantene forholder seg til viktige valg og orienterer seg i samfunnet på andre måter enn hva deres foreldre, og i alle fall deres besteforeldre, gjorde. Men de har altså ikke vært så opprivende at de rokker ved den velkjente sannheten at et individ er preget av sine sosiale omgivelser. *Begge de to teoretiske perspektivene er relevante for å forstå hvordan jusstudentene orienterer seg i samfunnet*. Enkelte vitnesbyrd om ”mangel på fantasi” og lignende etterlater i utgangspunktet lite rom til refleksive valg. Men også disse informantene tar del i fremstillingen av studievalget som en refleksivt utformet løsning på senmodernitetens utfordringer. *Jusstudentene har altså flere måter å snakke om seg selv og sine valg på*.

6.0 Analyse: Implikasjoner av studien for debatter om individualisering

Så langt i det analytiske arbeidet har jeg forsøkt å bruke begreper fra litteraturen om individualisering og en individualisert ungdomsfase til å forstå hvordan informantene orienterer seg i tid og samfunn. Videre har jeg drøftet på hvilke måter informantenes sosiale bakgrunn og omgivelser har vært med å påvirke det individuelle valget om å begynne på juristutdanningen. Mens drøftingen så langt har vært en teoretisk informert behandling av empirien, ønsker jeg nå å snu pilen, og undersøke hvordan empirien fra fokusgruppene kan brukes til å kommentere og nyansere de aktuelle teoretiske debattene. Altså, hva kan studentenes tilpasninger og erfaringer fortelle oss om relevansen av teorier om individualisering og beslektede teorier om young adulthood? Og til slutt, hva kan empirien si oss om spenningen mellom en individualisert ungdomsfase og sosial reproduksjon?

Her vil jeg først diskutere individualiseringsbegrepet ut fra to sentrale observasjoner jeg gjorde meg i forbindelse med fokusgruppene; for det første at informantene viste en evne til å formulere strukturelle sammenhenger, og for det andre at deres orientering i samfunnet varierer i løpet av ungdomsfasen. På bakgrunn av disse observasjonene vil jeg så diskutere og nyansere individualiseringsbegrepet. Til slutt vil jeg ta for meg hvordan empirien kan benyttes til å løse opp i den teoretiske spenningen mellom individualiseringsperspektivet og ulikhetsperspektivet.

6.1 Informantene mangler ikke strukturell forståelse

Selve det faktum at informantene selv forstår og formulerer betydningen av sosiale forhold for individuelle valg, kan utgjøre en kritikk av en del formuleringer av individualiseringstesen. Det er et poeng hos både Beck og Bauman at den sosiale struktureringen av ulikhet gradvis forsvinner fra offentlig diskusjon og folks bevissthet:

”(...) *processes of individualization deprive class distinctions of their social identity*” (Beck 1992: 100, kursiv i originalteksten). Tilsvarende munner Furlong og Cartmels (1997; 2007) forståelse av individualisering ut i ”the epistemological fallacy of late modernity”, som innebærer at sosiale ulikhetsmekanismer skyves vekk fra folks oppmerksomhet, selv om de stadig er virksomme. Tanken er at denne avledningen av oppmerksomhet, eller en falsk bevissthet, skyldes en mer turbulent og uoversiktlig samfunnsstruktur, samt en stadig mer omgripende individualistisk diskurs:

”The distinctive feature of the stories told in our times is that they articulate individual lives in a way that excludes or suppresses (prevents from articulation) the possibility of tracking down the links connecting individual fate to the ways and means by which society as a whole operates (...)” (Bauman 2001: 9).

Som jeg har nevnt tidligere, kan det være oppklarende å se på denne teoretiske forventningen som en tese om livsbetingelsene for to typer selvforståelse i den nye moderniteten. Beck og Giddens løfter frem *refleksivitet* som en stadig mer sentral egenskap ved individet, forstått som evnen til å forme sin egen identitet og sin egen biografi. Samtidig ser mange sosiologer altså for seg at folk får det stadig vanskeligere med å forstå hvordan individuelle livssituasjoner er bundet opp i sosiale og institusjonelle prosesser. Vi kan skille de to typene selvforståelse ut som idealtyper, for å få klarhet i hva denne tesen innebærer.

Selv om Brannen og Nilsen er svært kritiske til individualiseringstesen, konkluderer også de med at unge mennesker mangler en grunnleggende forståelse av strukturelle forhold:

”Young people do not suggest that family and the state press heavily upon them. Nonetheless these agents regulate their lives, and remind us that not only the agency side needs consideration. Silence about the structural side of the dynamic does not mean it is unimportant in people’s lives. Rather structure and context form part of the taken for granted aspects of life that are omitted from people’s narratives and accounts provided in the research encounter” (Brannen og Nilsen 2005: 418).

Mye tyder altså på at både individualiseringstesens forsvarene og dens kritikere forventer en økt "choice biography"-refleksivitet og et tap av strukturell forståelse hos individet i dagens samfunn.

Med utgangspunkt i litteraturen blir det dermed en overraskelse at jeg ikke kan finne en slik mangel på forståelse av sosiale forhold hos mine informanter. De er i stand til å formulere egne og andres individuelle valg, både som "choice biography" og som resultat av de sosiale omgivelsers påvirkning. Det er altså mulig å besitte begge typer selvforståelse på én og samme tid, både en "choice biography"-refleksivitet og en forståelse av strukturelle forhold. I fokusgruppene snakket informantene først om de individuelle motivene de hadde for å begynne på jusstudiet. Senere ble de samme motivene satt inn i en sosial kontekst, når vi snakket om temaer som påvirkning fra foreldre.

Betydningen av at informantene viser en god forståelse av strukturelle forhold i fokusgruppene, begrenses imidlertid av to forhold. For det første kan det naturligvis tenkes at en slik forståelse er noe som i seg selv er sosialt strukturert, og er noe jusstudentene er blitt utstyrt med gjennom sin oppvekst og utdanning. For det andre kan det tenkes at formuleringene er noe som frembringes av samtalsituasjonen; at de vanligvis ligger mer latent hos den enkelte, og at slike temaer er noe jusstudenter sjelden snakker om ellers. Jeg tror begge disse forbeholdene er relevante, og begrenser gyldighetsområdet for den empiriske observasjonen.

Likevel kan jeg ta noen vesentlige lærdommer av å ha snakket med en gruppe unge mennesker om utdanningsvalg ut fra forskjellige perspektiver. Det grunnleggende skillet som trekkes opp i litteraturen, er mellom *selvpresentasjon som "choice biography" versus selvpresentasjon som en historie om ytre krefter*. I mine øyne blir det viktig å unngå å behandle dette som en rigid dikotomi.

I fokusgruppene ble studievalg omtalt på mange måter. Noen så på sitt eget valg enten som nokså tilfeldig, eller nokså automatisk ("mangel på fantasi"). En mulighet som flere

informanter antydde at man på noen måter er ”mindre bevisst” på sine valg når man er 18-20 år, enn man er senere i ungdomsfasen og ut livet.

”Jeg må bare si en ting, jeg synes det er morsomt, jeg føler at det er så innmari tilfeldig.. og det er vanskelig å begrunne ting logisk hvorfor man gjorde det ene og det andre. Det er rart, ting som har så mye å si, og så er så vanskelig å si noe fornuftig om..”

Men også informantene som antydde hvor tilfeldig ting hadde skjedd da man var noen år yngre, hadde likevel også formuleringer som viser til individuell refleksivitet i forbindelse med det samme valget (f. eks: ”Jeg velger juss fordi det er en trygg utdanning med gode muligheter i arbeidslivet”).

Den sentrale observasjonen er at informantene har et språk for begge ender av kontinuumet, både refleksiv handling og ytre krefter, lett tilgjengelig. Alle aspekter av individuell handling har i siste instans en aktør- og en strukturside. Det ville være merkelig om ikke også vårt såkalte dagligdagse språk, og vår dagligdagse ”bevissthet”, ikke hadde aspekter av begge sidene innbakt. Selv om man kan se tilbake på sine tidligere valg som nokså tilfeldige eller sosialt betinget, har nok også unge mennesker i 18-årsalderen evnen til å formulere sine valg som refleksive, individuelle valg.

Dermed mistenker jeg at Furlong og Cartmels ”fallacy”-mekanisme er for rigid tenkt. Det behøver ikke være noen automatikk i at en choice-diskurs faktisk *blokkerer* den strukturelle forståelsen, selv om den kan ta mye plass i dominerende diskurser. Videre mistenker jeg også at Brannen og Nilsen kunne endt opp med annerledes konklusjoner dersom de faktisk hadde stilt sine informanter spørsmål som direkte angår strukturelle forhold. Det at de finner en mangel på en bestemt diskurs, betyr ikke nødvendigvis at informantene deres mangler en bevissthet om strukturelle forhold, eller evnen til å formulere strukturelle sammenhenger.

Dersom vi derimot ser på skillet mellom en choice-diskurs og fortellinger om ytre krefter som et kontinuum, og begrenser hypotesen til at choice-diskursen vokser seg *gradvis*

sterkere i den nye moderniteten, tror jeg den kan ha mye for seg. Hos Beck og Beck-Gernsheim finnes en formulering av hypotesen på denne litt mer edruelege måten:

”If biographies spoke only of ‘blows of fate’, ‘objective conditions’ and ‘outside forces’ that ‘overwhelmed’, ‘predetermined’ or ‘compelled’, that would refute our formulated theory, for it has been argued that individuals have to perceive themselves as *at least partly* shaping themselves and the conditions of their lives...” (Beck og Beck-Gernsheim 2002: 25, min kursivering).

Dette kan virke som et marginalt poeng, men jeg mener det blir aktuelt når sosiologer bygger sine teorier på antagelsen om en blokkert strukturell forståelse. Dermed mener jeg at diskusjonen her blir en relevant kritikk av Furlong og Cartmels ”fallacy of late modernity”, og andre beslektede teorier som hviler på antagelsen om falsk bevissthet. *Det bør være et åpent spørsmål om fremveksten av en choice- diskurs faktisk lammer folks strukturelle forståelse.*

I fokusgruppene viste altså informantene seg å være i stand til å formulere innsikter om sosial påvirkning på individuelle valg. Dette gjør at jeg kan studere hvordan studievalget deres er preget av sosial påvirkning, i tillegg til at jeg kan dra nytte av innspill fra informantene i mitt arbeid med de aktuelle teoretiske spørsmålene.

6.2 Ulike orienteringer i løpet av ungdomsfasen

Gjennomgangen av informantenes tanker om de tre forskjellige fasene – frem mot valget av juss, tiden som jusstudent, og arbeidslivet etterpå – viser at informantenes orientering i samfunnet varierer betydelig fra slutten av tenårene til slutten av tyveårene. Etter videregående skole begynte noen mer eller mindre rett på jussen, mens andre prøvde ut andre utdanninger og andre prosjekter. Felles for dem alle var tanken om at ”det frie ungdomslivet” er noe man må være litt på vakt overfor – og valget av juss blir sett på som en slags garantist mot risikoene det fører med seg. Videre innebærer jusstudiet en mer langsiktig orientering, der man konsentrerer seg om å sikre seg en solid og

anvendelig utdanning. Utdanningen verger også på mange måter mot de individuelle farene som kan forbindes med et samfunn som oppfattes som mer uoversiktlig, turbulent og "flytende" enn det var for noen tiår siden. Med utdanningen på plass, ser informantene frem til å ta del i arbeidslivets utfordringer, og håper å realisere seg selv på denne måten, ved å innta en fleksibel innstilling og bryne seg på stadig nye utfordringer.

I denne fortellingen om kronologien i studentenes orienteringer, er det ikke noe én-til-én-forhold mellom informantenes erfaringer og nøkkelbegreper fra litteraturen om individualisering og young adulthood. Begreper som usikkerhet, risiko, fleksibilitet og selvrealisering er alle høyst relevante i fortellingen, men på ulike måter ved ulike tidspunkter i livet. I fremstillingen har jeg lagt vekt på at betydningen av *usikkerhet* for informantene på sett og vis blir snudd på hodet i løpet av det kronologiske forløpet. Mens usikkerheten etter videregående skole først og fremst er negativt ladet, og noe som må kues gjennom en sikker utdanning, er det etter utdanningen noe som omfavnes og får hovedsakelig positiv valør.

Denne observasjonen taler for at begreper om individualisering og en individualisert ungdomsfase bør være åpne for nyanser og variasjoner, også innad i det individuelle livsløp, dersom de skal ha noe gyldighet. Flere forskere har pekt på at folks og ungdoms orienteringer naturligvis også varierer betydelig mellom ulike sosiale kontekster, og mellom folk med ulik sosial bakgrunn. Brannen og Nilsen (2002; 2005) finner for eksempel store sprik mellom orienteringene hos ulike grupper ungdommer, som forfølger vidt forskjellige livsprosjekter. Det er heller ikke rimelig å forvente at mine informanternes måter å orientere seg i samfunnet på, nødvendigvis er noe de har til felles med ungdom som har en annen bakgrunn og driver med helt andre ting. *Dermed bør et begrep om individualisering og en individualisert ungdomsfase være såpass åpent at det tillater variasjoner, både innad i livsløpet og mellom sosiale kontekster.*

6.3 Diskusjon av individualiseringsbegrepet

På sidene over har jeg diskutert empirien fra fokusgruppene opp mot teorier om individualisering og en individualisert ungdomsfase. Jeg vil hevde at de observasjonene jeg har gjort, og tolkningen av dem, gjør krav på en viss gyldighet også utenfor de 19 jusstudentene jeg har snakket med. Tanken er videre at dersom observasjonene faktisk er relevante for et større ”øvre middelklasse”-segment av ungdomsbefolkningen, har de noen klare implikasjoner for teorier om individualisering. Jeg har argumentert for at et begrep om individualisering og en individualisert ungdomstid bør være bredt nok til å fange opp variasjoner, både innad i et livsløp så vel som mellom sosiale kontekster. Videre faller teorier om individualisering lett igjennom dersom de ikke innrømmer ulikhets- og reproduksjonsmekanismer en stadig seiglivethet. I tillegg har jeg advart mot å gjøre for mye ut av hypoteser om en utbredt form for falsk bevissthet; for informantene i denne studien er det i alle fall fortsatt mulig å observere og forstå seg på de samme seiglivede mekanismene.

Hva er så igjen av individualiseringsbegrepet? Det er snakk om et omstridt begrep, og det skorter ikke på bidrag som konkluderer med at begrepet ikke kan brukes til noe fornuftig (f. eks. Krange og Øia 2005, Atkinson 2007). Det er nok riktig å hevde at individualiseringsbegrepet er mangelfullt når det kommer til presisjon og tilknytning til empiri. I tillegg har begrepet en tendens til å fylles med komponenter eller delhypoteser som fort kan vise seg å være overdrevne, slik som med tesen om en fortrenkning av folks strukturelle forståelse. På den annen side har teoriene om individualisering og en individualisert ungdomsfase utstyrt meg med en tolkningsramme som har ledet meg til en del meningsfulle observasjoner.

Som nevnt tidligere i oppgaven er en presis og uttømmende definisjon av individualiseringstesen vanskelig å oppdrive. Beck, Bauman og Giddens bruker hele kapitler og bøker på å male frem hva de legger i begrepet. I tillegg legges det gjerne opp til at individualiseringsprosesser slites mot andre prosesser og strukturer, slik at de kan være vanskelig å skille ut og identifisere. Til tross for denne mangelen på klarhet, har

begrepet oppnådd en utbredt bruk og popularitet (så vel som hard kritikk og upopularitet på andre kanter), noe som gjør at begrepet etter hvert *lever sitt eget liv*, mer eller mindre løsrevet fra de opprinnelige forfatterskapene. I en viss forstand er dette også helt nødvendig, på grunn av begrepets mangelfulle presisjon og tilknytning til empiri. Jeg har inntrykk av at ”individualisering” ikke nødvendigvis har det samme innholdet i alle de spesialiserte debattene det inngår i. Det er på mange måter en uheldig utvikling dersom forskere strør om seg med begreper uten innhold det finnes noen enighet om. Videre er det uheldig dersom spredningen av individualiseringsbegrepet fører med seg en overdreven tro på individets selvtilstrekkelighet hos forskere og ikke minst hos beslutningstagere, slik Brannen og Nilsen (2005) uttrykker bekymring for.

På den annen side kan det være positivt at individualiseringsbegrepet lever sitt eget liv, hvis det kan stimulere forskere til å åpne øynene for dimensjoner de ellers ikke ville ha fanget opp. Modernitetsteoretikerne kommer med påstander om hvordan storstilte samfunnsendringer og strømninger i kulturen får konsekvenser for sosiale relasjoner og individuelle tilpasninger. Påstandene er gjerne komplekse, og tidvis upresise, men samtidig kan de stimulere til å løfte blikket fra en spesialisert forskningsfront og se større sammenhenger. Den kritikken jeg har kunnet rette mot individualiseringstenen ut fra det empiriske materialet, peker mot at begrepet bør defineres bredt, og være åpent for betydelige empiriske variasjoner. I mine øyne bør individualiseringsbegrepet ideelt sett behandles som et *sensitizing concept* (Blumer 1954), der det gis konkret mening i konkrete kontekster, gjennom empiriske studier. Mange tendenser i samfunnet, som markedsstyring i politikken eller fremelskingen av ”the American dream” i massemedia, utgjør utvilsomt utfordringer for tradisjonelle gruppedannelser. De konkrete utslagene dette får, bør derimot få stå åpent.

Etter denne diskusjonen står jeg igjen med et åpent begrep om individualisering, som innebærer at institusjonelle og kulturelle samfunnsendringer stiller individet overfor visse utfordringer – mens måten individet møter utfordringene på, holdes åpent. De institusjonelle endringene gjør at individet i større grad må forholde seg til usikkerhet, mens de kulturelle endringene gjør individet opptatt av å realisere seg selv. Dermed

tvinges individet i større grad til å innta en refleksiv holdning til eget liv; hva slags konkrete valg dette resulterer i, bør imidlertid være et åpent spørsmål.

Med andre ord er et slikt åpent begrep om individualisering på linje med Adams' (2006) behandling av refleksivitetsbegrepet. *Med et åpent individualiseringsbegrep blir også refleksivitetsbegrepet åpent*; hvilke valg folk treffer på basis av refleksive vurderinger, vil nok variere betraktelig mellom grupper. I tillegg viser denne studien at folk også møter slike utfordringer på ulike måter i ulike stadier av livsløpet.

På denne måten har individualiseringsbegrepet vært en meningsfull tolkningsramme for hvordan jusstudentene oppfatter sin situasjon og hvordan de forholder seg til sine valgmuligheter. Fokusgruppene illustrerer på mange måter hvordan samfunnsmessige endringer får følger for individuelle tilpasninger. Informantene forholder seg til et dramatisk utvidet antall valgmuligheter innen utdanning, et stadig omskiftende arbeidsmarked og et dominerende kulturelt krav om å skape seg selv. I deres oppfatning har samfunnet har endret seg en god del siden deres foreldre var unge, og de oppfatter betydelig usikkerhet knyttet til de mange valgmulighetene de må ta stilling til. Og videre, i informantenes forhåpninger og innstilling mot det fremtidige arbeidslivet kan man gjenkjenne denne samme "senmodernitetens grunnleggende usikkerhet", som de ønsker å mestre gjennom en fleksibel innstilling.

6.4 Individualisering kan styrke betydningen av sosial bakgrunn

Men hvordan passer reproduksjon av sosial ulikhet inn i dette bildet? Her er vi tilbake ved utgangspunktet for oppgaven. Jusstudentene har alle forutsetninger til stede for å være individualiserte og refleksive – de er unge og ressurssterke, og har et hav av valgmuligheter. I gjennomgangen over har jeg også argumentert for at individualiseringsperspektivet er nyttig for å forstå hvordan de orienterer seg i tid og samfunn. Paradokset, eller den teoretiske spenningen mellom individualisering og reproduksjon, kommer frem når vi betrakter hvor viktige de sosiale omgivelsene har vært

for informantenes valg av juristutdanningen. *På den ene side forholder de seg til valgmuligheter på måter som samsvarer med individualiseringstesen – på den annen side spiller sosiale omgivelser en viktig rolle i valgene de faktisk tar.* Dette er den paradoksale situasjonen som Furlong og Cartmel med flere påpeker. Ungdom skal etter alle solemerker være ”formen og avantgarden for det egne liv” (Beck 1997), men samtidig treffer de valg som både er preget av, og bidrar til å opprettholde, sosiale strukturer. Hvordan kan dette henge sammen?

Dersom man vil løse opp i paradokset, må man vise til hvordan individualiseringsprosesser og ulikhetsprosesser påvirker hverandre gjensidig. Mot slutten av kapittel 3 hevdet jeg at Adams’ begrep om *post-reflexive choice* (2006) åpner opp for å studere en slik gjensidig påvirkning. Videre skisserte jeg to hypoteser om hvordan en gjensidig påvirkning konkret kan tenkes å foregå. Den første gikk ut på at individualisering maskerer hvordan objektive mulighetsbetingelser er sosialt strukturerte, gjennom en voksende individualistisk logikk i dominerende diskurser. Dermed oppfatter folk sine liv som primært formet av deres egne valg, mens sosiale strukturer fortsetter å være virksomme i det skjulte. De empiriske observasjonene jeg har gjort kan ikke gi direkte støtte til en slik hypotese, i og med at informantene gir inntrykk av å ha en klar forståelse av sosiale sammenhenger. Likevel kan det godt hende at den aktuelle mekanismen – at en individualistisk diskurs tar oppmerksomhet bort fra systematiske ulikheter – er virksom på en mindre altoverskyggende måte.

Den andre hypotesen gikk ut på at en forlenget ungdomsfase preget av usikkerhet og uoversiktighet, kan gjøre sosial bakgrunn viktigere. Dermed vil individualisering styrke den sosiale reproduksjonen av ulikhet. En slik hypotese kan i stor grad støttes av datamaterialet fra fokusgruppene.

Det var først når en informant selv formulerte denne innsikten, at jeg virkelig fikk øynene opp for at dette kan være en sentral mekanisme. Mot slutten av fokusgruppene presenterte jeg det teoretiske paradokset for informantene: ”Hvordan kan det ha seg at sosiale strukturer forblir så stabile over tid, når folk har stadig flere muligheter til å gå nye

individuelle veier?” Svarene jeg fikk ble stort sett de samme svarene som jeg allerede hadde fått tidligere i samtale, mens vi snakket om sosial påvirkning på studievalg. Informantene hadde naturligvis ikke inngående kjennskap til den fagspesifikke debatten om individualisering, men de så altså ingen grunn til at de sosiale påvirkningsmekanismene skulle slutte å være virksomme i dagens samfunn – selv om folk må forholde seg til flere valgmuligheter og en mindre oversiktlig situasjon.

Poenget informantene kom med angår selve valgsituasjonen etter videregående: *Stilt overfor et hav av valgmuligheter, er det naturlig at unge mennesker går veier de føler seg fortrolige med.*

F: ”(...) Og i forlengelsen av det, hva man selv oppfatter som normalt. Hvis du er bosatt på Oslo vest og du omgås med mennesker og har foreldre som har lang utdanning, så blir det det som fester seg som det normale. Og sikkert ubevisst (...) så tenker ikke folk i de baner at nå skal jeg starte et eller annet, og jobbe meg opp fra bunnen, og kjøre på det jeg kan – de tenker som så at nå skal jeg bruke biblioteket til pappa og så skal jeg ta jusstudier, for det har han fortalt meg om, og jeg ser jo på det som normalt. Mens en som kommer fra en familie uten noe høyere utdanning, vil se på det som mye mer fremmed, og det vil kreve en større motivasjon for å starte, og en større bevisstgjøring av egne valg når du er 18 år gammel, at det er dette jeg virkelig vil. Og det er hvertfall mitt inntrykk at færre og færre har et bevisst forhold til hva de virkelig vil når de er 18 år gamle – og da faller du gjerne tilbake på kjente ting... Det kan (være) din ulempe hvis du kommer fra et hjem der utdanning ikke har vært et tema i det hele tatt.

(...) ”hva er det jeg skal gjøre med livet mitt?”, da tenker man lettere at du skal bli lege eller jurist, hvis de fleste på foreldremøtet er leger eller jurister. Da ser man rundt seg og tenker.. uten at du nødvendigvis reflekterer så mye rundt det. Det blir mer sånn bakenforliggende, og så plutselig er du på jussen.”

Moderator: ”(...) det er veldig interessant, altså du ser for deg at 18-åringer nå har mindre peiling på hva de vil?”

F: ”Det er jeg helt overbevist om, og det følger bare av at det er flere valgmuligheter.”

At unge mennesker i denne forklaringen tar sine valg nokså ”ubevisst”, velger jeg å ta med en klype salt. Når informantene beskrev sine egne studievalg, tok de i alle fall med elementer av bevisste, refleksive vurderinger. Som jeg har understreket tidligere, hadde informantene flere måter å snakke om individuelle valg på; i noen sammenhenger fokuserer de på indre beveggrunner, i andre sammenhenger fokuserer de på de ytre.

Informantens kommentar er verdifull fordi den setter en bestemt mekanisme i fokus, nemlig at *en uoversiktlig valgsituasjon kan gjøre sosial bakgrunn desto viktigere*. Mekanismen kan tjene som en nøkkel til å åpne opp det teoretiske paradokset.

Hypotesen kan støttes, ikke bare med denne informantens kommentar, men også med informantenes orientering i samfunnet generelt. Som jeg har snakket om, oppfattet de betydelig usikkerhet og uoversiktligheit i forbindelse med valgsituasjonen etter videregående. Mange alternativer fremstod som risikofylte, og de endte med å velge juss. Valget av juss fremstod som tryggere, blant annet fordi det er et studium de var kjente og fortrolige med. Og videre, denne fortroligheten har sammenheng med sosial bakgrunn.

6.5 Teoretiske implikasjoner

Analysen ovenfor tyder på at de samfunnsendringene som har blitt forsøkt samlet under begrepet individualisering, ikke utvisker betydningen av sosial bakgrunn for individuelle valg. På den ene side tvinger samfunnsendringer individet til å ta viktige valg under betydelig usikkerhet og uoversiktligheit. På den annen side fortsetter folk å ta valg som gjerne er knyttet til sosial bakgrunn. Selv om samfunnsutviklingen kan sies å skyve mer ansvar over på individet, tar ikke individer sine beslutninger i et sosialt vakuum – de individuelle valgene påvirkes av og trekker veksler på sosiale strukturer.

Det kan være oppklarende å angripe denne sammenhengen i to trinn, i tråd med Adams' begrep om *post-reflexive choice*: "(...) to fully understand contemporary identity formation we need to also emphasize what comes 'after' that moment of reflexive awareness..." (Adams 2006: 523). Altså, selv om vi aksepterer at individuelle valg i økende grad preges av refleksivitet (det første trinnet) – må vi fortsatt studere hvordan de samme valgene inngår i sosiale kontekster (det andre trinnet). Det blir å tilskrive individer en overdreven frihet, dersom man ser for seg at refleksivitet gjør sosial kontekst irrelevant. For unge mennesker uten de store ressursene å mobilisere, blir friheten til å velge fort besværlig, og utfallene fort uheldige (Heggen 2004). Adams illustrerer dette

ved å diskutere studier av underprivilegerte grupper i Storbritannia, med informanter som er refleksive i Giddens' forstand, men som mangler ressurser til å kunne bryte ut av sin marginaliserte posisjon: "Reflexivity in this context does not bring choice, just a painful awareness of the lack of it" (Adams 2006: 525).

Med ressurser kommer valgfrihet, men heller ikke de ressurssterke informantene i denne studien foretar sine valg uavhengig av sosiale strukturer. Når de unge velger "tradisjonelt" (for eksempel en tung profesjonsutdanning, slik foreldrene har gjort før dem), kan det altså like fullt være et refleksivt valg, i den forstand at det må velges aktivt, som ett alternativ blant mange. Men vi bør ikke stoppe der. Når beslutningen ofte faller på det "tradisjonelle" – *etter* en vurdering som kan kalles refleksiv – illustrerer det at sosiale strukturer fortsatt er virksomme.

Det analytiske skillet mellom refleksivitet og *post-reflexive choice* svarer til et skille mellom hvordan individet oppfatter og håndterer sine valgmuligheter, "sett innenfra" – og hvordan valgene man tar er påvirket av sosiale strukturer, og kan bidra til å opprettholde eller endre disse strukturene, "sett utenfra". Debatten om individualisering kan med fordel betraktes ut fra dette skillet. Klasse- og lagdelingsforskere avviser gjerne individualiseringstesen ved å henvise til den vedvarende reproduksjonen av sosial ulikhet, som idag i stor grad går via valg av utdanning (f. eks. Nordli Hansen og Mastekaasa 2003: 75-6). *Sett utenfra er det få tegn til endring*. Andre deler av faget, som for eksempel ungdomsforskningen, har på sin side latt seg inspirere av teorier om individualisering. Sett i forhold til klasse- og lagdelingsforskning er det her et større fokus på kvalitative studier og ungdommers subjektive erfaringer. Man finner altså rikelig med tendenser til at unge menneskers subjektive opplevelse av egen situasjon har gjennomgått viktige endringer – men uten at disse endringene nødvendigvis gir utslag på struktureringen av sosial ulikhet.

I fokusgruppene fikk jeg indikasjoner på at de samfunnsendringene som forbindes med individualisering, snarere *styrker* betydningen av sosial bakgrunn for valg av utdanning. Beck og Bauman stiller opp *usikkerhet* som det kanskje mest grunnleggende kjennetegnet

på den nye moderniteten. Usikkerhet har vært svært sentralt for hvordan informantene har oppfattet sine muligheter og orientert seg i samfunnet – men det har ledet dem mot trygghet, de har søkt løsninger de er fortrolige med. Videre er fortrolighet med en solid profesjonsutdanning som jussen, sosialt strukturert. Som jeg har nevnt tidligere blir gjerne foreldrene desto viktigere støttespillere, når barna konfronteres med en risikofylt situasjon (Leccardi og Ruspini 2006: 2). Igjen er det betydelige skjevheter, når det gjelder hva slags ressurser som kan mobiliseres fra foreldrenes hold (Furlong og Cartmel 2007: 70).

Beck har nok i så måte overdrevet betydningen av den såkalte ”oppløsningen” av familieinstitusjonen. En viktig komponent av individualiseringstenen slik den legges frem av Beck, er at sosial bakgrunn gir stadig færre konkrete handlingsanvisninger (1992: 131). Riktignok har individet mange alternativer å velge mellom, og står selv hovedansvarlig for valgene som tas, men noen valg er mer sannsynlige enn andre – og dette avhenger i stor grad av individets sosiale omgivelser. Forventninger, støtte og råd i forbindelse med studievalget kan sees på som nettopp handlingsanvisninger. Individuelle tilpasninger kan ikke løskobles fra sosial bakgrunn og kontekst – dette er også en innsikt informantene selv formulerer i intervjuene.

6.6 Debatten er unødig polarisert

Jeg sitter igjen med inntrykket av at debatter om individualisering ofte er unødig polariserte. Modernitetsteoretikerne er ivrige etter å sette fingeren på hva som er galt med den ”gjengse” forståelsen i faget, og dermed bruker de muligens for lite krefter på et såpass ”vanlig” tema som sosialt strukturert ulikhet. På samme måte kan ønsket om å plukke fra hverandre individualiseringstenen hos mange kritikere, føre til at de lukker øynene for nye dimensjoner av menneskelig erfaring som ikke nødvendigvis har noen direkte sammenheng med klassiske bakgrunnsvariabler. For Adams (2006: 511) har debatten nådd en ”conceptual stalemate”, som vi bør søke å komme oss ut av. I den grad debatten om individualisering kan kalles en skyttergravskrig, argumenterer denne

oppgaven for å legge ned våpnene og heller samarbeide om å komme seg videre.

Individualiseringsprosesser og reproduksjonsmekanismer finner sted i en felles sosial virkelighet. Videre speiler debatten på mange måter de evige dualitetene mellom aktør og struktur, og mellom endring og stabilitet. Som sosiologer bør vi ikke her velge side, men heller studere selve forholdet mellom dem; samspillet mellom individualisering og sosial reproduksjon.

Når så de empiriske realitetene blir tolket som paradoksale i ungdomsforskningen, er det fordi man tar utgangspunkt i denne abstrakte og polariserte teoretiske debatten. Som nevnt presenterte jeg paradokset for informantene, og spurte om de hadde noen kommentarer til det. Ett svar jeg fikk er illustrerende i denne sammenheng:

”De føler det er et gullkorn hvis de klarer å bruke det ordet (paradoks). (...) Man kan si at, man kan stille problemstillingen, hvorfor er det ikke slik at, som du sier, de sosiale handlemønstrene påvirkes av økonomien (her refererer informanten til den generelle utvidelsen av valgmuligheter og ressurser), liksom. Det mener jeg er en like dekkende problemstilling av faktum som å si at det er et paradoks, for det er det ikke, det er ikke noe motsigelse at man ikke blir påvirket, mener jeg da.”

Jeg har argumentert for at paradokset kan løses opp, dersom vi innser at kjente faktorer som familie og fortrolighet fortsatt er virksomme – selv om unge mennesker må ta viktige valg under betydelig usikkerhet. Ved nærmere ettersyn er det faktisk lite forbløffende at unge mennesker søker seg mot det de er fortrolige med, i en usikker og uoversiktlig situasjon.

7.0 Konklusjon

Utgangspunktet for oppgaven var den teoretiske spenningen mellom på den ene side teorier om individualisering og en ny modernitet, og på den andre side, den vedvarende reproduksjonen av sosial ulikhet i samfunnet. Teorier om individualisering går ut på at omfattende samfunnsendringer stiller individet overfor stadig flere valg, og videre at valgene får større usikkerhet og uforutsigbarhet knyttet til seg. I møte med disse valgene kan individet i stadig mindre grad lene seg på identitetsbærende fellesskap, og må selv refleksivt utarbeide sin egen biografi. Individualiseringsperspektivet har møtt på hard kritikk fra et klassisk ulikhetsperspektiv, der det pekes på at folks sosiale bakgrunn fortsatt har mye å si for hvilken utdanning man velger, og hvilken posisjon og inntekt man oppnår senere i livet. Juristutdanningen er et eksempel på en utdanningsinstitusjon som har en skjev sosial rekruttering, som samtidig er en rekrutteringsarena for høye posisjoner i arbeidslivet. Hvordan kan jusstudenter sies å refleksivt forme sine egne liv, når selve valget av juss er en sosialt strukturert praksis?

I dette siste kapitlet vil jeg systematisere de empiriske observasjonene og teoretiske argumentene jeg har gjort i oppgaven, gjennom å svare på de problemstillingene jeg la frem i innledningen. De fire første delspørsmålene har ledet til noen viktige empiriske observasjoner, som alle har implikasjoner på et teoretisk plan. Implikasjonene nøstes opp under det siste og mest sentrale delspørsmålet, som dreier seg om den teoretiske spenningen mellom et individualiseringsperspektiv og et klasseperspektiv. Den empiriske virkeligheten jeg fikk presentert av informantene hadde plass for både individualisering og sosiale reproduksjonsmekanismer. Videre er det snakk om en virkelighet som er sammensatt, men som det går an å forstå seg på. På bakgrunn av dette tar jeg til orde for en nyansering av den teoretiske debatten.

7.1 Orientering i tid og samfunn

En viktig del av denne studien har vært å undersøke *hvordan informantene orienterer seg i tid og samfunn*. Dette er fokuset for de to første delproblemstillingene, og det utgjør grunnlaget for en empirisk forankret diskusjon av individualiseringsperspektivet. Spørsmålene jeg stilte innledningsvis var: *Hvordan oppfattet informantene situasjonen etter videregående, og hvordan begrunner de valget av juss? Hvordan orienterer de seg underveis på jusstudiet og frem mot arbeidslivet?*

Med disse spørsmålene har jeg forsøkt å fange inn jusstudentenes orienteringer gjennom hele ungdomsfasen. Etter videregående kan spørsmålet ”hva skal jeg gjøre med livet mitt?” virke overveldende. Mulighetene oppfattes som uendelige, uoversiktlige og ofte risikofylte. Valget av juss kan begrunnes på mange måter; jeg har fokusert på hvordan valget for alle informantene fungerer som en ønsket reduksjon av usikkerhet. På jusstudiet kan man konsentrere seg om å nå synlige, fastlagte mål, og dermed slippe byrden med å forholde seg til stadig nye valg. Videre plasseres forhåpninger om selvrealisering i det fremtidige arbeidslivet. Med den solide utdanningen i boks kan man her beherske samfunnets grunnleggende usikkerhet, og bruke den til noe positivt. Forestillinger om selvrealisering har sammenheng med det å være fleksibel og mobil, og å oppsøke stadig nye utfordringer i arbeidslivet. Selv om juristyrket på mange måter kan kalles tradisjonelt, fyller informantene på denne måten yrket med et mer senmoderne innhold.

Jeg finner at *usikkerhet* og *selvrealisering* er de to mest sentrale dimensjonene for hvordan jusstudentene orienterer seg. Jusstudentene oppfatter at det å redusere og mestre samfunnets grunnleggende usikkerhet, samt å oppnå en eller annen form for selvrealisering, er de viktigste utfordringene for dem, som unge mennesker i et senmoderne samfunn. Dette er en virkelighetsoppfatning som stemmer godt overens med teorier om individualisering. Informantene oppfatter at det er opp til dem selv å finne løsninger på utfordringene, som er gitt dem av samfunnet i stort. I Becks ord må de refleksivt utarbeide ”biografiske løsninger på systemiske problemer” (1992: 137).

Utfordringene kan sies å være frembrakt av de institusjonelle og kulturelle samfunnsendringene som for Beck, Bauman og Giddens driver frem individualisering. To enkle eksempler kan være at samfunnets funksjonelle differensiering stiller de unge overfor mange flere utdanningsalternativer, samt at massemedia i økende grad presser frem budskapet om individuell selvrealisering. Det å velge å studere juss kan sees på som en løsning på utfordringene, som imøterkommer både kravet om å mestre usikkerhet, og kravet om å oppnå selvrealisering.

Jusstudentenes løsning er en sammensatt løsning, som innebærer ulike orienteringer i løpet av ungdomsfasen. Dette tyder på at også utfordringene – å mestre usikkerhet og å oppnå selvrealisering – er sammensatte. Det finnes ingen enkle løsninger. *Videre er dette én løsning blant mange mulige.* I denne studien har jeg intervjuet ungdommer innenfor et relativt homogent segment, og forskjellene med hensyn til hvordan man orienterer seg har vært nokså få. Det er ingen grunn til å tro at det ikke finnes andre segmenter av ungdomsbefolkningen som orienterer seg på andre måter – dette viser for eksempel Brannen og Nilsen (2002) i sin studie. Et meningsfullt begrep om individualisering må derfor defineres åpent nok til å kunne fange opp slike variasjoner, både mellom grupper og innad i den enkeltes biografi.

7.2 Betydningen av sosiale omgivelser for studievalget

Gjennomgangen over fokuserer på hvordan individet blir møtt med visse typer utfordringer, som er drevet frem av samfunnsendringer over lengre tid. Det er et viktig poeng for Beck, Bauman og Giddens at oppgaven med å løse utfordringene i hovedsak faller på individet selv. Innebærer så dette at individets sosiale bakgrunn, og de sosiale kontekster det inngår i, blir irrelevante for de valgene individet treffer? Her har jeg fokusert på valget av juss som utdanning. Den tredje delproblemstillingen lød, *På hvilke måter gir informantene uttrykk for at studievalget har vært preget av deres sosiale omgivelser?* Spørsmålet er særlig relevant med tanke på at reproduksjonen av sosial ulikhet i våre dager først og fremst går gjennom utdanning. Informantene gir generelt

uttrykk for at sosiale omgivelser, og særlig foreldre, har hatt mye å si for deres studievalg. To viktige stikkord er *forventninger* – hva slags uttalte og uuttalte forventninger man opplever fra foreldre og andre nære personer, og *fortrolighet* – i hvilken grad man er utstyrt med en fortrolighet med jussen gjennom sine sosiale omgivelser.

Jeg har ikke gjort noen systematisk studie av reproduksjon, men det har vært viktig å trekke inn spørsmål om sosiale forhold i fokusgruppene. Svarene informantene gav tyder på at sosial bakgrunn er av en sentral betydning også i det senmoderne samfunnet. Klassebetingede forskjeller utgjør et tungt og gjenstridig fenomen, også i møte med omfattende samfunnsendringer. *Mens individualiseringsperspektivet er særlig relevant for å forstå hvordan informantene oppfatter og forholder seg til viktige valg, er ulikhetsperspektivet nødvendig for å forstå hvordan noen valg blir mer sannsynlige enn andre.*

7.3 Forståelse av sosiale sammenhenger

I tillegg viser også disse svarene at informantene behersker flere måter å snakke om individuelle valg på. Som del av problemstillingen stilte jeg spørsmålet, *Hva slags forståelse har informantene av sammenhengen mellom strukturelle forhold og individuelle valg?* Svaret er at de viste en god forståelse av slike sammenhenger. Dette taler imot en type hypotese som har blitt formulert både av forsvarere og kritikere av individualiseringstesen, nemlig at vår tids sterke individfokus fortrenger folks bevissthet om strukturelle forhold (Beck 1992, Bauman 2001, Furlong og Cartmel 1997, Brannen og Nilsen 2005, Bugge 2002). Ifølge de sterkeste formuleringene av denne hypotesen, mister folk evnen til å forstå strukturelle sammenhenger i takt med at de blir mer refleksive og opptatte av å forme sin egen biografi.

Jeg tror bekymringen fra litteraturen er høyst reell – det kan være flere mulige negative konsekvenser av at individfokuset øker i dominerende diskurser. Det er imidlertid etter

min mening et feilsteg å behandle det som en ren dikotomi – individfokuset kan vinne terreng, men det *fortrenger* ikke nødvendigvis strukturelle forklaringer. Dermed er det heller ingen automatikk i at en voksende individualistisk diskurs totalt skal blokkere folks strukturelle forståelse. Dette kan virke som et marginalt poeng, men det blir en relevant innvending idet man lar en teori hvile på en slik antagelse, slik Furlong og Cartmel (1997; 2007) gjør. Det at mine informanter viser en slik forståelse, kan naturligvis ikke sees som uavhengig deres utdanningsnivå, eller som uavhengig av at intervju situasjonen i seg selv stimulerer til det. Mitt poeng er at *individuelle valg som regel vil ha en aktørside og en strukturside, og at det skal mye til før folk totalt frarøves et språk for den strukturelle siden.*

7.4 Implikasjoner for motsetningen mellom et individualiseringsperspektiv og et klasseperspektiv

Det overordnede spørsmålet i problemstillingen var, *Hvilke implikasjoner har studien for motsetningen mellom et individualiseringsperspektiv og et klassisk ulikhetsperspektiv?* Svarene jeg sitter igjen med etter å ha analysert fokusgruppene er flerfoldige. Til å begynne med leder kompleksiteten i jusstudentenes orienteringer meg til å ta til orde for et åpent begrep om individualisering. Videre finner jeg at individualisering lever side om side med sosial reproduksjon i jusstudentenes tilfelle. Dermed mangler den teoretiske motsetningen sitt empiriske motstykke. Individualisering kan til og med tenkes å opprettholde og styrke reproduksjonen. I litteraturen åpnes det noen steder for denne muligheten, men da som regel via en tese om falsk bevissthet. Jeg peker på en annen mulig mekanisme for individualiseringens styrking av reproduksjon – nemlig at en usikker valgsituasjon gjør trygge løsninger enda mer attraktive. I lys av studien kan jeg til slutt hevde at debatter om individualisering ofte tar en unødig polarisert og lite fruktbar form.

7.4.1 Et åpent begrep om individualisering

Etter å ha studert jusstudenters orienteringer i lys av litteraturen om individualisering, står jeg igjen med et *åpent* begrep om individualisering. Det er vanskelig å benekte at det har skjedd viktige samfunnsendringer på institusjonelt og kulturelt nivå i løpet av de siste 40 år. Videre er det rimelig å anta at dette får konsekvenser for hvordan individer orienterer seg i samfunnet. Individualiseringstesen går nærmere bestemt ut på at samfunnsutviklingen gradvis utvider domenet for det individuelle valg. I min studie oppfatter jusstudentene at de som unge mennesker står overfor visse utfordringer, som kan sies å være drevet frem av de institusjonelle og kulturelle samfunnsendringene, og som de må forholde seg refleksivt til. Alternativene etter videregående blir stadig utvidet, og fremstår som uendelige. Samtidig forbindes mange av alternativene med en betydelig usikkerhet. Kulturelle endringer har gjort selvrealisering til et altomfattende krav, selv om det forblir et særs diffust begrep. Utfordringen om selvrealisering blir dermed besværlig – jusstudentene snakker mye om andre unge mennesker som ”hopper på” prosjekter som virker spennende, men som gjerne kan ende i frustrasjon.

Jeg har argumentert for at et sobert begrep om individualisering bør stoppe her, og overlate spørsmålet om hvordan folk reagerer på utfordringene til empirisk undersøkelse. En slik avgrensing er i tråd med Adams' skille mellom refleksivitet og *post-reflexive choice* (2006). I Kranges tredeling (2004) vil dette innebære at individualiseringsprosesser på det institusjonelle og det kulturelle nivået tvinger individet til å møte visse utfordringer på en refleksiv måte – mens spørsmålet om hvilke individuelle valg dette resulterer i, bør holdes åpent, som et empirisk spørsmål. Baumanns brede definisjon av begrepet oppfyller dette kravet til åpenhet:

”To put it in a nutshell, ‘individualization’ consists of transforming human ‘identity’ from a ‘given’ into a ‘task’ and charging the actors with the responsibility for performing that task and for the consequences (also the side-effects) of their performance” (Bauman 2000: 31-2).

7.4.2 Individualisering går ikke på tvers av reproduksjon

Videre er det ingen grunn til å tro at viktige individuelle valg slutter å ha sammenheng med sosial bakgrunn. Selv om informantene oppfatter utfordringer og forholder seg til valg på en refleksiv måte, er de ikke i tvil om at deres sosiale omgivelser har hatt mye å si for deres valg av jussutdanningen. Med et åpent individualiseringsbegrep slik jeg argumenterer for, blir ikke dette noe paradoks slik det blir for Furlong og Cartmel (1997; 2007). I tråd med Adams' begrep *post-reflexive choice* (2006) bør vi skille mellom individualiseringsprosesser som gjør folk mer refleksive, og de valgene de faktisk treffer. I den uoversiktlige og usikre valgsituasjonen informantene oppfatter etter videregående, søker de mot løsninger de føler seg fortrolige med. Hvilke løsninger som virker trygge og fortrolige for folk, har vanligvis en sammenheng med deres sosiale bakgrunn.

I den teoretiske gjennomgangen viste jeg hvordan forholdet mellom individualiseringsprosesser og reproduksjonsprosesser forblir uavklart i den aktuelle litteraturen. Videre blir motsetningen mellom dem heller ikke oppklart under teoretiseringen av en individualisert ungdomsfase. Et begrep om *young adulthood* tar denne spenningen opp i seg og oversetter den til et paradoks. Det finnes likevel et par åpninger mot å løse opp i paradokset i litteraturen. Hypotesen om at individualisering er med på å opprettholde ulikheter gjennom å skape en slags falsk bevissthet om individets selvtilstrekkelighet, representerer en slik mulighet. Jeg maner til forsiktighet med en slik hypotese, men går med på at den i en moderert form kan ha mye for seg. En voksende individualistisk diskurs i det offentlige ordskiftet kan ha betydelige og uheldige konsekvenser, uavhengig av om folk faktisk mangler en strukturell bevissthet.

Dette er imidlertid ikke den eneste måten individualisering kan tenkes å *opprettholde og styrke* reproduksjon på. Det kan også skje gjennom en såpass enkel mekanisme som at trygge og kjente alternativer og løsninger blir mer verdsatt i en uoversiktlig og risikofylt valgsituasjon. Det er vanskelig å si noe generelt om verdsetting av trygghet i dag kontra tidligere epoker – men det er i alle fall ingen automatikk i at mer usikkerhet og uoversiktliggjør den bagasjen man har hjemmefra irrelevant. Fokusgruppene har gitt

indikasjoner på at det er vel så plausibelt at en slik valgsituasjon gjør de trygge løsningene mer attraktive. *Med andre ord er vi ikke avhengige av en tese om falsk bevissthet for å innse at individualisering kan bidra til å opprettholde og styrke reproduksjon.*

Med utgangspunkt i jusstudentenes situasjon, kan individualiseringsperspektivet forklare mye på et ”indre, kvalitativt, fenomenologisk” nivå, mens klasseperspektivet har stor forklaringskraft på et ”ytre, kvantitativt, strukturelt” nivå. Det er nærliggende å stille seg spørsmålet om ikke individualisering blir et tannløst begrep, når den sosiale strukturen likevel forblir den samme?

Det bør påpekes at klassestrukturens stabilitet ikke er det eneste fenomenet sosiologien har ambisjoner om å forklare. Individualisering har implikasjoner også utover hvilken påvirkning det har på klassestrukturen. Individualisering har også implikasjoner utenfor den enkeltes subjektive univers. I en offentlig utredning om nye reformer innen høyere utdanning, observeres det at det parallelt med den vedvarende reproduksjonen av klassestrukturen har foregått en utvidelse av ungdomsfasen. Det individuelle studieløp har blitt mindre forutsigbart og ”fått et preg av prøving og feiling” – noe jeg kan kjenne igjen hos flere av mine informanter, som hadde drevet med andre prosjekter i årene før de begynte på jussen. Et slikt endret mønster kan tenkes å ha mange konsekvenser, som for eksempel at det blir vanskeligere å planlegge politikk vis-a-vis studentmassen (NOU 2008: 3: 36). Dette kan sies å være drevet frem av institusjonelle og kulturelle samfunnsendringer av den typen individualiseringstesen baserer seg på.

7.4.3 Motsetningen er kunstig

Utgangspunktet for oppgaven var den teoretiske motsetningen mellom et individualiseringsperspektiv og et klassisk ulikhetsperspektiv. Oppgaven igjennom har jeg argumentert for at debatten representert ved disse to perspektivene er unødig polarisert, og som en følge av dette, kontraproduktiv. Når man i ungdomsforskningen har

akseptert begge perspektivene, har man likevel reproduisert motsetningen ved å oversette den til et paradoks. Den fremstillingen av virkeligheten jeg har fått fra jusstudentene stemmer ikke overens med den teoretiske motsetningen. Begge perspektiver kan benyttes til å gripe sider ved jusstudentenes virkelighet, uten at denne fremstår som paradoksal på noen måte.

Et hett debattklima kan jo i mange tilfeller være produktivt. Hvorfor er det så problematisk at denne debatten har antatt en slik polarisert form? Etter min mening er det problematisk fordi uenighetene i mange tilfeller kan spores tilbake til visse dualiteter som så å si krever et kompromiss som eneste riktige løsning; struktur / aktør og stabilitet / endring. Individuelle valg har alltid en strukturside og en aktørside, mens samfunnet alltid er preget av både kontinuitet og endring. I avveiningen mellom disse polene bør vi ikke velge side, men heller studere samspillet mellom dem. Tilsvarende bør vi heller ikke velge side mellom individualisering og klasseperspektivet. I forhold til de nevnte dualitetene, representerer individualisering endring og en utvidelse av aktørens selvbestemmelse, mens reproduksjon representerer stabilitet og strukturenes makt over individet. Man kan se for seg at representanter for begge leire vil protestere på en slik forenkling av eget perspektiv – men samtidig er det en forenkling som opprettholdes gjennom deltagelse i en steil, polarisert debatt. Dersom man støtter ett perspektiv og avviser det andre, er man dømt til å gå glipp av mye kompleksitet. I lys av dette er ingen tjent med en skyttergravskrig.

Det er omfattende problemer knyttet til individualiseringstesen med hensyn til presisjon, tilknytning til empiri og krav til vitenskapelighet. Dermed er det også grunn til å være skeptisk. Likevel er den et seriøst innlegg i et sosiologisk felt som fortjener livets rett, der sakens kjerne dreier seg om hva som er karakteriserende for vestlige samfunns utvikling over tid. Videre er idéen om individualisering som en historisk tendens nokså intuitiv. Storstilte prosesser som funksjonell differensiering, urbanisering, globalisering og kommersialisering har alle konsekvenser på et lavere nivå, der individet inngår i stadig flere kryssende subkontekster. Hver for seg kan disse subkontekstene tildele individet biter av sin identitet, og individet blir også i gradvis større grad nødt til selv å sette

sammen sin identitet av ulike slike biter.

Dette innebærer imidlertid ikke at klassemekanismer opphører å eksistere. De har vist seg å være svært gjenstridige. Jeg har argumentert for at Klasse i seg selv ikke er et godt nok grunnlag for å avvise individualiseringstenen. Individualisering behøver ikke å implisere endringer i strukturelle reproduksjonsmønstre. I denne studien har jeg illustrert at individualiseringsperspektivet er relevant for hvordan jusstudenter – et typisk eksempel på en sosialt strukturert gruppe – orienterer seg i samfunnet. For jusstudentene er det ikke noe motsetningsforhold mellom å være refleksiv og å være i tet.

Litteraturliste

Adams, Matthew (2003), "The Reflexive Self and Culture: A Critique". *The British Journal of Sociology* 54(2): 221-238.

Adams, Matthew (2006), "Hybridizing Habitus and Reflexivity: Towards an Understanding of Contemporary Identity?". *Sociology* 40(3): 511-528.

Arnett, Jeffrey J. (2004), *Emerging Adulthood: The Winding Road Through the Late Teens to the Twenties*. New York: Oxford University Press.

Atkinson, Will (2007), "Beck, individualization and the death of class: a critique". *The British Journal of Sociology* 58(3): 349-366.

Bauman, Zygmunt (2000), *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press.

Bauman, Zygmunt (2001), *The Individualized Society*. Cambridge: Polity Press.

Bechmann Jensen, Torben (2006), "Bokanmeldelse: Krange, Olve og Tormod Øia: *Den nye moderniteten* (2005)". *Sosiologisk tidsskrift* 13(4): 372-375.

Beck, Ulrich (1992), *Risk Society: Towards a New Modernity*. London: Sage.

Beck, Ulrich (1997), "Ungdom som formen og avantgarden for det egne liv". I Beck, Ulrich, *Risiko og frihet*. Bergen: Fagbokforlaget.

Beck, Ulrich (2002), "A Life of One's Own in a Runaway World: Individualization, Globalization and Politics". I Beck, Ulrich og Elisabeth Beck-Gernsheim, *Individualization: Institutionalized Individualism and its Social and Political Consequences*, 22-29. London: Sage.

Beck, Ulrich og Elisabeth Beck-Gernsheim (2002), *Individualization: Institutionalized Individualism and its Social and Political Consequences*. London: Sage.

Bell, Daniel (1979), *The Cultural Contradictions of Capitalism*. London: Heinemann Educational Books.

Bertaux, Daniel (1981), *Biography and Society: The Life History Approach in the Social Sciences*. California: Sage Publications.

Birkelund, Gunn (2000), "Modernitetens flertydighet - økende individualisme eller stabil ulikhet?". *Tidsskrift for samfunnsforskning* 41(2): 215-235.

Blumer, Herbert (1954), "What is Wrong with Social Theory?". *American Sociological Review* 19(1): 3-10.

Boudon, Raymond (1974), *Education, Opportunity and Social Inequality: Changing Prospects in Western Society*. New York: Wiley.

Bourdieu, Pierre og Passeron, Jean-Claude (1977), *Reproduction in Education, Society and Culture*. London: Sage.

Brannen, Julia og Ann Nilsen (2002): "Young People's Perspectives on the Future". I Brannen, Julia og Ann Nilsen (red.), *Young Europeans, Work and Family: Futures in Transition*, 48-68. London: Routledge.

Brannen, Julia og Ann Nilsen (2005), "Individualisation, Choice and Structure: A Discussion of Current Trends in Sociological Analysis". *The Sociological Review* 53(3): 412-427.

Bugge, Lars (2002), "Identitet og makt". *Agora: Journal for metafysisk spekulasjon* 20(3) 134-162.

du Bois Reymond, Manuela (1998), "'I don't want to commit myself yet': Young people's life concepts". *Journal of Youth Studies* 1(1): 63-79.

Dwyer, Peter og Joanna Wyn (2001), *Youth, Education and Risk: Facing the Future*. London: Routledge.

EGRIS (European Group for Integrated Social Research) (2001): "Misleading Trajectories: Transition Dilemmas of Young Adults in Europe". *Journal of Youth Studies* 4(4): 101-119.

Fangen, Katrine (1998), "Fangens dilemma". *Nytt norsk tidsskrift* 8(3): 257-269.

Flick, Uwe (2006), *An Introduction to Qualitative Research*. London: Sage Publications.

Furlong, Andy. og Fred Cartmel (1997), *Young People and Social Change: Individualization and Risk in Late Modernity*. Buckingham: Open University Press.

Furlong, Andy og Fred Cartmel (2007), *Young People and Social Change: New Perspectives*. Maidenhead: Open University Press.

Giddens, Anthony (1991), *Modernity and Self-identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Stanford: Stanford University Press.

Goldthorpe, John (2000), *On Sociology: Numbers, Narratives, and the Integration of Research and Theory*. Oxford: Oxford University Press.

Gulbrandsen, Trygve m.fl. (2002), *Norske makteliter*. Oslo: Gyldendal akademisk.

Gullestad, Marianne (1996), *Hverdagsfilosofer: Verdier, selvforståelse og samfunnssyn i det moderne Norge*. Oslo: Universitetsforlaget.

Heggen, Kåre, Gunnar Jørgensen og Gry Paulgaard (2003), *De andre: Ungdom, risikoser og marginalisering*. Bergen: Fagbokforlaget.

Heggen, Kåre (2004), *Risiko og forhandlinger: Ungdomssosiologiske emner*. Oslo: Abstrakt forlag.

Holsen, Sjur (2005): "Tid for arbeid, tid for liv". *Samtiden* 116(2): 129-133.

Krange, Olve (2004): "Grenser for individualisering: Ungdom mellom ny og gammel modernitet". *NOVA Rapport* 8(4).

Krange, Olve og Tormod Øia (2005), *Den nye moderniteten: ungdom, individualisering, identitet og mening*. Oslo: Cappelen akademiske forlag.

Krueger, Richard A. (1994), *Focus Groups: A Practical Guide for Applied Research*. California: Sage.

Leccardi, Carmen (2005), "Facing uncertainty: Temporality and biographies in the new century". *Young* 13(2): 123-146.

Leccardi, Carmen og Elisabetta Ruspini (2006), "Introduction". I Leccardi, Carmen og Elisabetta Ruspini (red.), *A New Youth? Young People, Generations and Family Life*, 1-11. Ashgate: Aldershot.

Mastekaasa, Arne (2004), "Social Origins and Recruitment to Norwegian Business and Public Sector Elites". *European Sociological Review* 20(3): 221-235.

Morgan, David L. (1996), "Focus Groups". *Annual Review of Sociology* 22(1): 129-152.

Nordli Hansen, Marianne (1999), "Utdanningspolitikk og ulikhet. Rekruttering til høyere utdanning 1985-1986". *Tidsskrift for samfunnsforskning* 40(2): 172-203.

Nordli Hansen, Marianne (2000), "Sosial bakgrunn og karakterer blant juridiske kandidater". *Tidsskrift for samfunnsforskning* 41(2): 151-186.

Nordli Hansen, Marianne og Arne Mastekaasa (2003), "Utdanning, ulikhet og forandring". I Frønes, Ivar og Lise Kjølørød (red.): *Det norske samfunn*. 4. utgave, 69-98. Oslo: Gyldendal.

NOU (2008: 3), "Sett under ett: Ny struktur i høyere utdanning". Oslo: Statens forvaltningstjeneste.

Ryen, Anne (2002), *Det kvalitative intervjuet*. Bergen: Fagbokforlaget.

Sennett, Richard (1998), *The Corrosion of Character: The Personal Consequences of Work in the New Capitalism*. New York: W.W. Norton.

Sennett, Richard (2006), *The Culture of the New Capitalism*. Yale: Yale University Press.

Simmel, Georg (1990), "Storbyene og åndslivet". I Østerberg, Dag (red.), *Handling og samfunn: Sosiologisk teori i utvalg*, 87-102. Oslo: Pax forlag.

Stewart, David W., Prem N. Shamdasini og Dennis W. Rook (2007), *Focus Groups: Theory and Practice*. London: Sage Publications.

Sweetman, Paul (2003), "Twenty-first Century Dis-ease? Habitual Reflexivity or the Reflexive Habitus". *Sociological Review* 51(4): 528-549.

Vickerstaff, Sarah A. (2003), "Apprenticeship in the 'Golden Age': Were Youth

Transitions Really Smooth and Unproblematic Back Then?”. *Work, Employment & Society*, 17(2): 269-287.

Wacquant, Loïc (1993), ”On the Tracks of Symbolic Power: Prefatory Notes to Bourdieu’s ‘State Nobility’”. *Theory, Culture and Society* 10(1): 1-17.

White, Rob og Joanna Wyn (2004), *Youth and Society: Exploring the Social Dimensions of Youth*. Melbourne: Oxford University Press.

Wyn, Joanna og Rob White (1997), *Rethinking Youth*. Sydney: Allen and Unwin.

Wyn, Joanna og Rob White (2000), ”The Paradox of Youth: Negotiating Social Change”. *Youth and Society* 32(2): 165-183.

Østerud, Øyvind, Fredrik Engelstad og Per Selle (2003), *Makten og demokratiet: En sluttbok fra Makt- og demokratiutredningen*. Oslo: Gyldendal akademisk.

Åkvik Nilsen, Rune (2007), ”Før var alt for fast, nå er alt for flytende: En kritikk av Zygmunt Baumans samtidsdiagnose”. *Sosiologisk tidsskrift* 15(1): 3-28.

Aakvaag, Gunnar C. (2006), ”Individualisering – en sosiologisk modell”. *Sosiologisk tidsskrift* 14(4): 326-350.

Alle kilder som er brukt i denne oppgaven er oppgitt.

Appendiks: Intervjuguide

1. Før jussen

Kan vi begynne med en runde på hva dere gjorde etter videregående? Var det noen av dere som begynte rett på jussen?

Følg opp hver enkelt – hva fikk deg til å gjøre det og det?

Hvorfor velger mange å ikke gå rett på studiene tror dere?

Er det noen av dere som har studert i utlandet, eller har planer om å gjøre det? Hva ligger bak et slikt ønske?

Er det mange av dere som jobber deltid ved siden av studiene?

Hva slags jobber er det snakk om? Er det først og fremst for å spe på inntektene, eller er det andre ting som gjør deltidsjobb attraktivt?

Er det vanskelig å balansere studier, jobbing og fritid? Havner man lett i tidsklemma?

2a) Valget av juss

Hva fikk dere til å velge juss (til slutt)?

Var dere noe usikre på valget? Spilte tilfeldigheter noen rolle?

Var det andre studievalg som var like aktuelle?

Hva tror dere får folk til å velge juss helt generelt?

Er det noe som er typisk for folk som velger juss?

Spiller penger og prestisje noen rolle?

I de to første gruppene kom det ikke opp i det hele tatt. Så var det en som begynte å snakke om det i den tredje gruppen, og alle der var enige om at det spilte en rolle på en eller annen måte.

Kan det være sann at det er en litt selvfølgelig faktor, som man ikke snakker så mye om?

Kan vi se på jussen som et anker, en sikker utdanning i et uoversiktlig utdanningsmarked?

I motsetning til andre, "nye, spennende, selvrealiserende", men usikre utdanninger?

Er dere redd for å gå glipp av "nye og spennende" ting ved å velge jussen?

2b) Påvirkning

Tror dere økonomi kommer med i betraktningen for mange når man velger utdanning?

(Det er dyrt å ta en lang utdanning, i den forstand at man går glipp av arbeidsinntekter, og må finansiere studiene/livets opphold med studielån/deltidsjobbing/støtte fra foreldre)

Er foreldre og familie viktig for utdanningsvalg?

Drøftet dere utdanningsvalget med andre? Familie, venner?

Tror dere generelt at omgivelser er viktig for hva man velger?

I et tidligere intervju dukket bildet av søndagsmiddagen opp, der de unges utdanning er et hyppig tema. Har dere lignende erfaringer?

Er det andre ting som kan påvirke valget av utdanning?

Hvorfor er det slik at sosial bakgrunn rent statistisk har mye å si for hva slags utdanning man velger?

(Særlig på såkalte eliteutdanninger / profesjonsutdanninger er mønstrene tydelige)

3. Ambisjoner

Tror dere vår generasjon vil få svært forskjellige liv fra våre foreldres liv? Hva tror dere er de største forskjellene?

Hvor ser du deg selv om ti år?
Hva slags yrker sikter dere mot?

Regner dere med å skifte jobb ofte?

Hva er det viktig for dere å oppnå? Hva vil dere at karrieren skal gi dere?

Hva blir viktig for å nå de ambisjonene man har?

Gjør karakterpresset at det blir mye ego-fokus på jussen?

Hva er typisk for dem som får best karakterer?

Hva er typisk for dem som gjør det "best" i arbeidslivet?

Er det andre ting enn karakterer som er viktige for å få de jobbene man vil ha?

Hypotese fra en tidligere fokusgruppe: Flere valgmuligheter, samtidig som 18-åringer i mindre grad vet hva de virkelig vil -> gjør at de velger de kjente alternativene, noe de vet går an å drive med, noe foreldrene driver med, eller foreldres venner eller lignende.

Hva tror dere om dette?